

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИКЛИК СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТУ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРІ

МОНОГРАФІЯ

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ІНСТИТУТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(м. ЧЕРНІВЦІ, УКРАЇНА)
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ШТЕФАНА ЧЕЛ МАРЕ
(м. СУЧАВА, РУМУНІЯ)

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИКЛИК СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТУ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРІ

Колективна монографія

ЧЕРНІВЦІ-СУЧАВА 2016

Чернівці
«Місто»
2016

CHERNIVTSI INSTITUTE OF TRADE AND ECONOMICS
OF KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF TRADE AND ECONOMICS
(CHERNIVTSI, UKRAINE)
STEFAN CEL MARE UNIVERSITY
(SUCEAVA, ROMANIA)

ECOLOGICAL CHALLENGE TO MODERN GLOBAL WORLD IN ECONOMIC DIMENSION

Collective Monograph

CHERNIVTSI-SUCEAVA 2016

Chernivtsi
«Misto»
2016

УДК 504.03
ББК 20.18
Е 45

Рекомендовано Вченою радою Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (протокол №4 від 14.12.16 р.)

Рецензенти:

А.В. Озеран, доктор економічних наук, доцент;

М.А. Проданчук, доктор економічних наук, доцент.

*Автори вміщених матеріалів висловлюють свою думку,
яка не завжди збігається з позицією редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.
Матеріали подаються в авторській редакції*

Е45 С.Д. Дучик, К.Л. Багрій
Екологічний виклик сучасному глобальному світу в економічному вимірі : колективна монографія / за ред. С.Д. Лучик. – Чернівці: ВІЦ «Місто», 2016. – 296 с.

Колективна монографія видається в рамках комплексного виконання науково-дослідної роботи «Організаційно-методологічні основи розвитку екологічного обліку та аудиту на підприємствах з виробництва хімічних речовин і хімічної продукції» (номер державної реєстрації 0115U003119).

Монографія розкриває економічні та екологічні імперативи розвитку суспільства, країни, регіонів, підприємств. Висвітлені теоретичні і методичні засади забезпечення екологобезпечного суспільства. Досліджена організація та методика обліку в контексті соціальної відповідальності бізнесу. Значну увагу приділено розробці концептуальних підходів до екологічного аудиту і контролю, аналізу фінансових та управлінських аспектів еколого-економічного регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Висвітлено роль екологічного менеджменту і маркетингу як інструментів забезпечення екологічної безпеки країни, регіону, підприємства.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, широкого загалу читачів, які займаються питаннями еколого-економічного розвитку суспільства.

УДК 504.03
ББК 20.18

ISBN 978-617-652-174-7

©С.Д. Лучик
©К.Л. Багрій
©ЧТЕІ КНТЕУ, 2016
©ВІЦ «Місто», 2016

UDC 504.03
BBC 20.18
E45

The collective monograph is approved for publication at the meeting of Scientific Council of Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Protocol №4 of 14.12.16 p.)

Reviewers:

A. Ozeran, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor;
M. Prodanchuk, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor.

Authors express their own opinion, that doesn't always coincide with the position of the publisher.

*Authors are responsible for the content of their publications.
Materials are submitted in author's edition*

S.D. Luchyk, K.L. Bagriy

E45

Ecological challenge towards global world in economic dimension : collective monograph / edited by S. Luchyk. – Chernivtsi: PIC «Misto», 2016. – pp. 296

Collective monograph is published as a part of crosscutting theme of the research, "Organizational and methodological basis of environmental accounting and auditing development at enterprises producing chemicals and chemical products" (number of state registration 0115U003119).

Economical and environmental imperatives of the development of society, country, regions, and enterprises have been considered in the collective monograph. Theoretical and applied principles providing ecologically-friendly society are highlighted. Organization and methodology of accounting in the context of business social responsibility is investigated. Special attention is paid to the development of conceptual approaches to environmental accounting and control, analysis of financial and administrative aspects of environmental and economic regulation of business entities activity. The role of environmental management and marketing as tools to ensure environmental safety of the country, region, and enterprise is examined.

Collective monograph is intended for scientists, teachers, postgraduate students, students and anyone interested in the issue of environmental and economic development of the society.

UDC 504.03
BBC 20.18

ISBN 978-617-652-174-7

©S.D. Luchyk
©K.L. Bagriy
©ChITE of KNUTE, 2016
©«Misto», 2016

ЗМІСТ

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО

СУСПІЛЬСТВА..... 14

1.1. Теоретико-правові засади екологічної безпеки в Україні (<i>С.Д. Лучик, д.е.н., професор, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, М.В. Лучик, к.е.н., Київський кооперативний інститут бізнесу і права</i>).....	14
Література до розділу 1.1	22
1.2. Згуртованість і довіра як передумови формування екологобезпечного суспільства (<i>М.В. Семикіна, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та підприємництва, Г.К. Волчкова, к.е.н., викладач кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет</i>)	23
Література до розділу 1.2	31
1.3. Theoretical approaches to ensure eco-friendly society (<i>Carmen Nastase, Prof., Ph.D, University Stefan cel Mare in Suceava, Romania, Inna Khariuk, senior lecturer Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNUTE, Ukraine</i>)	32
Література до розділу 1.3	46
1.4. Сучасна екологічна політика та її неефективність в Україні (<i>К.Л. Багрій, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ</i>).....	47
Література до розділу 1.4	55

1.5. Сучасне податкове регулювання як складова екологічної політики держави <i>(А.О. Нікітішин, к.е.н., доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	56
Література до розділу 1.5	66
1.6. Екологічна культура: сутність та тенденції розвитку <i>(Т.Р. Власова, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	67
Література до розділу 1.6	74
1.7. Диспропорційність елементів національної економічної системи в умовах глобальних викликів <i>(А.А. Вдовічен, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	75
Література до розділу 1.7	94

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ .....

2.1. Аспекти розвитку екологічного обліку <i>(І.О. Бурак, к.е.н., Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	96
Література до розділу 2.1	102
2.2. Екологічний облік: «дань моді» чи практична необхідність? <i>(А.Л. Романчук, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	103
Література до розділу 2.2	111
2.3. Методологічні аспекти екологічно-орієнтованого обліку <i>(М.Є. Скрипник, к.е.н., Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	112

Література до розділу 2.3	119
2.4. Еколого-економічне регулювання діяльністю на основі актуарного бухгалтерського обліку <i>(Ю.А. Маначинська, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	120
Література до розділу 2.4	128
2.5. Принципи формування показників у звітності зі сталого розвитку <i>(Н.В. Скрипник, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	131
Література до розділу 2.5	140

**Розділ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ
ДО ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ І КОНТРОЛЮ 141**

3.1. Концептуальні підходи до екологічного аудиту <i>(В.І. Євдошак, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	141
Література до розділу 3.1	150
3.2. Проблеми впровадження екологічного аудиту в Україні <i>(І.В. Мустеца, к.е.н., Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	151
Література до розділу 3.2.	158
3.3. Теоретичні аспекти екологічного аудиту <i>(Ю.Б. Чаплінський, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; А.А. Чаплінська, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	160
Література до розділу 3.3	167

3.4. Контроль екологічних витрат в системі управління підприємством (<i>Л.Г. Столяр, к.е.н., Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ</i>).....	168
Література до розділу 3.4	178

Розділ 4. ФІНАНСОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 179

4.1. Концептуальні засади еколого-економічного аналізу в системі управління підприємством (<i>І.З. Адамова, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ</i>)	179
Література до розділу 1.1	189
4.2. Еколого-економічний аналіз: організаційно-інформаційні аспекти (<i>С.В. Рилєєв, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ</i>).....	190
Література до розділу 4.2	198
4.3. Теоретичні засади забезпечення екологічних витрат промислових підприємств (<i>Ж.С. Труфіна, к.е.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ</i>)	199
Література до розділу 4.3	207
4.4. Оцінка екологічної безпеки сільського господарства в Україні (<i>В.Є. Лучик, д.е.н., професор, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; С.Д. Лучик, д.е.н., професор, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; М.В. Лучик, к.е.н., Київський кооперативний інститут бізнесу і права</i>).....	208

Література до розділу 4.4	213
4.5. Соціально-економічне значення біоенергетики у формуванні екологізації виробництва <i>(М.Ю. Мироненко, д.з держ. управ., доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; О.Л. Польова, д.е.н., доцент, Вінницький національний аграрний університет)</i> ..	214
Література до розділу 4.5	224

**Розділ 5. ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
І МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ .....**

5.1. Домінанти соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних регіонів <i>(В.О. Григоренко, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; Ю.Г. Королюк, д.з держ. управ., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	225
Література до розділу 5.1	240
5.2. Роль соціальної відповідальності в забезпеченні екологічної рівноваги Запорізького регіону <i>(А.В. Карпенко, к.е.н., доцент, Запорізький національний технічний університет; Г.М. Янчук, Запорізький національний технічний університет)</i>	241
Література до розділу 5.2	250
5.3. Маркетингова стратегія екологічного розвитку компаній в регіоні <i>(І.Р. Лошенко, к.т.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	251
Література до розділу 5.3	259

5.4. Екологічний маркетинг як інструмент забезпечення екологічної безпеки: економіко-правові аспекти <i>(Н.Ю. Коваленко, к.ю.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; Г.В. Любківська, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	260
Література до розділу 5.4	269
5.5. Транспортна інфраструктура як важливий фактор розвитку екотуризму <i>(В.Р. Бурачек, к.ф.-м.н., доцент, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)</i>	271
Література до розділу 2.1	278

АНОТАЦІЇ	279
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	290

CONTENTS

Part 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF CREATING ECOLOGICALLY SAFE SOCIETY..... 13

1.1. Theoretical and legal basis ecological safety in Ukraine	14
Referances to part 1.1	22
1.2. Cohesion and trust as a preconditions of forming ecologically safe society	23
Referances to part 1.2	31
1.3. Theoretical approaches to ensure eco-friendly society.....	32
Referances to part 1.3	46
1.4. Inefficiency modern environmental policy in Ukraine	47
Referances to part 1.4	55
1.5. Current tax regulations as a part of state environmental policy	56
Referances to part 1.5	66
1.6. Ecological culture: essence and trends of progress ...	67
Referances to part 1.6	74
1.7. Disproportionality elements of the national economic system in terms of global challenges.....	75
Referances to part 1.7	94

Part 2. ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS 96

2.1. Aspects of development of ecological account.	96
Referances to part 2.1	102
2.2. Environmental accounting: "a fad" or a practical necessity?.....	103
Referances to part 2.2	111

2.3. Methodological aspects of environmentally-oriented accounting	112
Referances to part 2.3	119
2.4. Ecological and economic regulation of activities based on an actuarial accounting.	120
Referances to part 2.4	128
2.5. Principles of formation parameters reported on sustainable development.....	131
Referances to part 2.5	140

**Part 3. CONCEPTUAL APPROACHES TO ENVIRONMENTAL
AUDITING AND MONITORING 141**

3.1. Conceptual approaches to ecological audit	141
Referances to part 3.1	150
3.2. Ecological audit in Ukraine – actuality and problems of introduction.....	151
Referances to part 3.2	158
3.3. Theoretical aspects of environmental audit.....	160
Referances to part 3.3	167
3.4. Cost control in environmental management enterprise.	168
Referances to part 3.4	178

**Part 4. FINANCIAL AND MANAGERIAL ASPECTS
OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC REGULATION
OF ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES..... 179**

4.1. The role of environmental and economic analysis in the information system of enterprise management	179
Referances to part 4.1	189
4.2. Environmental and economic analysis in enterprise management.	190

Referances to part 4.2	198
4.2. Theoretical aspects of providing ecological expences at the industrial enterprises.	199
Referances to part 4.3	207
4.4. The assessment of agriculture’s environmental safety in Ukraine	208
Referances to part 4.4	213
4.5. Socio-economic importance bioenergy in the formation of greening production	214
Referances to part 4.5	224
Part 5. ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND MARKETING AS TOOLS OF ENVIRONMENTAL SECURITY	225
5.1. Social, ecological and economic dominants development of frontier regions.....	225
Referances to part 5.1	240
5.2. The role of social responsibility in the maintenance of ecological balance of zaporozhye region.	241
Referances to part 5.2	250
5.3. The marketing strategy of ecological development of companies in the region	251
Referances to part 5.3	259
5.4. Environmental marketing as a tool environmental safety, economic and legal aspects.....	260
Referances to part 5.4	269
5.5. Transport infrastructure as an important factor of ecotourism development.....	271
Referances to part 5.5	278
ANNOTATION	279
ABOUT THE AUTHOR.....	290

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Part 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF CREATING ECOLOGICALLY SAFE SOCIETY

1.1. Теоретико-правові засади екологічної безпеки в Україні

1.1. Theoretical and legal basis ecological safety in Ukraine

Економічна і політична стабільність країни, її національна безпека неможливі без вирішення екологічних проблем, в першу чергу, забезпечення екологічної безпеки. Людина у своїй діяльності, як правило, порушує об'єктивні закони та закономірності протікання природних процесів, чим викликає небажані для себе зміни і не передбачає їх наслідків. Тому одним із нагальних завдань політики національної безпеки України є забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів [1]

Законом України "Про основи національної безпеки України" визначені конкретні сфери національної безпеки, а відтак і її складові. Ці сфери в законі перелічені: зовнішньополітична, державної безпеки, воєнна та безпеки державного кордону, внутрішньополітична, економічна, соціальна, гуманітарна, науково-технологічна, екологічна та інформаційна. Разом з тим, серед науковців зустрічаються

інші підходи до визначення сфер національної безпеки. Так, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень здійснюють оцінку національної безпеки, не виділяючи окремо екологічної складової, проте додають такі сфери як енергетична, кібербезпека, зовнішньоекономічна і міжнародна [2, с.8]

Потрібно зазначити, що екологічна складова присутня в багатьох сферах національної безпеки. Так, наприклад, демографічна безпека, яка є складовою економічної безпеки, безпосередньо пов'язана з екологічною. Проблеми навколишнього середовища, погіршення екологічної ситуації веде до виникнення небезпеки для здоров'я людини, високого рівня захворюваності та смертності населення, низької очікуваної тривалості життя в Україні.

Беззаперечним є зв'язок екологічної сфери з соціальною безпекою. Науковець І.А. Цвігун стверджує, що сучасна екологічна криза значною мірою зумовлена стихійним, практично некерованим і недостатньо регульованим процесом взаємодії людини і суспільства із середовищем мешкання. Одна з найвагоміших причин посилення екологічної небезпеки – криза людини, криза сенсу її життя, орієнтацій, криза відповідальності, криза лінощів та втечі від реальності. Життєва позиція, спосіб мислення та ієрархія цінностей викривлені, спотворені споживацтвом та байдужістю, екологічною безтурботністю [3, с.148].

Також не можна не зазначити, що ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання визначає рівень продовольчої безпеки в країні.

В Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року №2818-VI [4] зазначено, що першопричинами екологічних проблем України є:

- успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов;

- зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури;

- існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;

- недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства;

- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку;

- недотримання природоохоронного законодавства.

Ускладнюється екологічна ситуація в Україні через наслідки Чорнобильської катастрофи.

Зазначений вище нормативний документ визначає етапи реалізації екологічної політики в Україні, де практично кожен етап спрямований на забезпечення екологічної безпеки. Проте в тексті документу відсутнє визначення цього терміну, що веде до появи різних тлумачень.

Як правову категорію більшість науковців екологічну безпеку трактують з позицій захисту інтересів, людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє

середовище та існують необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і задоволення інших прав громадян та інтересів держави [5, с.113].

В.І. Андрейцев запевняє, що екологічна безпека є складовою національної і транснаціональної безпеки, являє собою такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві [6, с.38].

О. В. Скидан визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, рівень використання природно-ресурсного потенціалу, організації агропродовольчого виробництва і збуту харчових продуктів, за яких відсутні потенційні загрози погіршення якості довкілля та екологічної чистоти харчової продукції, що створюють загрозу здоров'ю населення [7, с.19].

На складовій "продовольча" до терміну "екологічна безпека" наполягають науковці Б.В. Буркинський, Н.Г. Ковалева, стверджуючи при цьому, що продовольчо-екологічна безпека передбачає виробництво екологічно чистої продовольчої продукції на основі чистого природного середовища й інноваційних технологій [8, с. 113]

За дослідженнями колективу українських і бельгійських науковців забезпечення екологічної безпеки є рушійним чинником стійкого соціально-економічного розвитку суспільства та передбачає "підтримку природно-ресурсного потенціалу країни в такому стані, який дозволив би

забезпечити виконання природним середовищем трьох груп функцій: соціальних (забезпечення здоров'я людини і його соціального розвитку), екологічних (підтримка сталого розвитку екосистем), економічних (передбачають, що темпи використання відновних природних ресурсів не повинні перевищувати темпів їх природного відновлення, а темпи використання невідновних – відповідати темпам їх заміщення відновними)" [9, с.504-505].

Із розвитком інноваційних технологій все частіше виникає питання забезпечення біобезпеки як складової екологічної безпеки, вирішення якого стає все актуальнішим для багатьох сфер суспільних відносин: виробництва харчової продукції, охорони здоров'я, сільського господарства, промисловості, медицини. Стратегія державної екологічної політики України на період до 2020 року [4] визначає мету біобезпеки як забезпечення безпечного провадження генетично-інженерної діяльності та використання генетично модифікованих організмів і запобігання несанкціонованому та неконтрольованому їх поширенню. Досягнення цієї мети передбачається шляхом запобігання екологічним, економічним, соціальним та іншим ризикам, пов'язаним з використанням генетично модифікованих організмів і провадженням генетично-інженерної діяльності, а також процесів, що становлять загрозу для національних інтересів.

Параметри екологічної безпеки України визначають Конституція України (ст. 92) і низка Законів, зокрема «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), «Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення» (1994 р.), «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (2000 р.), «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (2001 р.), Кодекс цивільного захисту України

(2013 р.) тощо. Ці документи розкривають «екологічну безпеку» як елемент екологічної діяльності щодо своєчасного виявлення, усунення й нейтралізації реальних і можливих загроз техногенного або природного характеру.

Основи екологічної безпеки в Україні проголошені в Декларації про незалежність та на конституційному рівні – у ст. 16 Конституції України, де йдеться, що екологічна безпека і екологічна рівновага на території України, збереження генофонду народу – обов'язок держави [10].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [11].

Забезпечення екологічної безпеки України в Україні визначено як стратегічна ціль державної політики в галузі екології. В Указі Президента України №287/2015 «Про рішення ради національної безпеки і оборони України» від 6 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України» визначені пріоритети забезпечення екологічної безпеки [12]. Це:

- збереження природних екосистем, підтримка їх цілісності та функцій життєзабезпечення;
- створення ефективної системи моніторингу довкілля;
- ресурсозбереження, забезпечення збалансованого природокористування;

- зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, забезпечення контролю джерел забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, зниження рівня забруднення та відтворення родючості ґрунтів; очистка територій від промислових і побутових відходів;

- формування системи переробки та утилізації відходів виробництва та споживання;

- мінімізація негативних наслідків Чорнобильської катастрофи;

- недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин і збудників хвороб

Україна вживатиме заходів щодо забезпечення біобезпеки, унеможливлення поширення небезпечних інфекційних захворювань, підтримуватиме міжнародні зусилля у цій сфері.

Широке визнання серед вітчизняних науковців отримала концепція сталого розвитку. Сталий розвиток держави передбачає забезпечення економічно ефективного, соціально справедливого та екологічно чистого розвитку. Концепція сталого розвитку була підтверджена в прийнятому ЄС у 2010 р. документі "Європа - 2020", який став стратегією розумного, сталого та інклюзивного зростання. Держави ЄС визначили п'ять цілей, яких кожна країна повинна досягти до 2020 року: трудова зайнятість, інноваційний розвиток, освіта, соціальна інтеграція, клімат, енергетика.

Індикаторами успішності виконання поставлених цілей визначено п'ять ключових показників, серед яких: 75% населення віком від 20 до 64 років повинні бути працевлаштовані; 3% ВВП держав ЄС має інвестуватися в

проекти дослідження та розвитку; досягнення цілі "20-20-20", що означає скорочення на 20% викидів парникових газів порівняно з 1990 р.; збільшення в енергоспоживанні ЄС на 20% частки енергії, виробленої з відновлювальних джерел; збільшення на 20% енергоефективності; частка людей із початковою освітою повинна становити не більше 10% і не менше 40% молоді повинні мати вищу освіту; кількість населення, що проживає на межі бідності, повинна зменшитися на 20 мільйонів [13].

У Стратегії сталого розвитку "Україна 2020", затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015, визначається необхідність впровадження в Україні європейських стандартів життя, одним із векторів руху в цьому напрямку є вектор безпеки - забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. [14]. Особлива увага звертається на необхідність забезпечення безпеки життя та здоров'я людини, що неможливо без безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів. Термін "екологічний" в Стратегії використовується лише один раз і як спосіб досягнення стійкого зростання економіки ("екологічно невиснажливий") [14].

Отже, Україна на законодавчому рівні задекларувала своє прагнення стати державою, здатною захистити безпеку життя і здоров'я своїх громадян. Пріоритетом у сфері міжнародного співробітництва стосовно розбудови світової системи екологічної безпеки є удосконалення та приведення у відповідність до європейських норм і стандартів правової, нормативно-методичної та інституціональної баз у сфері сталого розвитку.

Література до розділу 1.1

1. Закон України «Про основи національної безпеки України»: за станом від 16.07.2015 р. № 630-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
2. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. – К. : НІСД, 2015. – 58 с.
3. Цвігун І.А. Принципи демографічної безпеки /І.А. Цвігун // Наука й економіка, 2011. - № 1 (21). – С.145-149.
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року №2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/2818-17>.
5. Бригадир І.В. Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії/ І.В. Бригадир // / Форум права. – 2010. – № 4. – С. 109–114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bivjpk.pdf>.
6. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
7. Скидан О.В. Організаційно-економічний механізм формування аграрної політики України : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03 / Скидан Олег Васильович ; Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. - К., 2009. - 36 с.
8. Буркинский Б. В. Экологизация политики регионального развития / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2002. – 328 с.
9. Социально-экономический потенциал устойчивого развития / под. ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : Унив. кн., 2007. – 1120 с.
10. Конституція України : за станом від від 02.06.2016№ 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»: за станом від 24.12.2015 р.№ 918-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

12. Указ Президента України №287/2015 «Про рішення ради національної безпеки і оборони України» від 6 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України» <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>.

13. Сенчук А. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» – шлях до кращого майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/strategija-stalogo-rozvitku-ukrajina-2020-shljakh-do-kr-1/>.

14. Указ Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 «Стратегія сталого розвитку "Україна 2020" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

1.2. Згуртованість і довіра як передумови формування екологобезпечного суспільства

1.2. Cohesion and trust as a preconditions of forming ecologically safe society

Прогресивний розвиток людства, як відомо, має багато вимірів – економічний, соціальний, техніко-технологічний, інформативно-інноваційний тощо. Проте прогресивність та цивілізованість суспільства у третьому тисячолітті не може не відображати його колективну спроможність турбуватися про екологічну безпеку населення різних регіонів світу, збереження та відновлення екологічного капіталу як окремих територій, так і планети загалом.

Тому розгляд теоретико-методичних засад забезпечення екологобезпечного суспільства потребує окремого зосередження на проблемних соціальних чинниках формування екологічної відповідальності суспільства за розв'язання екологічних проблем. Йдеться про згуртованість і взаємну довіру членів суспільства, яка може стати важелем у вирішенні багатьох актуальних проблем, зокрема екологічних.

В Україні майже кожен регіон сьогодні має великі і малі екологічні проблеми, вирішення яких потребують згуртованих зусиль громадянського суспільства. На прикладі Кіровоградської області у цьому легко переконатися. Тут викликають тривогу науковців передусім такі проблеми:

- щорічне збільшення обсягів відходів, що накопичуються у спеціально відведених місцях та відсутність сучасної системи переробки твердих побутових відходів, яка пояснюється нестачею коштів на будівництво сучасних сміттєпереробних комплексів;

- критичний технічний стан переважної більшості каналізаційних очисних споруд, а також недостатня потужність пристроїв очищення шахтних вод, які має Інгульська шахта ДП «СхідГЗК», що призводить до скидання недостатньо очищених вод у природні водні об'єкти;

- невирішеність на законодавчому рівні питань передачі місцевим державним адміністраціям повноважень у сфері розвитку природно-заповідного фонду [1, с. 132–138].

Для Кіровоградської області становить екологічну небезпеку господарська діяльність ПАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат», яка здійснюється на території Петрівського району області (добування залізної руди кар'єрним способом). На її частку припадає понад 90%

відходів, що утворюються в області. Їх переробка та утилізація залишається вкрай малою: рівень утилізації відходів порівняно з 2013 р. (48,6%) має тенденцію до зниження і у 2015 р. він склав 33%, в той час як Стратегією розвитку Кіровоградської області на період до 202 р. передбачено поступове збільшення цього показника до 71,9% у 2016 р. та до 85,4% у 2020 р. (рис. 1.2.1).

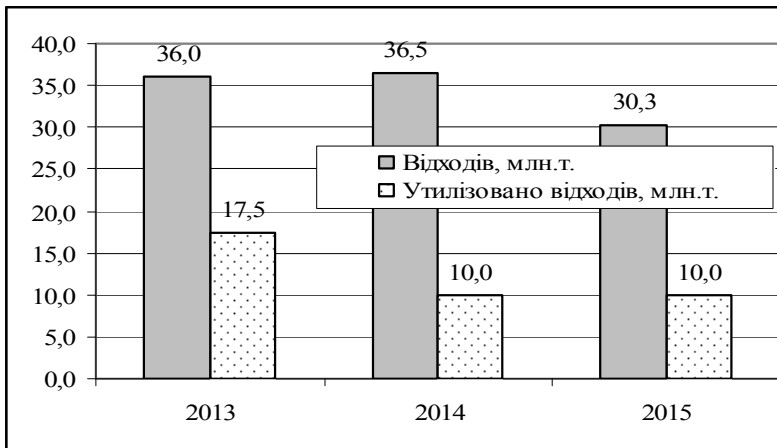

Рис. 1.2.1 Утворені та утилізовані відходи ПАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат» у 2013-2015 рр. (млн. т)*

*Побудовано авторами за джерелом [1, с. 132-138]

Про руйнівні наслідки для здоров'я населення зазначених тенденцій згадують на рівні регіону переважно напередодні виборів, а потім замовчують, пояснюючи нестачею коштів, війною тощо.

Окремою проблемою, що тривалий час замовчувалася, є проблема екологічних наслідків видобутку урану для природи регіону та його населення. На окремих етапах передвиборчої боротьби у 2004 році ці питання вперше озвучили перші особи держави, проте далі обіцянок

компенсацій населенню справа не зрушилася. Аналіз медико-демографічної статистики дозволяє зосередити особливу увагу на показниках надмірної смертності населення Кіровоградської області, що перевищують середньо-українські показники. Лише у 2015 р. смертність з причин новоутворень в Кіровоградській області була на 10,5% вище, ніж в середньому по Україні (рис. 1.2.2).

Рис. 1.2.2. Показники смертності від новоутворень в Кіровоградській області і в Україні (на 10 тис. населення)*

*Побудовано авторами за джерелами [1–5]

Вважаємо, що наявність зв'язку між нарощуванням видобутку урану в Кіровоградській області і зростанням онкологічних хвороб та смертності з цих причин потребує окремого комплексного вивчення з боку вчених-медиків, біологів, фізиків-атомників, демографів. Життєво необхідним для Кіровоградської області є фінансування та реалізація програми «УРАН», яка б дозволила забезпечити створення повноцінного життєвого середовища для сучасного і наступних поколінь мешканців області. Проте, як засвідчують результати нашого дослідження, крім

обмеженості фінансових ресурсів суттєво заважає розв'язанню цієї проблеми низка причин:

- традиційна звичка влади замовчувати гостроту цієї проблеми та небезпечних наслідків для майбутніх поколінь;
- незрілість соціальної та екологічної відповідальності населення, соціальних партнерів;
- інформаційний «вакуум» щодо питання наслідків видобутку урану для населення області;
- нестача довіри населення до влади у питаннях екологічної безпеки й одночасно віри у можливість громад щодо вирішення проблем екологічної безпеки.

Практика засвідчує обмеженість прояву активності громад у питаннях розгортання екологічної та медико-демографічної кризи як у Кіровоградському, так і в інших регіонах України.

Варто констатувати, що українське суспільство вже заплатило високу ціну за тривалий інформаційний «вакуум» про стан екологічної безпеки. Загальновідомо, що одним із наслідків Чорнобильської катастрофи стала колосальна втрата довіри населення до влади у питаннях екологічної безпеки, що дотепер перешкоджає формуванню згуртованості громад і віри населення в те, що можна розраховувати на стійку динаміку результативних заходів за участю держави щодо збереження екологічного капіталу.

З огляду на результати опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, переважна більшість українців ще глибоко не усвідомлює можливі наслідки для себе екологічної небезпеки. На запитання «Як би Ви визначили екологічну ситуацію у вашому місті (селі)?» лише 25% опитаних визнали її несприятливою, 13% назвали благополучною, 55% – загалом нормальною [6].

Разом із тим, дані дослідження, проведеного у березні 2015 р. дослідницькою компанією «TNS в Україні» на замовлення Асоціації зелених України, свідчать про те, що близько 87% українців визнають екологічні питання вкрай важливими, 95,5% опитаних в різних регіонах згодні з тим, що екологічні питання повинні обговорюватися і прийматися з обов'язковою участю громадянського суспільства та українці готові самі активно брати участь у їх обговоренні та вирішенні. Іншими словами, експерти приходять до висновку, що сформувався суспільний запит на охорону навколишнього середовища за активної участі всіх громадян країни [7].

З нашої точки зору, подолання інформаційного вакууму в питаннях екологічної безпеки і відновлення довіри до соціальних партнерів та їх екологічно відповідальної поведінки (реальної, а не декларованої) потребує додаткового наукового осмислення.

Нагадаємо, що з початком перебудовчих процесів в Україні активізувалися наукові дослідження екологічного капіталу. Таким капіталом називають, як правило, природні ресурси країни, як поновлювані, так і не відновні, переважна більшість яких не має технологічних еквівалентів або інших замінників [8]. Більш вдале, на наш погляд, визначення запропонували А. Неверов, І. Деревяго та Д. Неверов, розуміючи під екологічним капіталом «вартість запасу ресурсів екосистем, здатних відтворювати (зберігати) екологічну рівновагу та пов'язані із ним екологічні блага» [9].

Між тим наукові пошуки вкрай рідко торкалися таких важливих передумов формування екологобезпечного суспільства, як екологічна та соціальна відповідальність

громадян і громад, взаємозв'язок екологічного та соціального капіталу (під соціальним капіталом розуміємо соціальні зв'язки, побудовані на довірчих відносинах [10; 11]).

Економічний розвиток країн світу, що будується на поширенні вертикальних і горизонтальних соціальних зв'язків у системі господарювання, довірчих відносин у межах окремих корпорацій та близьких інтересів роботодавців і найманих працівників щодо нарощування прибутків, часто призводить до зменшення екологічного капіталу, загрожуючи різноманітними екологічними катастрофами в різних регіонах світу.

Міркуючи в такому сенсі, стає зрозумілою залежність між екологічним та соціальним капіталом, виявлена нами в результаті обробки даних світової статистики щодо впливу різних видів капіталу – фізичного (ПФК), людського (ПЛК), соціального (ПСК) та екологічного (ПЕК) – на національний капітал (ПНК) та показники ВВП різних країн (в якості вихідної бази було взято концепцію розгляду капіталу в узагальненій формі як суми фізичного, людського, соціального, демографічного, культурного, фінансового, природного капіталів, якої дотримуються багато науковців, зокрема І. Орлов, В. Бушуєв, В. Голубєв [12], та яка підтверджена статистичними даними різних країн світу) (табл.. 1.2.1).

Пояснення такої залежності бачимо в тому, що сьогодні соціальний капітал (соціальні зв'язки, довіра, що об'єднують людей у спільній виробничій діяльності) поки спрацьовує переважно заради економічних інтересів, часто нехтуючи інтересами екологічними. Зрозуміло, що означена тенденція є небезпечною і потребує зламу. Більш детальний аналіз на прикладі окремих високорозвинених країн показує лише

поодинокі винятки із такої загальної тенденції, що дозволяє зберігати екологічний капітал завдяки нарощуванню громадянської активності та взаємодії соціальних партнерів у збереженні природних ресурсів.

Таблиця 1.2.1

**Приведений національний капітал країн світу,
млрд. дол. США на одну людину (фрагмент)***

Країни світу	ПНК	ПФК	ПЛК	ПСК	ПЕК	ВВП
	млн. дол. на одну людину					дол. на одну особу
Чад	1,098	0,024	0,613	0,000	0,461	1236
Гвінея	2,628	0,017	0,728	0,422	1,461	573
...	...	...	...	...	...	...
Австралія	3,663	0,856	1,237	1,096	0,474	68219
Швеція	3,683	0,847	1,252	1,177	0,406	58491
Канада	3,650	0,890	1,226	1,327	0,206	50398
США	4,158	1,081	1,201	1,33	0,545	54597
Німеччина	4,031	0,836	1,235	1,358	0,601	47590
Коста-Ріка	4,496	0,252	1,234	1,435	1,575	10083
Росія	2,656	0,361	0,628	1,452	0,215	12926
Норвегія	4,224	1,22	1,251	1,472	0,281	97013
Італія	4,277	0,697	1,312	1,496	0,772	35823
Японія	4,177	0,775	1,060	1,506	0,836	36332
Чехія	3,834	0,574	1,098	1,59	0,573	19563
Україна	3,139	0,161	0,824	1,650	0,504	3055

*Фрагмент таблиці містить скорочений перелік країн; тут і далі ПНК – приведений національний капітал, ПФК – приведений фізичний капітал, ПЛК – приведений людський капітал, ПСК – приведений соціальний капітал, ПЕК – приведений екологічний капітал (у млн. дол. США на одну особу за даними 2011 р.); наведена інформація відображає результати оцінювання складових національного капіталу за джерелом [12, с. 138–139].

Викладене дозволяє зробити висновок, що незалежно від рівня розгляду проблеми (регіонального або глобального) настав час зрозуміти, що екологічна безпека, екологічний капітал стає все більш залежним від здатності людей бути відповідальними та згуртованими у питаннях екологічної безпеки. Слід усвідомити, що прогресивний розвиток суспільства, подолання гострих соціально-економічних проблем в сучасному світі не може відбуватися за межами екосистеми.

Взаємозв'язок соціального і екологічного капіталу має бути гармонійним, а не руйнівним. У цьому сенсі вважаємо за необхідне формування соціального капіталу нової, прогресивної якості, який би спрацьовував на відновлення природних ресурсів, збереження та накопичення екологічного капіталу, запобігання небезпечних екологічних наслідків. Тому перспективи подальших досліджень бачимо у розробці механізмів формування екологобезпечного суспільства на основі формування згуртованості і довірчих відносин, орієнтованих на досягнення екосоціальної безпеки та збереження екологічного капіталу країни.

Література до розділу 1.2

1. Екологічний паспорт Кіровоградської області. – Кіровоградська ОДА. – 138 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/kirovogradska>
2. Статистичний щорічник України за 2013 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: Державний комітет статистики України, 2014. – 534 с.
3. Статистичний щорічник України за 2012 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: Державний комітет статистики України, 2013. – 552 с.
4. Статистичний щорічник України за 2014 рік: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org>.
5. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2015 рік / [за ред. Л.Б. Дівель]. – Кропивницький, 2016.– 488 с.
6. Ставлення населення до питань охорони довкілля / Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/stavlennya-naselennya-dopitan-okhoroni-dovkillya>.
7. Опитування TNS в Україні. – Режим доступу : <http://ecology.unian.ua/naturalresources/1062865-perevajnu-bilshist-ukrajintsiv-turbue-ekologichna-situatsiya-v-krajini-opituvannya.html>.

8. What is environmental capital? / Law dictionary. – Режим доступу : <http://thelawdictionary.org/environmental-capital/>.

9. Экологический капитал : содержание и теория воспроизводства / А. В. Неверов, И. П. Деревяго, Д. А. Неверов // Механізм регулювання економіки. – 2010. – Т. 1. – № 3. – С. 32–45.

10. Семикіна М. В., Волчкова Г. К. Оцінка взаємозв'язку соціального капіталу з розвитком національної економіки / М. В. Семикіна, Г. К. Волчкова // Інноваційна економіка. – 2015. – № 4. – С. 5–12.

11. Semykina M. V., Volchkova G. K., Belyak T. A. Corporate culture's development as a prerequisite for the accumulation of social capital / M. V. Semykina, G. K. Volchkova, T. A. Belyak // Economics and Management: Challenges and Perspectives: Collection of scientific articles. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2015. – P. 98–103.

12. Бушуєв В. В., Голубев В. С., Орлов И. Б. Введение в системную теорию капитала / В. В. Бушуев, В. С. Голубев, И. Б. Орлов. – М. : ЛЕНАНД, 2013. – 176 с.

1.3. Теоретичні підходи для розвитку еко-дружнього суспільства

1.3. Theoretical approaches to ensure eco-friendly society

Since about thirty years quality of life as a central societal goal has guided national policy. The concept of quality of life replaced the idea of wealth as then dominant goal of societal development. The very broad and multidimensional notion of quality of life enlarged the perspective of societal development by considering not only economic aspects but also social and ecological concerns. Nowadays, the concept of quality of life is

probably the most prominent and widely used theoretical framework for assessing the living conditions in a society. As regards the empirical operationalization of quality of life one can distinguish various approaches which reveal different notions of the concept and thus highlight different components as relevant. But a common feature of all empirical approaches is the focus on the individual. They are based on a conceptualization of quality of life as concerning individual characteristics.

According to the report 'Our common future' by Ms. Harlem Brundtland, sustainable development is defined as development that satisfies the needs of the present without compromising the ability of future generations to satisfy theirs. This report, published in 1987 by the United Nations World Commission on Environment and Development, insists on the need to protect the diversity of genes, species, and all terrestrial and aquatic ecosystems in nature. This is possible in particular via measures to protect the quality of the environment, and by the restoration, development, and maintenance of habitats that are essential to species. This implies the sustainable management of the use of the animal and plant populations being exploited. In other words, it is the rational management of human, natural, and economic resources that aims to satisfy the essential needs of humanity in the very long term.

In opposition to this individual-centred perspective of societal development, several other welfare concepts emerged during the last 10 to 15 years which put the focus on aspects concerning societal qualities such as the extent of equality, security or freedom or the quality and structure of the social relations within a society. Among those welfare concepts referring to characteristics of societies is for example

"sustainability", "social quality" or "social cohesion". Besides the model of sustainable development, especially the idea of the social cohesion of a society received great political attention at the national and supranational level. [4]

In May 1996, the United Nations Population Fund reported that in the year 2006 more than half the world's projected 6.6 billion people will be living in urban areas. This raises the prospect of crowded, violent and unhealthy cities threatened by the escalation of social conflict, and intolerable environmental degradation, and the collapse of basic services. As an antidote to these economic, social, and environmental ills, city and regional planning regimes embodying 'urban sustainability' must be constituted. There is no universal archetype, 'the sustainable city', but thousands of possible 'sustainable cities', for each city has unique historical, cultural, political, and environmental circumstances. However, planning regimes oriented towards 'urban sustainability' can be adapted from approaches formulated in cities and regions where problems of infrastructure, social equity, and urbanization of the environment have been creatively addressed.

The doctrine of 'sustainable development' derives from a discipline in economics that has been evolving for almost two centuries. The debate about whether Earth's limited natural resources will continue to provide life support for humanity's burgeoning population began with the work of the English political economist Thomas Malthus in the early 1800's. Malthus framed the fundamental tenet of environmentalism}namely, that because human population tends to grow in a geometric progression while subsistence can grow in only an arithmetic progression, population growth is destined to be checked by natural resource depletion and inevitable human want and

misery. Since the days of Malthus, economists have tended to ignore the dilemma of resource depletion. Traditionally, economists have been concerned with the efficiency of resource use. They have been slow in developing economic models that adequately account for resource scarcity and pollution.[13]

Only by 'integrating' and 'interlinking' economic, social and environmental 'sustainability' can negative synergies be arrested, positive synergies fostered, and real development encouraged. Economic, social, and environmental 'sustainability' form elements of a dynamic system. They cannot be pursued in isolation for 'sustainable development' to flourish.

Existence and well-being of humankind is associated with availability of natural resources and related to structures, processes, and existence of ecosystems (ecosystem services). The human system depends on the ecosystem in particular for its essential processes of resource renewal: food production, waste absorption and air as well as water purification. Those essential natural processes of human life support cannot be replaced by technical progress on a significant scale. 'The term ecosystem services is multi-faceted, as it refers to direct and indirect contributions to human welfare, as well as the underlying processes and structures of the ecosystems'. According to Fisher et al. (2007a), 'ecosystem services are the aspects of ecosystem consumed and/or utilised to produce human well-being'. Economic valuation consists in attributing a monetary value to the main function-based benefits provided by an ecosystem. The aggregation of those function-based values (excluding double counting) provided by a given ecosystem is called 'total economic value of the ecosystem'. Monetary valuation of TEV, which includes market (e.g. fish production) and non-market benefits (e.g. philanthropic values) obtained

from ecosystem services, is most meaningful for the case of marginal changes in provision. Economists expect that marginal values of services decline as provision increases and vice versa (offerdemand theory), however, below some critical 'provision threshold', there may be no meaningful value to be attributed to ecosystem services.[9]

The economic value (loss of benefits) of such massive changes cannot be assessed with the same methods used for assessing the consequences of marginal changes. In this context, the risk of massive disruption of service provision is linked to some minimum configuration of ecosystem structure and processes, which is required for ecosystem functioning. This means that the 'total (eco)system value' (TSV) also includes some 'primary value', i.e. continued (or 'healthy') functioning, which is not captured in economic evaluation of ecosystems nor in society's demand for services.[2]

The monetary economic valuation of ecosystem goods and services can only provide a good indication of social welfare impacts (gains and losses) under certain conditions and in selective contexts, i.e. welfare impacts can be assessed for society only if changes in ecosystem state are marginal, in the sense that they do not approach critical ecosystem thresholds. This means that monetary economic valuation of the ecosystem is assessed under the implicit assumption that collapse of ecosystems can be excluded 'a priori'. Under this constraint, the values derived through the appraisal process will be underestimates of the full TSV, as the economic analysis of impacts is not suited to assess the losses associated with total destruction of whole life-support systems, the value of which is not commensurate with monetary values and/or is infinitely high. However, uncertainty surrounding the understanding of

complex ecosystem functioning does not allow estimating critical thresholds: under uncertainty, potentially every change –even minimal– in functioning of the ecosystem can lead to threshold breaching. In other words, if one could –theoretically– keep the supporting services –and the ‘demand’ for them– exactly at the current. 1 Introduction levels, there would be presumably no risk that a major disruption of ecosystem functioning takes place. In this context, it can be argued that economic analysis should be augmented by ‘ecological risk’ analysis [10] (i.e. the risk of major disruption of ecosystem services), which has its foundations in ecological science and ethical, political and socio-cultural disciplines and knowledge.

‘Economic sustainability’ implies a system of production that satisfies present consumption levels without compromising future needs. The ‘sustainability’ that ‘economic sustainability’ seeks is the ‘sustainability’ of the economic system itself. The notion of ‘economic sustainability’ was originated by Hicks. In his classic work *Value and Capital*, Hicks defined ‘income’ as ‘the amount one can consume during a period and still be as well off at the end of the period’. Traditionally, economists, assuming that the supply of natural resources was unlimited, placed undue emphasis on the capacity of the market to allocate resources efficiently. They also believed that economic growth would bring the technological capacity to replenish natural resources destroyed in the production process. Today, however, a realization has emerged that natural resources are not infinite. The growing scale of the economic system has strained the natural resource base.[5]

In the most basic sense, ‘social sustainability’ implies a system of social organization that alleviates poverty. In a more

fundamental sense, however, 'social sustainability' establishes the nexus between social conditions such as poverty and environmental decay. This theory of social organization identifies a negative linkage between sustained colonization, sustained poverty levels, and sustained natural resource exploitation. There is a divergence of opinion in development theory whether 'environmental sustainability' is a prerequisite of economic growth and poverty alleviation, or economic growth and poverty alleviation are needed before 'environmental sustainability' can even be addressed. There is some evidence that 'environmental sustainability' may be a necessary precondition of sustained economic growth. For example, the United States has been expanding the amount of its land area covered by trees since the 1920s and actively managing its soils since the 1930s. These measures have greatly improved America's productivity in paper products and foodstuffs since the Great Depression. On the other hand, some developing countries, for example, Costa Rica, are jeopardizing their long-term socio-economic prospects by engaging in rapacious resource depletion. Net losses of natural capital in these nations imperil social gains from improvements in financial, technical and human capital.[7]

'Environmental sustainability' requires maintaining natural capital as both a provider of economic inputs called 'sources' and an absorber called 'sinks' of economic outputs called 'wastes'. At the 'source site', harvest rates of resources must be kept within regeneration rates. At the 'sink site', waste emissions from industrial production must be controlled so as to not exceed the capacity of the environment to assimilate them without impairment. It has become commonplace for 'sustainable development' or 'sustainability' to be defined

strictly in terms of 'environmental sustainability'. This misconception holds that what is wrong with the contemporary pattern of international development is simply that it is destroying the environment. This view is superficial in the extreme, however, for it ignores the market forces and social inequalities that are driving environmental degradation. In practical terms, the theory of 'environmental sustainability' suggests a planning process that allows human society to 'live within the limitations of the biophysical environment'.

Several studies have indicated that economic benefits can be gained in hotels through implementing environmental and social initiatives; many with little or no capital. In addition to cost benefits, there are also benefits to choosing an environmentally sustainable strategy. These include: - Gaining competitive advantage by being a leader in the sector; - Customer loyalty; - Employee retention; - Awards and recognition; - Regulatory compliance; - Risk management; - Increased brand value.[9]

Let's take hotel business as an example in this sphere. The hotel industry has been pursuing green practices since the 1990s due to fluctuating economic levels and a strong focus on customer service.

There are many green practices that hotels can implement as preventative measures to save unnecessary costs. Examples of these practices are: - Pollution prevention such as waste discharge into waterways; - Energy consumption; - Recycling.

Other popular cost cutting measures for the short-, mid- and long-term include:

- Use of compact fluorescent lights - saves energy.
- Reuse of linens - saves water, detergent, energy and greenhouse gases.

- Low-flow shower systems - saves water and energy.
- Local products - save transportation costs.
- Installation of green roofs - saves energy.
- Installation of solar heaters or other renewable energy source – saves energy.

The ultimate result of these actions is a win-win situation; to reduce hotel operational costs and harmful environmental impacts.

Reports by hundreds of businesses around the world illustrate that by implementing appropriate management processes they have:

- Reduced energy and water consumption costs by more than 20 percent.
- Solid waste and waste water disposal costs by more than 15 percent.
- Improved the quality of the environment in which they operate.
- Improved staff motivation and community relations.[3]

Brebbia and Pineda in 2004 claimed that financial savings are one of the most significant factors that influence the implementation of environmental initiatives in a hotel. This is especially evident for hotel businesses that operate in a highly competitive market and where the cost of energy, water and waste disposal are high. Hotel operators that can maximize their efficiency and reduce waste will be more cost-effective than their competitors. For example, a hotel can reduce its energy consumption by 20-40% without adversely affecting performance.[12]

Hotels also use large amounts of energy to keep guests cool in hot temperatures, and equally large amounts of energy to keep them warm during the winter.

In some destinations, hotels place an additional, sometimes unsustainable demand on local water resources and generate large quantities of food and packaging waste.

Despite the setup costs and the possible lengthy return on investment associated with environmental initiatives, the economic benefits usually outweigh the cost of implementation. Starting with projects that are less capital intensive - such as retrofitting light bulbs, energy metering, and training staff to be conscious of energy use - can lead to substantial cost savings.

Green programs can provide a competitive advantage to leaders as long as green activities continue to be voluntary. Over time, however, green practices in the hospitality industry will become a baseline requirement, particularly as the cost of non-renewable energy continues to rise, regulatory pressure increases, and consumers become more demanding. Therefore, hotels with business models that revolve around green practices will have the strongest opportunity to achieve a competitive advantage by being ahead of the emerging sustainability curve.[6]

Employees are identified as one of the greatest benefits of going green. Employees, like hotel guests, are increasingly sophisticated and "tuned" into current thinking in society and are far more likely to identify with an employer whose principles and practices are aligned with their values.

Environmental programs have proved to be an effective means of generating enthusiasm and motivating staff to work as a team to achieve a common purpose. Many hotel companies use environmental programs as a staff incentive - the financial savings earned are translated into cash or other rewards such as in-house events or trips.

Employee turnover rate in the hotel sector is relatively high therefore increasing the retention rate will also save the business money in training of new staff.[1]

Over the past 25 years there has been a shift in the expectations and demands of consumers. The typical hotel guest of today is more sophisticated and to varying degrees is likely to be concerned about environmental issues such as recycling bottles, cans and paper at home as well as making greener lifestyle choices, such as organic food or fuel-efficient vehicles.

Many guests however, make their decision to stay at a hotel facility based on location, amenities, and service. The implementation of environmental initiatives may play a smaller role in a guest's choice of a property. The influence from customers however occurs when their level of awareness increases and they come to expect environmental practices such as recycling.

Despite first-time guests basing their decisions on location, amenities and service, customer loyalty may increase once they have experienced a hotel which has demonstrated a level of environmental commitment.

Hotels must anticipate future regulatory changes and implement initiatives to mitigate the possible costly effects of emerging regulation. Savy businesses are aware that regulations do not have to be a negative restraint on their daily operations - in fact, they can offer opportunities to gain an advantage over competitors. Some environmental regulations are good for economic competition as they stimulate innovation that can offset the cost of compliance. By implementing measures in the face of societal and regulatory pressures, unexpected, but substantial cost savings as well as potential new areas of profit may be found.[8]

The hotel industry worldwide is increasingly being regulated for:

- Waste
- Water
- Greenhouse gas emissions
- Energy use.

Being aware of pending rule changes will allow to adopt measures in advance, and avoid potentially higher future costs which may be associated with compliance.

Risk minimization is now viewed as increasingly intertwined with good corporate social responsibility and governance. Managing risk is as much about minimizing the potential damage from decisions and actions taken from within a company as it is about managing external exposure.

Traditionally, a hotel risk management strategy has been focused on health and safety concerns around food and water, pest infestation, fire or water damage, outbreaks of disease, and guest security and safety. In recent years however, environmental and social issues are emerging as a key risk issue for the lodging sector.

Environmental risks include:

- Water and land contamination.
- Air and noise pollution.
- Supply chain environmental practices.
- Waste management.[14]

Environmental risks also have an impact on the cost of capital for businesses of various types and sizes, and may affect the value of a company over the long term. In addition, the investment community is increasingly regarding excellence in environmental management and performance as an indication of the quality and aptitude of management in general. Some

insurance companies and lenders are beginning to selectively adjust their rates based on environmental criteria stipulated by ethical funds.

Companies that integrate the environment into their business decisions and reduce their environmental risk and potential liabilities are in a better position to secure investment and reduce their financial and reputational market exposure.

Beyond regulation and compliance, many environmental and social initiatives are voluntary. Whether driven by cost savings or a principled strategy, the hotel industry is recognizing the environment, the community and their human capital as a valuable resource to be protected. Long-term business sustainability will depend on this.[7]

Many hotels have implemented social initiatives and corporate social responsibility into their regular day-to-day practices. Corporate social responsibility in the hotel industry ideally exists in human resources management, the local community, and through promoting and practicing environmental initiatives and is heavily influenced by internal and external forces. CSR has been widely expanding throughout the hotel industry, mainly to prove that corporate unethical behavior is no longer a problem. Thus, hotels are embarking on being ethical through social initiatives by protecting and supporting communities, their human resources, and by implementing environmental initiatives. Many international and local hotels are becoming involved in corporate social responsibility in order to extend their brand knowledge to different types of audiences, to gain employee retention and improved competitive advantage, and lastly because it is "the right thing to do" [10].

Sixty-five percent of the top 100 companies in the world employ some sort of corporate social responsibility statement featured on their websites. Several multinational companies have gained a very negative brand reputation based on their past unethical practices.

Larger companies have been criticized as being the main culprit in releasing excess greenhouse emissions, climate change, environmental devastation, and unfair treatment of employees. Due to such criticisms and negative publicity, many businesses have increased the focus on corporate social responsibility.

It is evident that there are a number of benefits to going green, many of which increase your bottom line as well as your brand value.

Annual reports indicating the baseline and progress made towards achieving your goals will communicate your efforts to internal and external stakeholders and keep the departments on track.

We believe in being eco-friendly, protecting the environment and creating while saving our natural resources. We believe that 3D technology is the next logical step in the manufacturing process, and that as part of our future it will help achieve the goal of producing and creating without destroying.

Being Eco-friendly is a way of life not a trend or buzz word. It exemplifies a philosophy and an action. Guiding the way we live, work and produce the items we need in a manner which is safe for our environment and in a way to conserve and protect the inhabitants and resources of our planet. Embracing eco-friendly initiatives creates an atmosphere of excitement, thrill and even euphoria especially as our society becomes more responsible and respectful towards its environment.

References

1. Berge E (2002) Varieties of Property Rights to Nature. Some Observations on Landholding and Resource Ownership in Norway and England. In: Schmithüsen F, Iselin G, Herbst P (eds) Forest Law and Environmental Legislation. Contributions of the IUFRO Research Group 6.13 Proceedings VII Forstwissenschaftliche Beiträge 27, ISSN 1420-1143. ETHZ, Zürich, 14-33.
2. Bestill, M.M. and Corell, E. (2001) 'NGO Influence in International Environmental Negotiations: A Framework for Analysis', *Global Environmental Politics* 1: 65-85.
3. Bloom, D. E., Canning, D. and J. Sevilla (2001), "The Effects of health on Economic Growth: Theory and Evidence", NBER Working Paper No 8587.
4. Bryant, R.L. (2005) *Nongovernmental Organizations in Environmental Struggles: Politics and the Making of Moral Capital in the Philippines*. New Haven, CT: Yale University Press
5. European Commission (2002), "European Competitiveness Report" (2002), Commission staff working paper SEC (2002)528, 2002.
6. European Commission (2004), "The effects of European environmental policy on European business and its competitiveness – a framework for analysis", SEC(2004) 769.
7. Habitat Acquisition Trust. 2004. *The HAT Manual: Protecting Natural Areas in the Capital Region*. Habitat Acquisition Trust, Victoria, B.C. <http://www.hat.bc.ca> Kirkby, K., 1993. *Wetlands not Wastelands*. Scenic America Technical Information Series 1(5).
8. Hironaka, A. (2000) 'The Globalization of Environmental Protection: The Case of Environmental Impact Assessment', *International Journal of Comparative Sociology* 43: 65-78.
9. Liu, D. (2006) 'How World Conferences Matter: International Political Participation and Changes in the Chinese and the Indian Women's Movements', unpublished doctoral thesis, Department of Sociology, Harvard University.
10. Longhofer, W. and Schofer, E. (2006) 'The Domestic and Global Origins of Environmental Association', working paper, Department of Sociology, University of Minnesota.

11. Martin, Paul. 2001. Speech by the Honourable Paul Martin, Minister of Finance, at a Breakfast Organized by the National Round Table on the Environment and the Economy, May 25 2001. <http://www.fin.gc.ca/news01/01-053e.html>

12. Sonnenfeld, D.A. and Mol, A.P.J. (2006) 'Environmental Reform in Asia: Comparisons, Challenges, Next Steps', *Journal of Environment and Development* 15: 112–37.

13. Tietenberg, Tom (2001) *Environmental Economics and Policy*. Third Edition. Addison-Wesley, New York

14. Watkiss P., D. Forster, A. Hunt, A. Smith, T. Taylor (2004), "A comparison of EU Air Quality Pollution Policies and Legislation with Other Countries", AEA Technology Environment and Metroeconomica for the European Commission (DG Enterprise)

15. Weale A, Pridham G, Cini M, Konstadakopulos D, Porter M, Flynn B (2000) *Environmental Governance in Europe. An Ever Closer Ecological Union?* Oxford University Press, Oxford.

1.4. Сучасна екологічна політика та її неефективність в Україні

1.4. Inefficiency modern environmental policy in Ukraine

Екологічна практика в сучасному світі займає домінуючі позиції. Однак в соціальній практиці дуже нечітко вимальовується усвідомлення важливості даної теми, хоча йдеться про майбутнє усього людського роду. Розвиток екологічного стану на планеті спонукає людей до пошуку шляхів подолання екологічної кризи.

Політика та екологія, до недавнього часу, були дещо індиферентними поняттями стосовно одна одної. У сучасній політиці з'явився новий напрямок діяльності – екологічна політика.

Екологічна політика – це комплекс заходів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, збереження і відновлення природних ресурсів, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвитку природоохоронної освіти і виховання, правова охорона екологічних систем з метою забезпечення оптимальних умов природокористування [1].

Екологічна політика визначається як організаційна та регулятивно-контрольна діяльність суспільства і держави, спрямована на охорону та оздоровлення природного середовища, ефективне поєднання функцій природокористування і природоохорони, забезпечення нормальної життєдіяльності та екологічної безпеки громадян.

Останнім часом, як це не дивно, активізація екологічної політики економічно розвинених країн на національному рівні здійснюється на шкоду глобальної екологічної політики, що призвело до погіршення стану навколишнього середовища планети та здоров'я людини, адже характеризується: погіршенням стану навколишнього середовища і здоров'я людини в глобальних масштабах; зростанням екологічної експансії розвинених країн в треті країни світу, що розвиваються, до яких відноситься і Україна (надмірна експлуатація їх природно-ресурсного потенціалу, вивезення токсичних відходів в ці країни та ін.).

Як результат, на рубежі ХХ-ХХІ століть екологічні зусилля ООН, відображені в документах трьох конференцій з навколишнього середовища і розвитку (Стокгольм – 1972, Ріо-де-Жанейро – 1992 року, Йоханесбург – 2002), так і не втілилися в глобальну екологічну політику [2]. На конференціях йшлося про глобальну екологічну кризу, про небезпеку виснаження природних ресурсів в глобальних

масштабах, про різке зниження відновлювального потенціалу біосфери в результаті інтенсивної антропогенної діяльності та критичному забрудненні навколишнього середовища, тобто, про загрози глобальним екологічним інтересам і природним (екологічним) цінностям людства. Політичні рішення, однак, приймалися не по питаннях забезпечення глобальної екологічної безпеки, а з питань сталого розвитку. Таким чином, ООН (політичний інститут забезпечення колективної безпеки) на найвищому міждержавному рівні визначила два функціонально різних поняття («безпека» та «розвиток») фактично як синоніми. Спроби захисту екологічних інтересів людства в руслі сталого розвитку світової спільноти не увінчалися успіхом і понині, так як розвиток неможливий без забезпечення екологічної безпеки.

Зниження ролі глобальної екологічної політики негативно відбилосся на стані екологічної політики країн, що розвиваються, в тому числі і України.

Аналіз української екологічної політики наприкінці ХХ – початку ХХІ століття показав, що її неефективність обумовлена зовнішніми і внутрішніми причинами. Зовнішні причини пов'язані з затухаючою інерцією спадаючої кривої глобальної екологічної політики, що відбивається в тенденції до згортання державних екологічних пріоритетів. Внутрішні причини неефективності екологічної політики України пов'язані з офіційним курсом на згортання державної екологічної політики, що призвело до зниження рівня екологічної безпеки України, до негативних наслідків для подальшого розвитку країни.

Відсутність політичної волі до розробки стратегії екологічно збалансованого розвитку країни визначило відповідну сучасну державну екологічну політику.

Так, 19 вересня КМУ подав до ВРУ проект Державного бюджету на 2017 рік. Особливістю цього річного бюджетотворчого процесу є не лише вчасне подання його проекту, але і спроба проведення середньострокового планування на 3 роки.

Запропонований Урядом бюджет демонструє перекис зростання видатків у сфері охорони довкілля за рахунок адміністративно-управлінських та недофінансування низки важливих завдань у цій сфері.

Отже, у сфері охорони довкілля проектом Державного бюджету серед іншого пропонується наступне:

- доходи від екологічного податку зростуть на 1,4 млрд. грн, або на 22% в порівнянні з 2016 роком, в першу чергу за рахунок індексації ставок. Водночас, проектом пропонується зупинити на 2017 рік дію ст. 4 ЗУ «Про поводження з радіоактивними відходами», згідно якої екологічний податок, що справляється за утворення та тимчасове зберігання радіоактивних відходів, визначався джерелом Державного фонду поводження з радіоактивними відходами. Як бачимо, дана пропозиція нівелює цільове призначення відповідного податку;

- видатки Мінприроди і підзвітних йому відомств зростуть на 5,3 млрд. грн, або на 15% в порівнянні з поточним роком. Детальніший аналіз демонструє серед іншого збільшення адміністративно-управлінських видатків, зокрема на 72% зростуть видатки за бюджетними програмами «Керівництво і управління» у сферах підзвітних Мінприроди відомств. Щодо власне природоохоронних напрямків, то ріст фінансування очікується в межах програм «Збереження природно-заповідного фонду» і «Підтримка екологічно безпечного стану у зонах відчуження і безумовного (обов'язкового)

відселення» відповідно на 39% і 67%, тоді як фінансування наступних програм «Здійснення природоохоронних заходів» та «Державна підтримка заходів, спрямованих на зменшення обсягів викидів (збільшення абсорбції) парникових газів, у тому числі на утеплення приміщень закладів» скоротиться відповідно на 16% і 80%;

- видатки зведеного бюджету України на охорону довкілля у 2017 році становитимуть 8,2 млрд. грн, що на 22% більше ніж в поточному. Однак, лівова частина зростання видатків припадає на «Охорону та раціональне використання природних ресурсів» (+72%), водночас зменшення очікується щодо напрямків «Утилізація відходів» (-6%) і «Інша діяльність у сфері охорони довкілля» (-14%).

Попередні розрахунки видатків бюджету в 2018 та 2019 роках продовжують демонструвати залишковий принцип фінансування охорони довкілля. Незважаючи на незначне зростання абсолютних видатків зведених бюджетів на цю сферу (+4% у 2018 і +6% у 2019), у відсотковому відношенні до усіх видатків очікується їх скорочення від 8,5% у 2017 до 7,8% у 2019 роках [3].

Згортання в масштабах країни державної екологічної політики в умовах лібералізації економіки призвело до того, що Україна, форсуючи експорт власного екологічного потенціалу в рахунок зовнішнього боргу або в рахунок внутрішнім споживчим інтересам, по суті, ігнорує свої національні інтереси, не забезпечує їх захист і тим самим сприяє реалізації інтересів економічно розвинених країн світу за рахунок власного національного багатства, завдаючи шкоди національній (включаючи екологічну) безпеці України.

Причина слабкої затребуваності інституту державної екологічної політики в Україні, незважаючи на погіршення екологічної ситуації в країні, криється в тому, що така політика ніколи не була пов'язана з національними інтересами країни, зокрема, з національними екологічними інтересами.

Незахищеність національних екологічних інтересів України, відсутність екологічних пріоритетів в господарській діяльності, неухильно веде країну до стану країн, що розвиваються у напрямку сировинної спрямованості. Слабкість державного управління в екологічній сфері життєдіяльності породжує широкий спектр екологічних правопорушень. Екологічна злочинність в Україні є прямим наслідком неефективної екологічної політики.

Ступінь захисту національних екологічних інтересів України залежить від рівня екологічної безпеки, забезпечення якої є метою екологічної політики, спрямованої на реалізацію та захист національних екологічних інтересів від загроз.

Неефективна державна екологічна політика активізує весь спектр загроз національним екологічним інтересам України, сфокусований на життя і здоров'я людини безпосередньо, так і через погіршення параметрів навколишнього середовища.

Одним з таких параметрів є рівень накопичених відходів, якими забруднена велика частина території України. Чистіше лише в Херсонській, Одеській, Житомирській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та на Закарпатті. Найчистішою областю офіційно визнана Тернопільська область (рис. 1.4.1).

Рис. 1.4.1. Рівень відходів, накопичених у спеціально відведених місцях чи об'єктах в межах України станом на 01.01.2016 р. [4]

За даними Міністерства екології та природних ресурсів площа сміттєзвалищ у 2016 році становила 7% території України [5], що становить площу всієї Данії, у порівнянні, площа об'єктів заповідного фонду становить 4,5%. За даними Всеукраїнської екологічної ліги на сьогодні в Україні накопичилося близько 36 мільярдів тонн сміття, з яких 10 мільярдів – токсичні та вкрай небезпечні відходи, при цьому немає жодного заводу із сортування та комплексної переробки побутових відходів і лише 4 сміттєспалювальних заводи, з яких єдиним працюючим залишився столичний завод «Енергія».

Слабкість державного управління в екологічній сфері життєдіяльності породжує широкий спектр екологічних

правопорушень. Екологічна злочинність в Україні є прямим наслідком неефективної екологічної політики. Діяльність Держекоінспекції України щодо забезпечення екологічної безпеки країни неефективна та привела до серйозної ситуації, викликаній зростанням екологічних правопорушень в країні і низьким рівнем екологічної культури суспільства. Дефіцит екологічних знань і нехтування національними екологічними інтересами взамін особистим, лежить в основі більшої частини порушень природоохоронного законодавства і є причиною бездіяльності влади і неадекватної реакції більшості підприємців.

Як наслідок, 13.10.2016 року Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак представив Концепцію реформування системи природоохоронного контролю, якою передбачено ліквідацію Держекоінспекції та створення нового природоохоронного органу.

Міністр підкреслив, що ні для кого не секрет, що екологічна ситуація в Україні є катастрофічною – немає жодної річки, стан якої б відповідав європейським нормам, забруднене повітря, знищені ліси, захаращені сміттям території, нерегульовані та безконтрольні викиди і скиди. І це потрібно змінювати. Реформа Держекоінспекції та Держгеонадр – неминучі [6].

Активізація екологічної політики України, розробка політичних механізмів захисту національних екологічних інтересів, особливо стратегія забезпечення екологічної безпеки, має сьогодні надзвичайно високу актуальність. Необхідна міжвідомча координація дій по забезпеченню на території України хімічної, радіаційної, біологічної, промислової безпеки в рамках глобальної системи екологічної безпеки.

Українське екологічне законодавство необхідно удосконалювати, адже якщо порівняти чинний в Україні Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» [7] і засади діяльності ЮНЕП [8], то можна помітити, що деякі з принципів останньої не відображені в законі. Зокрема, не висвітлено норм щодо відтворення екосистем, довготривалого використання довкілля підтримки пріоритетних наукових напрямів і технологій, не визначено показників якості довкілля тощо.

Тому розбудова сучасної екологічної політики в Україні значною мірою залежить від того, наскільки ефективною та досконалою буде система реформ та законів, що забезпечують охорону довкілля та природних ресурсів в інтересах нинішнього та наступних поколінь.

Література до розділу 1.4

1. Поняття і суть екологічної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studies.in.ua/ekolog_pravo/3419-ponyattya-sut-ekologichnoyi-politiki.html

2. Глазачев С. Н. Глобальная экологическая политика ООН: становление, проблемы, перспективы / С. Н. Глазачев, Л. В. Егорова // Актуальные вопросы современного профессионального образования : материалы Междунар. науч. конф. – Тюмень, 2010. – С. 11-14.

3. Державний бюджет 2017 і охорона довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecoclubua.com/2016/10/derzhavnyj-byudzhet-2017-i-ohorona-dovkillya/>

4. Чем богаты: на каждого кременчужанина приходится 15 000 тонн мусора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kremenvlast.com.ua/text/chem_bogati-_na_kazhdogo_kremenchuzhanina_prihoditsja_15 mln_tonn_musora_infografika29575.html

5. Еколог: Площа сміттєзвалищ в Україні становить 7% від усієї території держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://expres.ua/news/2016/09/12/202429-ekolog-ploshcha-smittyezvalyshch-ukrayini-stanovyt-7-usiyeyi-teryto-riyi>

6. Остап Семерак презентував Концепцію реформування системи природоохоронного контролю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/123-news1/5360-ostap-semerak-prezentuvav-kontse-ptsiiu-reformuvannia-systemy-pryrodookhoronnoho-kontroliu>

7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

8. Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде (ЮНЕП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unep.org/russian/>

1.5. Сучасне податкове регулювання як складова екологічної політики держави

1.5. Current tax regulations as a part of state environmental policy

Сьогодні спостерігається зростаюча увага до використання екологічного оподаткування в країнах світу з метою вирішення екологічних проблем.

Екологічні податки стають важливою частиною загального комплексу заходів економічної політики, з'являється все більше фактів їх ефективного використання при вирішенні таких сучасних та попередження майбутніх екологічних проблем суспільства як: глобальне потепління, зміна клімату, руйнування озонового шару, виснаження ресурсів та утилізація відходів.

Дієвість та ефективність податкового регулювання в рамках реалізації державної екологічної політики варіюється

в різних країнах і визначається цілою низкою факторів: конструкцією системи екологічного оподаткування (широта охоплення об'єктів), рівнем податків (ставки оподаткування), характером реалізації (пільги), напрямками використання отриманих податкових доходів.

Цей вплив варто розглядати в досить широкому контексті відповідних податків у поєднанні з іншими інструментами екологічної політики (табл. 1.5.1).

Нормативно-правові акти, податкові інструменти та сертифікати і ліцензії є основними підходами покликаними врегульовувати проблеми зміни клімату. Це засвідчує і практика, адже країни - члени ЄС значною мірою опираються на податкові інструменти, сертифікування та ліцензування щоб вирішити питання зміни клімату.

Податкове регулювання надає можливість платникам екологічних податків обирати власну стратегію поведінки. Податкові пільги підвищують економічну зацікавленість забруднювачів навколишнього природного середовища в інвестуванні власних фінансових ресурсів у екологічно «чисті» технології, відновлювальні джерела енергії. Для прикладу, будівництво очисних споруд матиме наслідком збільшення площ, які є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно, і в такому разі така проблема вирішується наданням пільг по сплаті такого податку (діючий вітчизняний механізм оподаткування передбачає можливість використання такої пільги за рішенням органу місцевого самоврядування). Можливо використати інший інструмент податкового регулювання: прискорену амортизацію для таких споруд або очисного обладнання. Автори монографії «Налоговые льготы. Теория и практика применения» звертають увагу, що податкові пільги мають стимулювати екологічну направленість всіх галузей економіки [1, с. 147].

Сучасна класифікація інструментів екологічної політики

Командно-адміністративні заходи	Пряме регулювання	Залучення громадськості
законодавчі норми; заборони; ліцензії і квоти; судове відшкодування; гнучке регулювання.	екологічна інфраструктура; національні парки, охоронювані зони і зони відпочинку; відновлення екосистем.	децентралізація; участь громадськості; надання інформації; добровільні угоди; екологічне маркування; співпраця між державним і приватним сектором.
Створення ринків	Використання ринків	
зелені закупівлі; права власності; дозволи і права; програми компенсації; плата за користування екосистемами.	екологічні податки і збори; плата за користування; цільові субсидії; системи відшкодування; самоконтроль.	

Джерело: розроблено автором.

Сучасні дослідження показують, що екологічні податки є дієвим інструментом у вирішенні екологічних проблем сучасності. В країнах ОЕСР і ЄС використовується 375 податків, 250 екологічних зборів або плат за забруднення навколишнього природного середовища [2, с. 10].

Перелік податкових інструментів у сучасній практиці екологічного оподаткування є досить широким та всеохоплюючим по відношенню до об'єктів регулювання. Це і плата за скид стічних вод, за викид забруднюючих речовин, податки на викид вуглецю, на власність, земельні податки та інші (табл. 1.5.2).

На нашу думку, варто обмежити кількість об'єктів оподаткування екологічними податками, зосередившись на речовинах, які найбільше забруднюють повітря і водні ресурси, а ідентифікація і розрахунок екологічних податків має потребувати найменших витрат як для держави так і для їх платників.

**Податкові інструменти та їх використання у сучасній
практиці екологічного оподаткування**

Об'єкт регулювання	Податкові інструменти регулювання
Водні ресурси	Податок на приріст капіталу
Ліси	Податки і мита
Корисні копалини	Податки і мита
Земля і ґрунт	Податки на власність, земельні податки
Забруднення вод	Плата за скид стічних вод
Забруднення атмосфери	Плата за викид забруднюючих речовин
Тверді відходи	Податки на власність
Клімат	Податки на викид вуглецю
Токсичні хімічні речовини	Диференційоване оподаткування
Населені пункти	Податки на власність, земельні податки

Джерело: розроблено автором.

Значну увагу до вирішення екологічних проблем суспільства приділяють країни Європейського Союзу. Нова європейська стратегія економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання» значну увагу приділяє втіленню в життя ідеї більш раціонального використання природних ресурсів, покращенню екологічної ситуації, розробці нових екологічно чистих технологій. Згідно єдиної екологічної стратегії, яка розрахована до 2020р. і дістала назву «Стратегія 20-20-20» планується на 20% скоротити викиди парникових газів (від рівня 1990р.), довести до 20% частку виробництва енергії за рахунок відновлювальних джерел енергії, а загальні енерговитрати країн – членів ЄС мають скоротитися на 20% [3].

В країнах – членах ЄС поширеними екологічними податками є:

- енергетичні податки (Нідерланди, Італія, Швеція, Великобританія, Австрія, Словенія). Це різноманітні податки на електроенергію, вугілля, природний газ та паливо;

- податок на мінеральне паливо (Данія, Нідерланди, Франція, Німеччина, Словаччина, Австрія, Великобританія, Іспанія, Греція, Ірландія, Люксембург, Італія).

Введення податків на енергію і нафту, в початковому варіанті, передусім для підвищення податкових надходжень, має давню традицію в державах – членах ЄС.

Великі податки змушують розвивати альтернативну енергетику. В США податковий кредит на виробництво електроенергії із поновлювальних джерел складає 2 центи на 1 КВт· год електроенергії, яка вироблена із використанням енергії сонця, вітру і біомаси. Також існує інвестиційний податковий кредит в розмірі 30% від вартості інвестицій у когенераційне генеруюче обладнання [4, с.5-8].

В Україні не підлягають оподаткуванню акцизним податком операції реалізації електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії.

Досить поширеною практикою є використання як на загальнодержавному так і місцевому рівні коефіцієнтів, які збільшують плату за:

- забруднення атмосфери;
- розміщення відходів в межах населених пунктів;
- викиди забруднюючих речовин у визначенні водні об'єкти;
- забруднення в рекреаційних зонах.

Діючий Податковий кодекс України зобов'язує застосовувати коригуючі коефіцієнти при розрахунку суми екологічного податку, який справляється за:

- скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- розміщення відходів;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) [5].

Для України було б доцільно запровадити понижувальні коефіцієнти або ставки екологічного податку для платників які запровадили систему екологічного менеджменту (система стандартів ISO 14000). Одним із варіантів фіскального стимулювання зменшення викидів може стати дозвіл на вирахування природоохоронних витрат із суми екологічних платежів.

З початку 1990-х багато країн в основу оподаткування податками автомобілів заклали викиди вуглекислого газу (CO₂). Час довів, що заходи податкового регулювання в екологічному оподаткуванні призвели до досить значних змін у викидах вуглекислого газу (CO₂), який є найзначнішим з антропогенних парникових газів. І хоча даний газ природного походження, саме завдяки людській діяльності він утворюється у найбільшій кількості (табл. 1.5.3).

Таблиця 1.5.3

Зміна викидів вуглекислого газу (CO₂) у відповідь на регулювання в екологічному оподаткуванні

Країна	Назва податку	Вплив
Фінляндія	Податок на енергію і вуглець	Викиди CO ₂ є на 7% нижчими від показника у разі відсутності податку. Перехід від податку на викиди вуглецю до податку на електроенергію в 1997 р. може зменшити такий вплив.
Норвегія	Податки на вуглець і діоксин сірки	Із 14% національного скорочення викидів CO ₂ в 1990-ті рр., 2% зумовлено впливом податку на викиди вуглецю.
Швеція	Податки на енергію і вуглець	Без податку викиди CO ₂ були б на 20% вищими від рівня 1990 р.
Нідерланди	Енергетичний податок	Викиди CO ₂ є на 3,5% нижчими від показника у разі відсутності податку. Низькі податкові ставки можуть мати обмежений вплив на викиди.
Німеччина	Податки на транспорт, паливо і електроенергію	У період до 2005 р. викиди CO ₂ є на 2-3% нижчими від показника у разі відсутності податку.

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 3].

Сьогодні простежується консолідація екологічних податків: в багатьох країнах скорочується їх кількість і число оподатковуваних ними забруднюючих речовин. Країни починають широко застосовувати різні податки на екологічно шкідливі товари і матеріали (табл. 1.5.4).

Таблиця 1.5.4

Споживчі товари, що обкладаються екологічними податками в країнах ОЕСР

Країни, в яких застосовуються податки	Об'єкт оподаткування
Бельгія, Данія, Латвія	Одноразовий посуд
Бельгія, Данія, Угорщина, Ірландія	Поліетиленові пакети
Бельгія	Одноразові фотоапарати
Данія, Латвія, Словаччина	Електричні лампи
Бельгія	Алюмінієва фольга
Бельгія, Канада	Фарба, інші товари, що містять розчинники
Чеська Республіка, Польща	Озоноруйнівні речовини
Канада, Данія, Норвегія	Пестициди
Канада, Хорватія, Фінляндія, Норвегія	Автомобільні мастила та мастильні матеріали
Канада, Угорщина, Італія, Мальта, Польща, Португалія, Словаччина	Побутові електротовари

Джерело: розроблено автором за даними [7].

Багато країн світу досить широко адмініструють і інші екологічні податки, зокрема на такі товари і матеріали як автомобільні шини, акумуляторні батареї, пестициди, одноразовий посуд, поліетиленові пакети, озоноруйнівні речовини, азбестовмісні матеріали, люмінесцентні ртутівмісні лампи, озоноруйнівні речовини, краски із вмістом розчинників та інші товари.

Наведемо успішний досвід Ірландії у використанні податків, як фінансових інструментів вирішення екологічних проблем суспільства. В цій країні одразу після введення оподаткування поліетиленових пакетів кількість їх споживання зменшилась із 328 штук на душу населення до 21, дещо збільшившись згодом до 33 штук. В кінцевому

підсумку споживання такого шкідливого для навколишнього природного середовища товару зменшилося до 14 штук на душу населення у 2012 році [8, с. 16].

Поряд із використанням екологічних податків, важливо створити умови для прийому і переробки шкідливих відпрацьованих товарів.

Екологічні податки на товари можуть впливати двома основними шляхами:

- уряд змінює споживчі переваги споживачів на користь «екологічно чистих» товарів, так як більш високі податки на «екологічно брудні» товари збільшують їх вартість;
- уряд стимулює виробників і розробників екологічно чистих товарів, шляхом надання можливості сплачувати менший податок в порівнянні з іншими виробниками.

Уряд може регулювати споживання, встановлюючи рівень екологічного податку на товар, змінюючи таким чином співвідношення ціни на «екологічно чистий» і «екологічно брудний» товар.

При застосування екологічних податків в частині оподаткування шкідливих товарів та матеріалів необхідно увагу приділяти встановленню таких податків виходячи із ціни, кількості, об'єму та ваги таких об'єктів оподаткування.

Іноді запровадити оподаткування екологічно шкідливої продукції буває недостатньо щоб змінити поведінку споживача. Для того щоб такий податок був ефективним необхідна наявність більш екологічно «чистих» товарів – замінників, а його розмір має стимулювати споживачів до переходу на споживання таких альтернативних товарів.

У вітчизняній практиці податкового регулювання, крім безпосередньо екологічних податків, застосовуються і неекологічні податки (табл. 1.5.5).

Таблиця 1.5.5

**Регулювання неекологічними податками
у процесі вирішення екологічних проблем**

Назва податку	Інструмент регулювання	Зміст податкового регулювання
Податок на доходи фізичних осіб	Податкова знижка	Сума коштів, сплачених платником податку у зв'язку із переобладнанням транспортного засобу, що належить платникові податку, з використанням у вигляді палива моторного сумішевого, біоетанолу, біодизелю, стиснутого або скрапленого газу, інших видів біопалива
	Не включається до бази оподаткування	Сума коштів, яка надається платнику податку міжнародною фінансовою організацією ... у зв'язку із здійсненням заходів щодо енергоефективності та енергозбереження
	Не підлягають оподаткуванню	Доходи, що нараховані (виплачені, надані) громадянам Японії на період реалізації проекту модернізації Бортницької станції очистки стічних вод
Податок на додану вартість	Звільнення від оподаткування операцій	Ввезення на митну територію України: - устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, енергозберігаючого обладнання і матеріалів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії; - матеріалів, устаткування, комплектуючих, що використовуються для виробництва: устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії; - матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які будуть використовуватися у виробництві альтернативних видів палива або виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії; - енергозберігаючого обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів; - засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів
	Спеціальний режим оподаткування	Діяльність у сфері лісового господарства та рибальства

Джерело: розроблено автором на основі [5]

На нашу думку, вітчизняний механізм податкового регулювання у вирішенні екологічних проблем суспільства реалізується не в повній мірі, оскільки відповідні норми регулювання, які діють в країнах Європейського Союзу, відсутні у Податковому кодексі України.

У процесі застосування регулюючого потенціалу оподаткування у вирішенні екологічних проблем сучасності необхідно враховувати наступні пропозиції:

- податки на забруднення мають зосереджуватися на стимулюванні забруднювачів до зменшення викидів і скидів в атмосферу, водні ресурси основних найбільш шкідливих для навколишнього природного середовища речовин, моніторинг яких потребує найменших витрат, виходячи із пріоритетних екологічних проблем;

- необхідно розширити практику застосування екологічних податків в частині оподаткування рухомих джерел-забруднювачів, відходів і джерел забруднення в сільському господарстві;

- необхідно покращити координацію і взаємодію різних державних і недержавних інституцій: міністерств, контролюючих служб, агентств, наукових установ та громадських організацій;

- необхідно приділити увагу підвищенню екологічної ефективності таких податкових інструментів, а не їх фіскальному потенціалу, що дозволить знизити негативний вплив на навколишнє природне середовище, а також збільшити інвестиції у «зелені» інновації;

- екологічні податки потрібно встановлювати у такому розмірі, щоб вони були вищими граничних витрат на зменшення викидів забруднюючих речовин, і таким чином регулювали поведінку забруднювачів, створюючи для них стимули до зменшення забруднення.

Більш широке використання екологічних податків дозволяє перенести податковий тиск із прямих податків, які найбільш негативно впливають на економічне зростання, а отриманні податкові доходи направити на фінансування природоохоронних заходів.

Література до розділу 1.5

1. Налоговые льготы. Теория и практика применения: монография для магистрантов, обучающихся по программам направления «Финансы и кредит» / под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. — М.: Юнити-Дана, 2014. — 487 с.

2. The Political Economy of Environmentally Related Taxes, 19 June 2006. – Paris: OECD, 2006. – p.10.

3. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission. - Brussels, 3.3.2010. - 32 p.

4. Roberton C., 2016, 'Environmental Taxation', NBER Working Paper, No. 22303, pp. 5-8. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w22303.pdf>

5. Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

6. How Effective Are Green Taxes? Green Fiscal Commission, Briefing Paper Two, April 2009. – 8 p. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.greenfiscalcommission.org.uk/images/uploads/GFC_BRIEFING_2_FINAL.pdf

7. Database on instruments used for environmental policy [Electronic resource]. – Mode of access: http://www2.oecd.org/ecoinst/queries/Query_2.aspx?QryCtx=1#

8. Plastic Bags, Discussion Paper, August 2016 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.wastenet.net.au/Profiles/wastenet/Assets/ClientData/FINAL_Discussion_Paper_on_Plastic_Bags_August_2016.pdf

1.6. Екологічна культура: сутність та тенденції розвитку

1.6. Ecological culture: essence and trends of progress

Останнім часом у теорії та практиці господарювання виникла потреба формування такого типу економіки, який би сприяв зростанню добробуту людей і досягненню соціальної справедливості за одночасного підвищення екологічної безпеки виробництва. Вже сьогодні стає очевидним, що майбутнє – за тими технологіями, впровадження яких дозволить здійснити перехід до альтернативної енергетики, екологічно чистого транспорту, використання нанотехнологій; створить умови для часткового, а згодом – повного скорочення споживання природних ресурсів. Цей процес має супроводжуватись впровадженням нової системи цінностей, удосконаленням екологічної культури у бізнесі і серед населення. Актуальність дослідження екологічної культури обумовлена наростанням локальних екологічних проблем, що зачіпають населення України, вимагають значних економічних і соціальних зусиль, а також необхідності оцінки екологічної ситуації і виявлення рівня інформованості населення про пряму та непряму дію на довкілля. Проблеми забруднення навколишнього середовища, спрощення біотичного розмаїття планети, безповоротні зміни генетичної структури живих організмів, виснаження запасів природних ресурсів виводять на перший план проблеми взаємодії людини і природи, гостро ставлять питання щодо формування екологічної культури, виявлення її ролі в оптимізації соціоприродної взаємодії.

Визнання важливості і необхідності формування екологічної культури не призвело до визначення її

теоретико-методологічних основ. Основна увага дослідників виявилась зосередженою переважно на питаннях забруднення довкілля, виснаження ресурсів тощо. Сьогодні приходить усвідомлення необхідності створення концептуальної бази дослідження проблем формування екологічної культури.

Єдиного, загальновизнаного визначення екологічної культури сьогодні не існує, як відсутнє і однозначне трактування культури взагалі. Існує чимало визначень поняття «культура» (від латинського слова *cultura*), яке у своєму первісному значенні – «обробіток», «догляд» ґрунту, ефективна сільськогосподарська діяльність, а згодом воно дістало значення виховання, навчання. Великий тлумачний словник сучасної української мови пояснює термін «культура» як: «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; освіченість, вихованість; рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності...» [1, С. 596]. У загальному розумінні культура – це історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Ми будемо виходити з визначення культури, в якому вона є еволюціонуючим у часі, різноманітним у своїх проявах специфічним способом буття людини у світі та буття світу для людини.

Явище культури неможливо досягнути без співвідношення його із природним середовищем. Екологічний аспект існував у культурі за всіх часів. Розвиток цивілізації є неможливим без урахування тих меж, які ставить перед людиною біосфера, а в понятті «культура» у нинішній ситуації

актуалізується відповідальне відношення до природи. Єдність із природою іманентно властива культурі. Зв'язок між поняттям «культура» та перетворенням природи відзначав ще К. Маркс, стверджуючи, що культура – це «друга природа» [2, С. 51], тобто природа, відтворена в іншому вимірі, іншими засобами – соціальними, які дозволяють пізнавати і, за рахунок цього, детально, ретельно, глибинно відображати, обробляти, виховувати, розвивати. Виділення культури з природи виявилось необхідною умовою перетворення біосфери у сферу розуму, добра і краси, тобто у ноосферу. «Біосфера переходить у ноосферу, однак історія наочно показує, що культура, відокремлюючись від природи і розширюючи свою незалежність від неї, забуває про свої природні коріння і часто-густо здійснюючи згубний вплив на екосистему планети» [3, С. 7]. Культура в цілому є проявом свідомої діяльності, вона характеризує ступінь свободи суб'єкта по відношенню до природної і соціальної необхідності.

Екологічна культура є особливим видом культури, який сприяє не тільки збереженню, але і розвитку системи «суспільство-природа». Екологія (від дав.-гр. οἶκος – житло, оселище, будинок, майно і λόγος – поняття, вчення, наука) – наука про зв'язок між організмом і довкіллям; наука, що вивчає закономірності формування і функціонування біологічних систем та їх взаємодію з навколишнім середовищем [1, С. 339]. Поняття «екологічна культура» сформувалось у науці і суспільному житті у другій половині ХХ століття. Існують різні підходи до розуміння екологічної культури як співвідношення понять «екологія» і «культура». Більшість з них акцентують увагу на необхідності та важливості в межах культури оптимізувати взаємодію

природи та суспільства. Так С.М. Глазачев визначає екологічну культуру як «сукупність духовних цінностей, принципів, правових норм і потреб, які забезпечують оптимізацію взаємовідносин суспільства і природи. Екологічна культура стає соціокультурним феноменом, який володіє своєю структурою, мовами (наука, мистецтво, релігія); специфічним простором – часом» [4, С. 11]. Подібної думки дотримується Л.М. Курняк, пропонуючи наступне визначення: «екологічна культура – це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу» [5]. Запропоноване Кочергіним М.А. визначення екологічної культури як визначеної програми, на основі якої суб'єкт вибудовує свій історично-конкретний процес взаємодії з природою, розкриває зміст регулятивно-діяльнісно-поведінкового компонента [6, С. 102]. Відповідно до зазначених визначень, представляється доцільним розуміти екологічну культуру як простір оптимізації взаємовідносин і взаєморозвитку природи та суспільства. У вузькому розумінні екологічна культура є особистісною характеристикою людини, яка виражає сформовані соціально-екологічний досвід, знання, навички дбайливого відношення до навколишнього середовища [7, С. 356]. На нашу думку, екологічна культура є сукупністю морально-етичних і особистісних установок, соціально-моральних цінностей, правил, звичок, норм і вимог, здійснення яких дозволяє зберегти високу якість довкілля, забезпечити екологічну безпеку нації і раціональне використання природних ресурсів в усьому світі.

До функцій екологічної культури можна віднести: виховну (формування певних стереотипів поведінки щодо природи як

окремих індивідів, так і суспільства в цілому); прогностичну (створення можливості передбачення наслідків людської діяльності, результатів перетворення природи); регулятивну (управління ставленням суспільства до природи в процесі господарської діяльності; а на рівні підприємства – підтримка необхідних правил і норм поведінки членів організації, їх взаємовідносин, контактів із зовнішнім світом, що є гарантією стабільності). Також доцільно виділити адаптивну функцію, яка полегшує взаємне пристосування людей один до одного і до організації. Вона реалізується через загальні норми поведінки, ритуали, обряди, за допомогою яких може здійснюватися екологічне виховання як окремих індивідів, так і співробітників організації. У сучасному світі відбувається перехід від доекологічної до екологічної епохи, і екологічна культура при цьому набуває особливого значення. Як стверджує Н.О. Верестун, сьогодні «екологічна культура вперше в історії людства виконує нову функцію – самозбереження суспільства» [8].

Сьогодні в Україні спостерігається, на жаль, досить низький рівень екологічної культури, який проявляється в наступних аспектах: в екологічній поведінці (прийнята сьогодні прагматична орієнтація людини на користування природою має бути спрямована на максимальну гармонізацію відносин людини з природою і на активне сприяння примноженню її багатств); в екологічній освіті (сьогодні очевидна недостатня структурованість знань про зміни довкілля внаслідок виробничої діяльності людини, при взаємодії системи «суспільство – природа – людина»); в питаннях екологічного виховання (відсутність особистої відповідальності за долю природи і слабе розуміння її гуманістичної сутності). Екологічна культура є «ефективною і

можливою тільки в тому випадку, коли вона опирається на систему цінностей... Формування екологічних цінностей і переконань – процес складний, багатофакторний і тривалий та й результат не є гарантованим, відтак і приділяється більше уваги діяльній стороні екологічної культури» [8]. Цінності не виникають невідомо звідки і не вкладаються в людину ззовні. Вони формуються суспільством і закладаються в індивідів у процесі їх соціалізації, соціальних взаємодій, набутих знань, спілкування, індивідуальної діяльності тощо. Під впливом соціального досвіду кожен з нас складає свою ціннісну модель, в якій є як загальнолюдські, так й індивідуальні цінності; те, що є цінністю для одного – необов'язково буде цінним для іншого. Тому, апелюючи до особи з вимогою, наприклад, природоохоронної діяльності, цінність якої для нас є очевидною, натикаємось на байдужість. Отже, для формування екологічної культури потрібно впливати на ціннісні орієнтації індивідів [9, С. 35].

Важливо відзначити, що екологічна культура потребує цілеспрямованого системного розвитку, оскільки має спонукати людей до активних дій із захисту довкілля. Виховання і формування екологічної культури є комплексною соціальною проблемою, розв'язання якої вимагає залучення фінансових, політико-правових і освітніх чинників. Стан її визначається культурною спадщиною, інформаційними ресурсами, екологічною політикою держави, екологічними інвестиціями, спрямованими на поліпшення навколишнього середовища, екологічної ситуації, збільшення природного капіталу, а також ефективністю діяльності екологічних інститутів суспільства, екологічною освітою та вихованням, моральністю людей [8; 10].

Максимальне залучення громадськості у процес турботи про природу і здоров'я людства – найважливіший аспект діяльності. Формування екологічної культури слід розглядати як складний, тривалий і багатоаспектний процес прищеплення у мислення і поведінку людини аспектів дбайливого відношення до використання природних ресурсів (лісових, водних тощо), зелених насаджень і територій; екологічного світогляду; усвідомленого виконання екологічних правил і вимог; особистої відповідальності перед суспільством і майбутніми поколіннями за створення і збереження сприятливого довкілля.

Усе більш очевидним стає протиріччя між екологічною свідомістю з одного боку (більшість людей усвідомлюють необхідність збереження довкілля) та реальними заходами із захисту навколишнього середовища – з іншого. Турбота про довкілля має враховуватись як під час розв'язання загальнодержавних проблем, при формуванні економічної та екологічної політики, так і на локальному рівні. Тому формування екологічної культури має відбуватись на всіх рівнях – суспільному, колективному, індивідуальному.

Підсумовуючи вищезазначене, слід розробити рекомендації щодо формування екологічної культури людини і суспільства. Першочерговими завданнями мають бути: включення екологічного аспекту в усі освітні дисципліни; транслювання у зміст навчальних предметів екологічного стилю мислення, а не фактів, що відносяться до об'єктної області екології; насичення змісту освіти екологічними знаннями, формування екологічної культури, вмінь та навичок практичної діяльності з реалізації принципів екологічної політики; процес проникнення екологічних ідей, понять, підходів в інші дисципліни, а також підготовка

екологічно грамотних фахівців різного профілю; процес ціннісно-орієнтованого впливу екології як комплексної, інтегративної науки на різні сфери життєдіяльності; широке впровадження дистанційних форм екологічного навчання, в тому числі – за допомогою електронної пошти та інших сервісних послуг Інтернет, а також ширша комп'ютеризація навчальних процесів в аудиторіях.

Література до розділу 1.6

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2-е. М.: Политиздат, 1962. [Текст]. Т. 23. - 907 с. – Режим доступу: <http://www.marxistsfr.org/russkij/marx/cw/t25-2.pdf>
3. Вернадский В.И.. Размышления натуралиста : В 2-х кн. / Редкол.: Б. М. Кедров [и др.] ; АН СССР. Ин-т истории естествознания и техники. Архив АН СССР. - Москва : Наука, 1975-1977. - 2 т.; 26 см., Кн. 2.
4. Глазачев С.Н. Сохраним и приумножим ценности экологической культуры мира / С.Н. Глазачев // Эпос-информ. – 1998. - №6. – С. 8-19.
5. Курняк Л.М. Екологічна культура: поняття та формування / Л. М. Курняк. // Наукові доповіді Національного університету біоресурсів і природокористування України. - 2015. - №4. – Режим доступу: http://nd.nubip.edu.ua/2015_4/8.pdf
6. Кочергин А.Н. Экологическое знание и сознание: особенности формирования. – М. : Новое тысячелетие, 1987. – 258 с.
7. Краснобаева О. Формирование экологической культуры руководителей промышленных предприятий / О. Краснобаева // РИСК: Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2014. – №1. – с. 355-358.
8. Верестун Н.О. Роль екологічної культури у збалансованому розвитку суспільства / Н.О. Верестун // Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – Режим

доступу: pdf: http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/2vze/zb_m/0156_zb_m_2VZE.pdf

9. Логвиненко В.М. Теоретичні основи феномену екологічної культури / В. М. Логвиненко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Випуск 3. – С. 34-38. – Режим доступу: <http://novyn.kpi.ua/2011-3/06-filos-Logvynenko.pdf>

10. Сулацкова О. Ф. Екологічна культура в аспекті становлення цінностей сучасного суспільства : монографія / О. Ф. Сулацкова; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк : Захарчук В. М., 2012. - 158 с. - Бібліогр.: с. 140-156 - укр.

1.7. Диспропорційність елементів національної економічної системи в умовах глобальних викликів

1.7. Disproportionality elements of the national economic system in terms of global challenges

Диспропорції, якими характеризується сучасна світова економіка, визначають не тільки стан зовнішнього середовища для окремих національних економік, але і сприяють зміні геоекономічної карти світу. Причин формування негативного шокового впливу коливань розвитку світового господарства на економіку України багато. В цілях проведення ефективної економічної політики важливо вірно визначити перелік найгостріших економічних та екологічних проблем, пов'язаних із впливом світогосподарських диспропорцій.

Сама по собі економічна диспропорційність є не чим іншим, як незбалансованістю господарських процесів в масштабі усієї національної економіки. А виявити диспропорційність як на макро- так і на мікрорівні

національної економіки, цілком можливо, оскільки вона має динамічний характер.

Щодо механізму диспропорційності в макроекономіці, то він суттєво відрізняється від відповідного механізму в мікроекономіці: макроекономічна диспропорційність не є наслідком поведінки покупців і продавців, а є результатом дії складного механізму незбалансованого кругообороту складових ВВП, а також величин сукупної пропозиції (AS) і сукупного попиту (AD). Непропорційне ж зростання національної економіки не передбачає узгодженого динамізму його складових структурних ланок [5].

Аналіз макроекономічної динаміки та негативних наслідків деградації промислового й науково-технічного потенціалу країни дає підстави стверджувати, що глибина кризового стану вітчизняної економіки зумовлена передусім макроекономічними диспропорціями, які є наслідком довгострокових системних суперечностей, а саме:

а) надмірною часткою споживання і низьким обсягом нагромадження, що в умовах національного ринку призвело до необхідності компенсувати надлишок внутрішнього попиту випереджаючим зростанням імпорту;

б) відносно вузькою спеціалізацією зовнішньої торгівлі та високою часткою низького технологічного експорту, що в умовах відкритості економіки країни сформувало високу залежність динаміки національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків;

в) нарощуванням обсягів споживчого кредитування в умовах низького рівня інвестицій в модернізацію основних засобів, що призвело до використання кредитних ресурсів для стимулювання імпорту [5].

У цілому вітчизняна економіка виявилась найбільш

уразливою саме до таких глобальних макроекономічних дисбалансів, що виникли в результаті нестабільного зростання світових цін на сировину, а також внутрішніх структурних дисбалансів, закладених у до-кризовий період.

Слід зазначити, що ефективною є не та економіка, що позбавилась диспропорцій (що є недосяжним), а економіка, яка спроможна мобілізувати наявний потенціал й більш швидко вийти із незбалансованості, що склалася, динамічно налаштовуючись на нові вимоги ринку.

Диспропорційність та органічно притаманні їй диспропорції, тобто невід'ємні від неї неспіврозмірності, невідповідності, непропорційності, асиметричності є генетичною ознакою економічного устрою, обумовленого інститутом прибутку й властивістю до спонтанності, що генерує як позитивні, так і негативні коливання в економіці, екології, політиці тощо. Саме тому врахування різноманітних диспропорцій є об'єктивною вимогою як для прогресу, так і регресу економіки й забезпечення економічного зростання, та, разом з тим, й для утворення негативних явищ [7].

Так, з переходом до ринкової економіки в Україні значно посилились нестабільність та змінність соціально-економічного середовища, а ВВП країни й досі на здолав 2/3 від рівня 1990 р. Однією з основних причин цього стало появлення та поглиблення різного роду диспропорцій. Їхнє визначення та врахування відносяться до числа основних передумов ефективного управління виробництвом в сучасних умовах господарювання. Усунення або хоча б зменшення негативних для національної економіки наслідків диспропорцій дозволить суттєво покращити її функціонування. Саме тому використання органами управління інформації про групу основних диспропорцій є

важливою умовою підвищення ефективності національної економіки.

Об'єктивною основою виникнення різного роду економічних диспропорцій є нерівномірність соціально-економічного розвитку. До інших об'єктивних факторів можна віднести розходження в органічній побудові капіталу в різних галузях (для міжгалузевих диспропорцій), територіальні розходження у забезпеченості природними й трудовими ресурсами, природно-кліматичні особливості (для міжрегіональних диспропорцій), циклічні коливання, зміни у співвідношенні попиту і пропозиції (для загальноекономічних функціональних та елементних диспропорцій). Поряд з об'єктивними факторами можна виділити й суб'єктивні – помилки в економічній політиці, у стратегії й тактиці реформ, прорахунки в економічній політиці на різних рівнях ієрархічної системи управління (народногосподарському, регіональному і галузевому).

Державні владні структури, як правило, прагнуть до досягнення комплексності національної економіки, як у галузевому, так і у регіональному аспектах. Однак, як показує світовий досвід, така комплексність є скоріше виключенням, ніж правилом, бо найважливішою характерною рисою будь-якої національної економіки є нерівномірність її розвитку. Це стосується, передусім, тих країн, комплексний характер національної економіки яких виражений слабко (а таких більшість), й держав, які спромоглися сформувати відносно цілісні та комплексні економіки (США, ФРН, Японія, экс-СРСР), оскільки у їхній історії переважали періоди нерівномірного розвитку окремих економічних ланок та елементів. Досить пригадати повоєнну Японію, коли ставка робилася на

розвиток лише декількох галузей, а також соціалістичну індустріалізацію в СРСР із переважним розвитком важкої промисловості тощо [8].

Окрім об'єктивних природно-економічних відмінностей, суттєвим чинником виникнення диспропорцій є циклічність економічного розвитку. У зв'язку з цим на явищі циклічності та його прояві у формуванні диспропорцій слід зупинитися більш детально.

В економічній літературі цикли різної тривалості отримали назви їхніх дослідників. Так, цикли тривалістю 3-4 року іменуються циклами Кітчана, 10-річні цикли – циклами Жугльєра або циклами Маркса, 40-60-річні цикли – циклами Кондратьєва. Праці таких видатних економістів як Дж.М.Кейнс та Й.Шумпетер також багато в чому базуються на циклічності економічних процесів [9].

Головну фазу економічного циклу становить криза, у якій закладені основні риси циклу. З нею закінчується один період розвитку й починається новий. Без кризи не було б циклу, а періодичне повторення кризи надає ринковій економіці циклічного характеру.

Циклічність економічного розвитку спричиняє розвиток диспропорцій в економіці в динаміці. Слід зазначити, що циклічність, сама по собі, не викликає диспропорцій в економіці, а тільки комплексним чином проявляє вплив існуючих факторів, які викликають диспропорції й кризи.

Будь-яка криза дозріває у фазах поживлення й піднесення: ці фази є фазами сталого розширення виробництва. Зростання ж споживчого попиту мотивує бізнес розширювати виробничі потужності та збільшувати інвестиції, завдяки чому зростає попит на засоби виробництва. Збільшення ж загального сукупного попиту

починає випереджати темпи зростання суспільного виробництва. Разом з тим економічна криза виявляє перенагромадження капіталу, яке виступає у трьох формах: 1) перевиробництво товарного капіталу (зростання нереалізованої продукції); 2) перенагромадження виробничого капіталу (збільшення недозавантаження виробничих потужностей та зростання безробіття); 3) перенагромадження грошового капіталу (збільшення кількості грошей, не вкладених у виробництво). Загальним результатом перенагромадження капіталу стає зростання витрат виробництва, падіння цін, а відтак, прибутку.

Щодо структурних диспропорцій в економіці, то вони здійснюють суттєвий вплив на її потенціал. Для української економіки перехідного періоду була характерною наявність успадкованих від колишньої системи диспропорцій, що знов виникли. Серед найважливіших з них можна зазначити диспропорції у галузевій, виробничій структурі економіки та у розподілі доходів.

Нинішні диспропорції є наслідком того економічного курсу, якого дотримувалися з самого початку переходу до ринково економіки усі найбільш потужні й впливові бізнес-кола України. Саме у трансформаційний період процес активного розвитку ринкових відносин породжував або підсилював диспропорції в національній економіці. Досвід 1992-1999 рр. показав, що здійснення ринкових реформ ліквідувало незбалансованість між товарною і грошовою масою в країні, але призвело до значної примітивізації економіки та інших негативних наслідків [3, 4].

Попри дев'ятирічний період (2000 – 2008 рр.) невпинного економічного зростання, упродовж якого ВВП країни збільшився у реальному вимірі в 1,8 разу, у вітчизняній

економіці зберігаються суттєві деформації, що формують довгострокові перешкоди її динамічному підвищенню [3, 4].

Панування в Україні з 2000 р. сировинно-орієнтованої експортної моделі розвитку, яка спиралася на конкурентні переваги, що виникали завдяки дешевиці трудових ресурсів, а також можливостям «оптимізації» податкового навантаження, створило ілюзію міжнародної конкурентоспроможності національної економіки та успішності відповідної моделі конкуренції. Це обумовило зволікання з вирішенням ключових системних суперечностей та здійсненням структурних зрушень. Як наслідок, у світовому поділі праці Україна закріпилася як сировинний та ресурсний придаток: частка експорту сировинної та низько-технологічної продукції за останні роки зростає і становить близько 85%.

Відновлювальне зростання з вересня 1999 р. до вересня 2008 р. на хвилі сприятливої цінової кон'юнктури на світових ринках металопродукції та хімічної продукції дало змогу країні повернути 33,4 в.п. ВВП (74,2% у 2008 р. проти 40,8% у 1999 р.), тобто упродовж цього дев'ятирічного економічного піднесення Україна у середньому за рік повертала 3,7 в.п. ВВП, що примусило деякі зарубіжні ЗМІ говорити про Україну як про східноєвропейського тигра. При утриманні зазначених темпів приросту ВВП вітчизняній економіці знадобилось би 7 років, щоб вийти на рівень виробництва 1990 р. [14]

Оскільки реальний обсяг ВВП за 2008 р. дорівнював лише 74,2% від ВВП за 1990 р., то це означає що українська економіка зустріла кризу 2009 р. у стані, який можна охарактеризувати як недовантажений. Неповна ж завантаженість економіки впливає із націленості

національного бізнесу на над-рентабельні проекти із залишенням значних потенційних можливостей за їх межами.

Разом з тим, реальний обсяг валової доданої вартості 1990 р. було повністю відновлено у секторах домашніх господарств, де виробничими одиницями є фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, самозайняті особи та учасники підсобних сільських господарств. У секторі ж нефінансових корпорацій, де зосереджені підприємства з масового та капіталоозброєного виробництва товарів і послуг, рівень 1990 р. виявився відновленим лише наполовину (у найнижчій точці спаду у 1999 р. він скоротився утричі). Отже, приріст виробництва упродовж 2000-2008 рр. було отримано головним чином за рахунок неіндустріальної та неринкової сфер [3].

Якщо ж врахувати, що нефінансовий корпоративний сектор реалізує значну частину своєї продукції на експорт, за світовими цінами, то відставання розміру цього ринку від рівня 1990 р. є ще більшим.

Лакуни в індустріальній сфері, представлені нефінансовим корпоративним сектором, негативно позначаються, перш за все, на мірі самодостатності національної економіки, її залежності від імпорту для задоволення різноманітних проміжних і кінцевих потреб та спроможності виробляти товари і послуги для експорту. Упродовж 2000-2007 рр., під час невпинного відновлення економічного зростання, темпи приросту імпорту товарів і послуг в 1,9 разу перевищили темпи приросту ВВП, а останні виявилися більшими за темпи приросту експорту в 1,4 разу. За ці роки Україна перетворилася з чистого експортера на чистого імпортера, тобто практично не було

здійснено відчутних змін до імпортозаміщення. При цьому імпорт машин і устаткування для цілей нагромадження в Україні становив у 2006 р. згідно з міжгалузевою таблицею «витрати-випуск» майже 76%. Інакше кажучи, Україна якщо й застосовувала науково-технічні та технологічні інновації, то не власні, а імпортовані. За таких обставин в країні дуже важко йде становлення економіки знань, впровадження інновацій і разом з тим відбувається швидке збільшення структурної позиції сфери послуг для обслуговування ринкових операцій – у торгівлі, фінансовому посередництві, транспорті та зв'язку, операціях з нерухомістю [4].

Глобальна фінансово-економічна криза перетворила IV квартал 2008 р. та увесь 2009 р. на період серйозних випробувань для української економіки. За умов погіршення кон'юнктури на зовнішніх ринках, зниження споживчого та інвестиційного попиту реальний ВВП за 2009 р. становив 85,2% до попереднього року. Елементарний підрахунок показує, що кризове падіння ВВП на 14,8% відкинуло національну економіку на рівень 63,3% від рівня 1990р., або на чотири роки – до 2005 р., коли ВВП становив 62,7% до 1990 р. [6, 14].

Як видно з наведених даних, на початку XXI ст. вітчизняна економіка пережила як тривалий економічний зліт, так і карколомний спад, який жорстко «пресував» не тільки м'язи, але й кістяк національної економічної системи. Кожен зі вказаних періодів був якісно своєрідним, оскільки мав свої рушійні сили. Але обидва ці періоди (як і трансформаційний спад 1992-1999 рр.) були періодами структурних перетворень. По закінченні будь-якого з цих періодів вітчизняна економіка набувала нові якості і входила у наступний період зовсім іншою, ніж була до того. Тому

можна стверджувати, що в останні два десятиліття в українській економіці (в усякому разі, на макрорівні) переважали не структурні зміни, а карколомні структурні зрушення.

Щодо категоріального визначення диспропорцій, що визначено у великому економічному словнику під редакцією А.Н.Азріліяна: «Диспропорції в економіці – незбалансованість у розвитку окремих галузей, взаємопов'язаних фаз виробництва, що породжує порушення норм руху процесу відтворення. Розрізняють окремі диспропорції, що мають локальний і короткочасний характер, і загальні диспропорції, пов'язані із потрясінням усієї економіки.» [1].

А сучасний економічний словник, 2005, вважає, що диспропорції (від лат. dis – не й proportionalis – пропорційність) – це порушення погодженості, відповідності взаємозалежних економічних процесів і показників, що характеризують функціонування й розвиток окремих галузей і виробництв, протікання стадій відтворювального циклу. Наприклад, може спостерігатися невідповідність обсягів видобутку сировини наміченим масштабам його переробки, обсяг виробництва може не задовольняти вимогам споживання, зростання виробництва засобів виробництва набагато перевищувати зростання виробництва споживчих товарів і послуг, і навпаки. Диспропорції свідчать про гіпертрофований розвиток одних секторів економіки за рахунок інших та про відсутність збалансованості економічних процесів [2].

Диспропорція, дійсно, є порушенням необхідних співвідношень у розвитку окремих підрозділів підприємств, територіальних, галузевих, господарських комплексів.

Прикладом можуть бути диспропорції у виробництві засобів виробництва й предметів споживання, виробництві й споживанні, інших складових економіки, в результаті яких порушується нормальна хода економічних процесів.

В економічній теорії розрізняють часткові диспропорції (мають локальний тимчасовий характер) і загальні диспропорції (пов'язані з порушенням процесу відтворення в цілому, мають тривалий характер). Формою прояву часткових диспропорцій є дефіцити або надлишки окремих товарів, продовольчі, валютні, фінансові кризи, а загальних диспропорцій – економічні кризи в окремих країнах, у ряді країн, в економіці світу в цілому.

Оскільки економічні диспропорції є нерівномірністю, незбалансованістю розвитку напрямків, галузей економіки та етапів виробництва, то в результаті цього відбувається порушення цілісного процесу відтворення.

Саме поняття «диспропорції» походить від лат. *dis* – префікс, що означає заперечення, і *proportio* – пропорція, й *proportionalis* – пропорційність – порушення узгодженості, відповідності взаємопов'язаних економічних процесів, що характеризують функціонування й розвиток окремих галузей та виробництв, протікання стадій відтворювального циклу.

Прикладом тут можуть бути: невідповідність обсягів видобутку сировини наміченим масштабам її переробки, диспропорції у розвитку пов'язаних галузей, у виробництві засобів виробництва і предметів споживання, виробництва і споживання, коли зростання виробництва засобів виробництва набагато перевищує зростання виробництва споживчих товарів і послуг, і навпаки, інших складових економіки, в наслідок чого порушується нормальний рух

економічних процесів. Отже, диспропорції свідчать про гіпертрофований розвиток одних секторів економіки за рахунок інших та про відсутність збалансованості економічних процесів [10].

Порушення пропорцій у суспільному виробництві та відтворенні, в розвитку окремих галузей національної економіки, економічних підрозділів (виробництва засобів виробництва та виробництва предметів споживання) та відділів всередині кожного з них, взаємопов'язаних фаз виробництва (процесу виробництва і обігу), інших різних сторін і складових національної економіки призводить до виникнення переривання в ході відтворення як на окремих ланках або у її окремих секторах, так і в економіці в цілому.

Слід розрізняти окремі і загальні диспропорції. Окремі диспропорції мають локальний і коротчасний характер. Формою прояву поодиноких диспропорцій є дефіцити або надлишки окремих товарів, а також продовольчі, валютні та фінансові кризи. Інші, загальні диспропорції, пов'язані із потрясіннями всієї економіки і мають тривалий, довгостроковий характер, бо вони пов'язані зі зламом пропорційності в усій економічній системі. Формою прояву загальних диспропорцій є економічні кризи в окремих країнах, у низці країн та в економіці світу у цілому.

Економічні диспропорції можуть бути також і результатом ретельно не прорахованої соціально-економічної політики, або наслідком стихійних лих, неврожаїв, виникати у зв'язку із браком певних ресурсів тощо.

З переходом України до ринкової економіки значно посилились нестабільність та змінність соціально-економічного середовища, й однією з основних причин даного процесу стало поглиблення різного роду

диспропорцій. Їхнє визначення та врахування відносяться до числа основних передумов ефективного функціонування виробництва. Усунення або хоча б зменшення негативних для соціально-економічної системи наслідків диспропорцій надає змогу суттєво покращити її функціонування. Тому опанування органами управління методів основних диспропорцій є важливою умовою підвищення ефективності національної економіки, її окремих галузей і секторів [11].

У сучасних умовах в Україні значно посилилися нестабільність і мінливість соціально-економічного середовища. Однією з основних причин даного процесу стало поглиблення різного роду диспропорцій. Усунення або хоча б зменшення негативних для економічної системи їхніх наслідків дозволить істотно поліпшити її функціонування. Тому використання органами управління інформації про групу основних диспропорцій є важливою умовою підвищення ефективності національної економіки [12].

Аналіз генези диспропорцій дає змогу значною мірою знижувати їхній вплив на економіку у тій частині, де диспропорції викликані суб'єктивними факторами.

За підрахунками фахівців, у більшості галузей реального сектору вітчизняної економіки питомі (на одиницю продукції) витрати виробництва були у рази більшими, ніж у провідних країн світу. Порівняно з розвиненими країнами виробництво в Україні є більш матеріало-, енерго- та трудомістким. Вважати, що у 2000-і роки відбулося суттєве зрушення у бік покращення є цілком неправомірним, оскільки не відбулося помітної модернізації основних виробничих фондів, які й визначають культуру та екологічність виробництва.

Загальновідомим фактом є й дуже висока енергоємність українського ВВП. У більшості розвинених країн цей

показник є нижчим у 3-4 рази. Основними причинами підвищеної енергоємності, а відповідно й екологічності, є занадто обтяжлива структура господарства (висока частка видобувних галузей і важкої промисловості), значні витрати на виробничу інфраструктуру та енергомарнотратні технології виробництва.

Таким чином, перша причина непродуктивності економіки – підвищені технологічні витрати – у сьгоднішній Україні має місце. В основі цього, насамперед, лежать структурно-технологічні особливості української економіки. Найважливіша з них полягає в тому, що значна енерго- та матеріалоємність національної економіки, висока питома вага енерго-сировинних галузей, що були в дореформений період, й досі залишаються поряд з низькими технологіями. Без великих обсягів енерго-сировинного виробництва значна частина економіки не могла б існувати.

Ще одна диспропорція полягає в тому, що розвиток національної економіки в 2000-х рр. призвів до досить високої динаміки споживання, що, за ідеєю, дуже добре. Але зростання споживання відбувалося при збереженні низької конкурентоспроможності продукції української промисловості. Такий дисбаланс стимулює подальше зростання імпорту, що значно перевищує темпи зростання вітчизняної промисловості.

Вітчизняний досвід свідчить, що національний ринок містить у собі джерело створення й посилення диспропорцій в економіці й породжує в наших обставинах механізм спаду і гальмування економічного зростання. Диспропорційна економіка України фактично не здатна здійснювати технічний прогрес та забезпечувати зростання.

Перехід вітчизняної економіки на ринкові рельси призвів до нечуваного спаду економіки та утворенню таких

кричущих диспропорцій у господарстві, що загрожують позбавити країну будь-якої перспективи. Так, деформація економіки завдала такої шкоди обробній промисловості, що підірвала можливість її виходу на рівень високих технологій, а без цього країна може бути остаточно приреченою перетворитися на країну периферійного капіталізму та об'єкт експлуатації з боку транснаціонального капіталу, що в свою чергу призводить до:

1) забруднення навколишнього середовища – в кінці ХХ століття спостерігалася тенденція переміщення шкідливих виробництв з розвинутих країн з високими екологічними нормами і стандартами у країни, що розвиваються;

2) вилучення ресурсів з країн, що розвиваються шляхом застосування внутрішньо-фірмових трансфертних цін;

3) розорення місцевих виробників і, як наслідок, збільшення безробіття, соціальної напруженості, зниження податкових надходжень;

4) ТНК можуть здійснювати тиск на уряди країн, через міжнародні організації, такі як Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Світову організацію торгівлі;

5) порушення національного законодавства внаслідок поширеної практики підкупів чиновників;

6) підрив економічної політики держав, коли інтереси ТНК не співпадають з інтересами держави.

Загалом вплив ТНК на економіку окремої держави залежить від багатьох чинників та від специфіки кожної країни, від рівня державного регулювання економіки. Але загалом, як засвідчила практика останніх десятиріч, він є позитивним на економіку приймаючої країни, а тому слід ефективно використовувати економічні, політичні, екологічні

та інші інструменти, які будуть направлені на подолання диспропорційності розвитку національної економіки [13].

Український досвід також яскраво свідчить, що ринок містить у собі джерело створення й посилення диспропорцій в економіці й в наших умовах породжує механізм спаду й гальмування економічного зростання. Диспропорційна економіка України на даному етапі майже не здатна здійснювати технічний прогрес і забезпечити ефективного зростання. Привілейовані галузі не мають до цього стимулів, тому що й без цього їм дістаються надприбутки, а галузі-жертви не мають власних коштів для розвитку, бо їм нівідкіля їх отримати.

Для української економіки характерним є також наявність диспропорцій, успадкованих від колишньої системи, та диспропорцій, що знову виникли. Серед найважливіших можна зазначити диспропорції в галузевій, виробничій структурі економіки та у розподілі доходів.

За роки ринкових перетворень гіпертрофований розвиток отримав спекулятивний (фінансово-посередницький) сектор економіки, який забезпечує неспівставний з реальним виробництвом рівень.

Як відомо, науково-технічний і технологічний прогрес постійно ставить перед економікою нові вимоги, веде до необхідності нових виробничих рішень, нових господарських зв'язків та зламу старих. В результаті досягнута раніше пропорційність з позиції нових вимог НТП виглядає вже як диспропорційність. А складність економічної структури суспільства обумовлює багатогранність процесу диспропорційності, необхідного для розвитку господарства.

Типи диспропорційності економіки є такими:

- диспропорційність за обсягом та асортиментом призводить у невідповідність структуру і обсяги виробництва

зі структурою і обсягом платоспроможного попиту на кінцевий продукт та, відповідно, зі структурою та величиною кінцевого споживання. Одним із проявів диспропорційності за обсягом і асортиментом стає факторна диспропорційність. Вона ґрунтується на неузгодженні між факторами виробництва і випуском продукції. Факторна диспропорційність може появлятися завдяки різній технічній та технологічній базі;

- диспропорційність формує неспіврозмірність рівня розвитку пов'язаних поміж собою галузей, підприємства яких входять у технологічний ланцюжок. А відставання будь-якої галузі у своєму розвитку гальмує її можливості й тягне за собою зниження загального рівня виробництва інших галузей, що неодмінно призводить до зменшення ВВП;

- регіональна диспропорційність виключає чітку узгодженість господарських процесів на певній території;

- репродуктивна диспропорційність утворює таку структуру економіки, яка з початку спрямована на формування умов перервності старого виробництва, а згодом – на визрівання та подальший розвиток нових джерел економічного зростання [2].

Сам процес диспропорційності економіки здійснюється головним чином через ринковий механізм, рушійними силами якого виступають гостра міжгалузева та внутрішньогалузева конкуренція, на основі яких відбувається активне переливання ресурсів відповідно потребам суспільства, що змінюються.

Диспропорції, будучи невідповідностями між частинами, елементами цілого, знижують ефективність цілого, сприяють його руйнуванню.

Аналіз макроекономічної динаміки дає підстави стверджувати, що глибина кризового стану економіки

України значною мірою зумовлена макроекономічними диспропорціями, які є наслідком довгострокових системних суперечностей, а саме:

- надмірної частки споживання і низького обсягу нагромадження, що в умовах національного ринку призвело до необхідності компенсації надлишку внутрішнього попиту випереджаючим зростанням імпорту;

- вузької спеціалізації зовнішньої торгівлі та високої частки низько-технологічного експорту, що в умовах відкритості економіки сформувало високу залежність економічної динаміки та фінансового стану від кон'юнктури зовнішніх ринків;

- нарощування обсягів споживчого кредитування в умовах низького рівня інвестицій в оновлення основних засобів призвело до використання кредитних ресурсів для стимулювання імпорту та іпотечного сегменту ринку [5].

Вплив світової фінансової кризи 2008-2009 рр. відкинув промисловість до рівня 2003 р. і актуалізував необхідність розв'язання проблеми технологічної деградації та масового зникнення високотехнологічного виробництва, стрімкого нарощення напів-сировинної складової, домінування продукції з низькою доданою вартістю та зниження конкурентоспроможності.

У цілому економіка України виявилася найбільш уразливою саме до макроекономічних дисбалансів, які виникли внаслідок нестабільного зростання світових цін на сировину, а також внутрішніх структурних дисбалансів.

Основним же двигуном розвитку економіки упродовж усієї історії людства були внутрішні диспропорції. Практично усі нові технологічні уклади, які серйозно змінили економіку, появлялися по одній і тій же типовій схемі.

Дійсно, з початку мала місце поява нового продукту, що користується підвищеним попитом на споживчому ринку. На першому етапі його виробництво зростає більш швидкими темпами, ніж економіка у цілому, норма прибутку у його виробництві суттєво вища, ніж у середньому по промисловості.

Як наслідок, він починає активно використовуватися в інших секторах економіки, те ж відноситься й до пов'язаних з ним технологіям (природно, мова йдеться про продукти, які мають універсальне застосування).

В результаті усі інші сектори підтягуються услід за лідером, в них зростає продуктивність праці, зближуються норми прибутку. На цьому етапі новий і старий сектори починають активно взаємодіяти, здійснювати вплив один на одного. Формується новий цілісний технологічний уклад, який гармонійно дозволяє розвивати національну економіку.

У випадку економічної системи під диспропорціями мається на увазі невідповідність потенціалів або темпів розвитку окремих частин якоїсь системи, в результаті чого частина загального потенціалу або продукту залишаються не затребуваними.

Диспропорції (суть непропорційний розвиток) є генетичною ознакою економічного ладу, обумовленого інститутом прибутку.

Диспропорції призводять до непродуктивних втрат робочого часу, матеріальних ресурсів і капіталів. Усунення диспропорцій є об'єктивною потребою економіки, одним із законів усякого розвитку й зростання,

Аналіз генезису диспропорцій дозволяє значною мірою знижувати їхній негативний вплив на економіку в тій частині, у якій диспропорції викликані суб'єктивними факторами.

Загальний розвиток світової економіки у XVIII – початку XXI ст. свідчить про те, що диспропорції можуть привести або до постійних втрат економічних ресурсів у період зростання, або призводити до різких патологічних наслідків – криз.

Література до розділу 1.7

1. Большой экономический словарь./ Под ред. А. Н. Азрилиян. – М.: Фонд «Правовая культура», 1994. – С. 114.
2. Вдовічен А.А. Особливості диспропорційності національної економіки у контексті міжнародних порівнянь. / Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – Вип. I (45). Економічні науки. – С. 47-60 – 448с.
3. Вдовічен А.А. Диспропорції складових елементів національного багатства України: людського та природно-ресурсного потенціалів. / Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць. Вип. 610-611. Економіка. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2012. – С.9-14. – 204с.
4. Вдовічен А.А. Диспропорції складових елементів національного багатства України: основного та фінансового капіталів. / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Економіка». Випуск 2 (36) – Ужгород, 2012. – С.28-35. – 320 с.
5. Вдовічен А.А. Аналіз макроекономічних пропорцій, структурних змін та особливостей економічного зростання в Україні. / Вісник Хмельницького національного університету: Науковий журнал 3.2012. Економічні науки. Том1. – Хмельницький 2012. – С. 208-215. – 279с.
6. Вдовічен А.А. Диспропорційність природи прямих іноземних інвестицій в рамках інтеграційних процесів глобалізованої економіки. / Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – Вип. III (47). Економічні науки. – С. 88-94. – 364с.

7. Вдовічен А.А. Вплив макроекономічних диспропорцій на структурні зміни та економічне зростання України. / Соціально-економічні проблеми України в глобальному просторі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 26-27 квітня 2012 р. – Чернівці ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – С. 165-169. – 392 с.

8. Вдовічен А.А. Причини диспропорційного розвитку світової економіки. / Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2013. – Вип. II (50). Економічні науки. – С.75-83. –392 с.

9. Вдовічен А.А. Історичні аспекти виникнення концепції диспропорційності в економіці. / Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2014. – Вип. III (55). Економічні науки. – С.16-25. –344 с. 10 стор. 0,5 д.а.

10. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В.Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 696с.

11. Vdovichen A.A. Disproportion of Ukrainian economic development in the contex of international comparison. / Gospodarka Regionalna i Turystyka. Wyzsza Szkola Ekonomii, Turystyki I Nauk Spolecznych w Kielcach. Studia i materialy. – Kielce, 2012. – Zeszyt 10. P. 101-111. – 337 p.

12. Vdovichen A.A., Vdovichena O.G.. The development of exhibition activity as a factor reducing disproportionality regions in international cooperation. Hybné sily rozvoja regiónov: Zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára, Bratislava, 26. apríla 2012 – Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave, 2012. P. 319-324. – 334 p.

13. Джерело: за даними Євростату: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; для України – Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

Part 2. ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

2.1. Аспекти розвитку екологічного обліку 2.1. Aspects of development of ecological account

Протягом багатьох років до природного середовища людство відносилось як до джерела ресурсів для господарської діяльності. Екологічним аспектам господарювання належної уваги не приділяла економічна наука. Й лише нині, коли негативні фінансові наслідки набувають масштабного характеру й можуть бути мінімізовані за рахунок превентивних дій, навколишнє природне середовище розглядається у економічному, соціальному, політичному аспектах.

Сьогодні економісти та обліковці значно наблизилися до потреби освоєння сфери захисту та збереження довкілля, що пояснює тенденцію висвітлення ними свого бачення вирішення екологічних проблем. З'являються праці та публікації, які стосуються питання екологізації галузей виробництва, обліку екологічних ризиків, становлення екологічного підприємництва, інші розглядають проблему на макрорівні [1].

Аналіз і контроль над повнотою і ефективністю природоохоронної діяльності на підприємстві, а також за

різними формами впливу підприємства на навколишнє природне середовище неможливі без змістовного екологічного обліку. Крім того, відсутність повноцінної інформації про процеси природокористування господарюючих суб'єктів створює велике коло проблем для різних груп користувачів еколого-економічної інформації, підвищує всю сукупність соціальних, виробничих і фінансових ризиків. Світова тенденція конкурентної боротьби ясно вказує на пріоритет екологічно чистих видів продукції, робіт і послуг, створення екологічно чистих технологій.

Бухгалтерський облік як економічна наука на сьогодні не забезпечує можливостей досягнення стійкого розвитку через відсутність адекватної теорії та методології. Недосконалість існуючої системи бухгалтерського обліку полягає у неврахуванні природних ресурсів та антропогенного впливу на них у межах екологічної діяльності суб'єктів господарювання [1].

На початку 80-х рр. XX ст., світова громадськість відчула необхідність розпочати роботу над основними положеннями бухгалтерського обліку екологічної діяльності, в результаті було створено Міжурядову робочу групу експертів з міжнародних стандартів обліку та звітності. Відсутність національних стандартів обліку екологічної діяльності спонукало Міжурядову робочу групу в 1991 р. розробити перші рекомендації для бухгалтерів, де вказувалося, які показники повинні бути наведені у фінансовій звітності, щоб користувачі могли оцінити реальну картину впливу господарської діяльності підприємства на природне середовище. Це активізувало діяльність у сфері бухгалтерського обліку екологічної діяльності.

Щодо нормативного стану обліку у сфері природокористування та природоохорони в Україні, то ст. 24 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" передбачає, що "підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть облік у цій галузі. Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється за єдиною для республіки системою в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України" [2].

Облік екологічної діяльності пропагується професійними організаціями бухгалтерів: Міжнародною федерацією бухгалтерів, Асоціацією дипломованих присяжних бухгалтерів, Інститутом присяжних бухгалтерів у сфері бухгалтерського обліку та ін., а також міжнародними організаціями: ООН (Програма ООН з охорони навколишнього середовища (UNEP), Конференція ООН з Торгівлі та Розвитку, Комісія ООН зі стійкого розвитку, Міжурядова робоча група експертів з міжнародних стандартів обліку та звітності, ЄС (Схема ЄС з екоуправління та аудиту, Мережа екоуправлінського обліку, Європейський проект "Екоуправлінський облік як засіб екологічного управління", Світовий Банк, Агентство з охорони навколишнього середовища США та ін. Дослідження питань еколого-економічного спрямування в Україні започатковані ще у ХІХ ст. працями С.А. Подолинського, їх продовжив

В.І. Вернадський, який на початку ХХ ст. У ХХ-ХІХ ст. у науковій літературі значна увага приділена проблемам співвідношення інтересів економіки та екології.

Екологічні проблеми стали домінуючими у соціально-економічному житті людей будь-якої країни світу. Їх вирішення, перш за все, потребує екологічно свідомого управління бізнес-процесами. Бухгалтерський облік як основна інформаційна система підприємства управління має забезпечити керівництво для прийняття управлінських рішень такою інформацією, яка б передбачала зниження і запобігання екологічним ризикам та гарантувала діяльність підприємства в довгостроковій перспективі. «Щоб контролювати процес взаємного впливу природи і людини, необхідно володіти інформацією, яку може забезпечити бухгалтерський облік» [3].

В основі будь-якої науки лежить понятійний апарат, який дозволяє однозначно розуміти дослідниками і практиками проблеми, що розглядаються. Аналіз наукової літератури показав, що не існує однозначного тлумачення поняття екологічного обліку.

У науковій літературі для характеристики процесу накопичення інформації про навколишнє середовище використовуються поняття «екологічний облік», «екологічний облік на підприємстві», «бухгалтерський екологічний облік». Проте нормативне визначення цих понять в Українській нормативній базі, у тому числі з бухгалтерського обліку відсутнє. Не досягнуто єдності щодо визначення цього поняття і серед вітчизняних та закордонних дослідників, що не сприяє належному виокремленню обліку екологічної діяльності в системі бухгалтерського обліку підприємств та єдності в його

організації. Зокрема В. М. Жук вважає, що поняття «екологічний облік» не набуло остаточного осмислення і логічної завершеності як комплексно сформованої системи знань в економіко-екологічній теорії та практиці [4].

Екологічний облік має знайти відображення в загальній системі бухгалтерського обліку, адже лише у цьому випадку він стане ефективним інструментом природоохоронної діяльності на підприємстві [5]. Погоджуючись із даним поглядом та враховуючи актуальність екологічного обліку, його необхідність ведення обумовлена таким: як його відношення до навколишнього середовища, так і вплив пов'язаних із природоохоронною діяльністю витрат, ризиків і обов'язків відповідальності на фінансове положення підприємства; інвесторам для ухвалення інвестиційних рішень необхідно мати у своєму розпорядженні інформацію по екологічних заходах і витратах, пов'язаних із природоохоронною діяльністю; оскільки природоохоронні заходи є також предметом управлінської діяльності, менеджерам необхідно виявляти і перерозподіляти природоохоронні витрати так, щоб продукція була правильно оцінена, а інвестиційні рішення базувалися на реальних витратах і вигодах.

Розглянемо трактування сутності поняття «екологічний облік» різними науковцями. На думку О.В. Тараничева екологічний облік – це система, яка повинна використовуватися для виявлення, організації, регулювання та подання даних і інформації про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках [6].

І. Н. Саннікова розглядає - бухгалтерський екологічний облік як облік екологічних аспектів діяльності підприємства (компонент системи управління навколишнім середовищем

підприємства), як процес одержання й обробки даних екологічного характеру з метою керування й дотримання законодавства [7]. Вважаємо, що для цілей бухгалтерського обліку дане визначення є не достатньо придатним, тому що в ньому не конкретизуються дані екологічного характеру, які можуть бути як відображені, так і не відображені в системі бухгалтерського обліку.

В. С. Лень вважає, що екологічний облік – процес розпізнавання, оцінки і передачі екологічної інформації, що дає можливість користувачам такої інформації компетентно приймати рішення і формувати судження, розглядаючи класифікацію видів обліку залежно від сфер діяльності, виділяють екологічний облік і наводять його визначення в найбільш широкому розумінні, як процес накопичення і передачі екологічної інформації її користувачам для прийняття рішень і формування суджень [8]. Залежно від сфер діяльності, науковець виділяє екологічний облік і наводить його визначення в найбільш широкому розумінні.

І. В. Замула у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук обґрунтовує науковий підхід до визнання бухгалтерського обліку системою, що забезпечує формування та оприлюднення інформації про екологічну діяльність суб'єкта господарювання. Поняття - екологічна діяльність вона розглядає як систему господарювання, яка базується на концепції стійкого розвитку, що динамічно включається до існуючої екосистеми, не порушуючи її гармонійного функціонування, що поєднує в собі особливості економічної й екологічної наук [9]. Отже, вона застосовує поняття - облік екологічної діяльності для цілей бухгалтерського обліку.

Вважаємо, що під екологічним обліком, як еколого-економічною категорією, слід розуміти процес розпізнавання, оцінки і передачі екологічної інформації, що дає можливість користувачам такої інформації компетентно приймати рішення і формувати судження. Ця категорія охоплює формування облікової (бухгалтерської) та необлікової інформації про стан, динаміку зовнішнього природного середовища та вплив на нього природних факторів та всієї діяльності людини на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Література до розділу 2.1

1. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки [Текст] : монографія / І.В. Замула. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 440 с.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»: станом від 24.12.2015 р.№ 918-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
3. О. Вороновська. Сутність і розвиток екологічного обліку / О.Вороновська // Галицький економічний вісник. – 2011. – №2(31). – С.195 – 200.
4. Жук В.М. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві / В.М. Жук // Агроекологічний журнал. - 2012. - № 2. - С. 18-23.
5. Пелиньо Л.М. Місце екологічного обліку в сучасній системі бухгалтерського обліку та його важливе значення у сфері охорони довкілля / Л.М. Пелиньо // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.2. – С. 70–75
6. Тараничева О.В. Экологические затраты промышленных предприятий / О. В.Тараничева // Инновационное развитие экономики России: новый этап // [Електронний ресурс] – Режим доступу: – nauch/sc_article/2012/04/Taranicheva.shtml.

7. Санникова И.Н. На пути к бухгалтерскому экологическому учету и отчетности / И.Н. Санникова, Н.А. Шавкунова) // —Международный бухгалтерский учет, 2009, №3. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: – <http://www.lawmix.ru/bux/32193>.

8. Лень В.С., Гливенко В.В. Бухгалтерський облік в Україні. Основи та практика : навч. посіб.— Вид. 4-те. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 744 с. (с. 19- 20).

9. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності: теорія та методологія. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – Житомир: 2010. – 36 с.

2.2. Екологічний облік: «дань моді» чи практична необхідність?

2.2. Environmental accounting: "a fad" or a practical necessity?

Останнім часом питання екологічності всіх напрямків людської життєдіяльності стали дуже популярними. Безумовно це явище не є безпідставним, оскільки наше майбутнє і наших нащадків знаходиться в загрозливих умовах, через чималі шкідливі викиди в атмосферу, забруднення навколишнього середовища, ймовірність настання екологічних катастроф. Саме за таких обставин, ці питання людство намагається вирішити на світовому рівні, укладаючи договори про співпрацю між країнами – Кіотський протокол у 1997 році між 162 державами.

З цього часу на науковій ниві починають всі функції системи управління набувати екологічного характеру, а саме: екологічний менеджмент, екологічний контролінг,

екологічний облік, екологічний аудит. Чи дійсно ці напрямки управління господарською діяльністю підприємства є докорінно новими, автономними, чи все ж таки мова йде лише про зміну об'єкта давно відомих управлінських процесів?

Науково-практичні, а також методологічні засади екологічного обліку є предметом дослідження багатьох вчених, широко висвітлюються в кандидатських і докторських дисертаціях. Серед науковців, чий внесок, по праву, можна вважати ґрунтовним, слід виділити наступних: В. М. Жук, Н. І. Беренда, О. С. Кожухова, С. О. Левицька, В. С. Лень, І. А. Маслова, Л. А. Сахно, О. В. Тараничева, Н. Н. Рубанова та інші. Проте питання доцільності виокремлення з системи обліку підсистему екологічного обліку поки що не є вирішеним і потребує подальших наукових досліджень.

Сучасна наукова література насичена різноманітними поняттями, які характеризують процес накопичення і узагальнення інформації про взаємовідносини підприємства з навколишнім середовищем, а саме: «екологічний облік», «екологічний облік на підприємстві», «бухгалтерський екологічний облік». Однак всі ці категорії не мають нормативного підтвердження. Так, чинне облікове законодавство передбачає поділ бухгалтерського обліку на фінансовий та внутрішньогосподарський (управлінський), щодо екологічного жодних згадок не зроблено. З цим твердженням погоджується і В. М. Жук, зазначаючи, що поняття «екологічний облік» не набуло остаточного осмислення і логічної завершеності як комплексно сформованої системи знань в економіко-екологічній теорії та практиці [2, с. 20].

Для початку, варто розглянути визначення поняття «екологічний облік», яке надають провідні вчені, виявляючи спільні характеристики та параметри, які б дозволили виокремити цілісну автономну облікову підсистему (табл.2.2.1).

Таблиця 2.2.1

Розкриття змісту поняття «екологічний облік» в науковій літературі

Науковець, джерело	Визначення поняття	Коментарі
1	2	3
Парламентська асамблея ООН [1]	Екологічний облік – система, яка може використовуватися для виявлення, організації, регулювання та подання даних і інформації про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках	До функцій обліку було включено «регулювання», хоча подіне завдання не є обліковим. Не зазначено цільове призначення збору інформації, а щодо самої інформації – не відстежується відношення підприємства до навколишнього середовища
Лень В.С., Гливенко В.В. [5, с. 522; 6, с. 128]	Екологічний облік – процес розпізнання, оцінки і передачі екологічної ін.-формації, що дає можливість користувачам такої інформації компетентно приймати рішення і формувати судження	Автори дають загальне визначення на базі розуміння обліку, які функції управління, акцент роблячи на об'єкті – екологічній інформації
Кожухова О.С. [4]	Екологічний облік – самостійний напрям бухгалтерського обліку, а його широке впровадження дозволить на рівні підприємств-природокористувачів активізувати практичну природоохоронну діяльність і здійснити інформаційний супровід екологічного контролінгу	Визначення є вузьким, в основі якого покладене не розкриття змісту, а скоріше важливість та призначення екологічного обліку. Досить сміливо автор називає екологічний облік «самостійним».
Лісогуб Р.П. [7, с. 126], Сахно Л.А. [10, с. 90]	Екологічний облік на підприємстві – це система виявлення, виміру, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, обробки і підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в області природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень	Інтерпретація загальновідомого та законодавчо обґрунтованого визначення фінансового обліку, з коригуванням виду інформації – «про діяльність підприємства в області природокористування»

Продовження табл. 2.2.1

1	2	3
Іл'чева О.В. [3, с. 10]	Бухгалтерський екологічний облік – система збору, реєстрації та узагальнення інформації, яка забезпечить можливість виявлення, оцінки, планування та прогнозування, контролю і аналізу екологічних витрат та екологічних зобов'язань	Автор вказує об'єкт екологічного обліку, обмежуючи його лише витратами і зобов'язаннями. Акцент робиться на цільовому призначенні облікової підсистеми
Рубанова Н.Н. [8, с. 8]	Бухгалтерський екологічний облік – це процес збору, реєстрації, узагальнення і відображення в системі природоохоронних витрат, природних активів, екологічних фондів, резервів і зобов'язань, а також результатів діяльності господарюючих суб'єктів з метою управління та визначення екологічного потенціалу підприємства	Деталізовано всю інформацію, що є об'єктом даного облікового напрямку. Автор зазначає призначення збору і обробки такого роду даних.
Чепракова Т.Н. [11, с. 7]	Бухгалтерський екологічний облік – процес збору, реєстрації, узагальнення й відбиття інформації про природоохоронні витрати, природні активи й результати діяльності господарюючих суб'єктів з метою керування й визначення їхнього сукупного потенціалу	Автор визначення «співзвучний» з Рубановою Н.Н., за виключенням більш вужчого списку об'єктів обліку.
Саннікова І.Н. [9]	Бухгалтерський екологічний облік – систематичний і документально оформлений процес одержання й обробки даних екологічного характеру з метою керування й дотримання законодавства	Єдине визначення, в якому автор вказує про необхідність контролювати дотримання підприємством екологічного законодавства. Відсутній детальний перелік об'єктів облік, а зазначено лише «дані екологічного характеру»

Всі розглянуті визначення підтверджують відсутність єдності науковців у розумінні сутності екологічного обліку. Одні роблять акцент на процеси обробки інформації екологічного характеру [5, 6, 7, 10], інші – на її призначенні [4, 3, 11], а для окремих – тлумачення поняття зводиться до детального опису об'єктів обліку [8, 11].

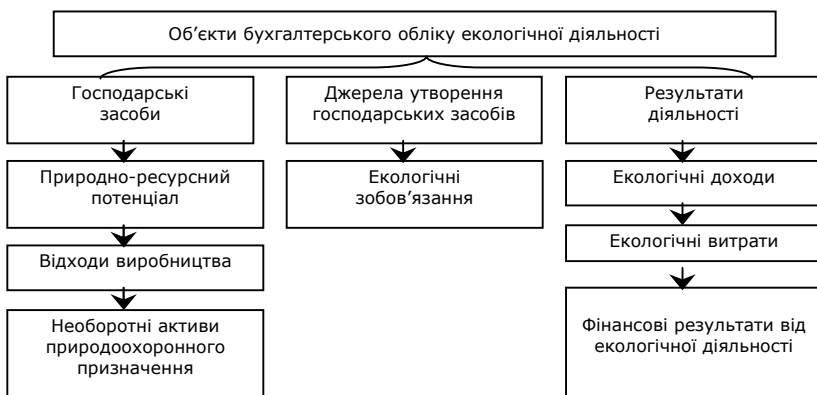
Екологічна інформація, або «дані щодо навколишнього середовища», яку можна трактувати як об'єкт екологічного обліку, є необхідною для складання ряду форм статистичної звітності: 1) ф. №1 – відходи (річна); 2) ф. № 1 – небезпечні відходи; 3) ф. № 2-ТП (повітря); 4) ф. №1-екологічні витрати (річна), а також для розрахунку екологічних платежів. Беззаперечно такі дані є важливими та необхідними, але знову ж питання: чи така інформація не може отримуватися в підсистемах фінансового чи управлінського обліку? Можливо це повноваження бухгалтерського обліку екологічної діяльності? Для того, щоб дати відповідь на це питання, треба чітко усвідомлювати, що і фінансовий і управлінський обліки є лише функціями цілісних систем управління. При цьому отримана інформація в межах кожного з них має чітке цільове управлінське використання, а не тільки – для складання форм звітності. Іншими словами відбувається циклічний рух даних: «запит керуючої підсистеми – збір інформації – звітування і обробка – прийняття і впровадження корегуючих управлінських рішень».

Сьогодні кожне підприємство систематизує та обробляє екологічну інформацію лише для представлення її у статистичній та податковій звітностях, не здійснюючи її ефективного регулювання та не доводячи її до зовнішніх користувачів. Іншими словами, окрім функцій збору інформації природоохоронного характеру інші функції управлінської системи не виконуються.

Не менш важливим є і той факт, що основними даними природоохоронного характеру для вітчизняних підприємств виступають екологічні витрати та зобов'язання щодо сплати екологічних платежів до бюджету. Навіть такі об'єкти, як

екологічні господарські засоби, доходи і фінансовий результат екологічної діяльності залишаються поза увагою. Це знову ж таки, не може вважатися об'єктами цілісної облікової системи.

З огляду на вище зазначене, сьогодні для вітчизняних підприємств буде більш доречним застосування терміну «бухгалтерський облік екологічної діяльності». Підтвердженням зробленого узагальнення може бути рис. 2.2.1, де розкрито основні об'єкти обліку екологічної діяльності в межах всієї бухгалтерської облікової системи.

Рис.2.2.1 Об'єкти бухгалтерського обліку екологічної діяльності

Варто відмітити, що сьогодні відсутні окремі форми звітності, які б узагальнювали виключно екологічну інформацію. Якщо така звітність і може бути названа (ф.2-тп «Звіт про охорону атмосферного повітря», ф. 1-відходи «Утворення та поводження з відходами», ф.1-екологічні витрати «Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі»), то це є сукупність форм статистичної звітності, а не спеціалізованої екологічної. Тому

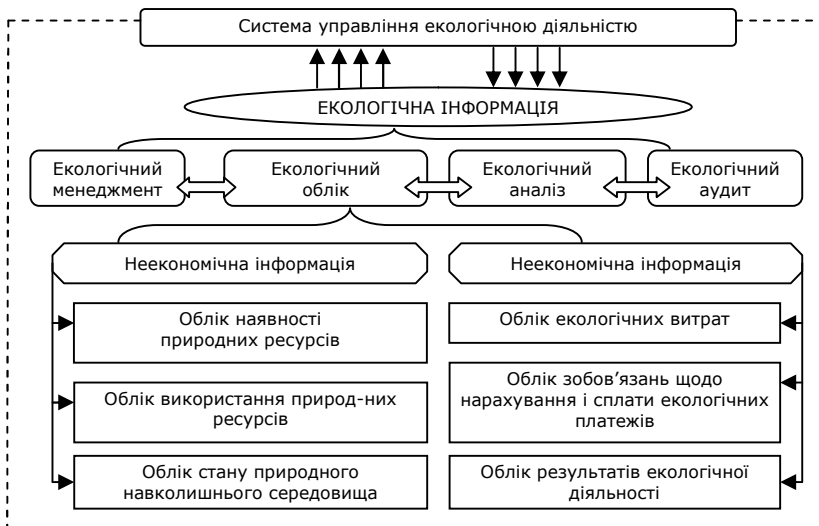
з впевненістю можна стверджувати, що на жодному вітчизняному підприємстві немає екологічного обліку, а ведеться бухгалтерський облік певних аспектів екологічної діяльності.

Можливо з часом, коли соціальна відповідальність бізнесу стане головним орієнтиром для кожного керівника господарюючого суб'єкту, ситуація зміниться. Якщо поглянути на міжнародний досвід, то існує чимало країн ЄС, в яких не тільки запровадили екологічний облік, але і постійно розвивають його методологічну основу. Серед таких держав варто відмітити Німеччину, Італію, Францію, Великобританію. До речі, німецькі облікові школи спробували обґрунтувати поділ екологічного обліку на фінансовий та управлінський. Таким чином, система екологічного обліку поставлена на одну щабель з бухгалтерським. Тому для вітчизняних підприємств визначено, в якому напрямку слід прикласти чималі зусилля.

Цікаве твердження висловила О.В Іл'чева, стосовно того, що бухгалтерський облік екологічної діяльності є підсистемою не лише бухгалтерського обліку, а й частиною системи екологічного менеджменту, інформаційною основою для проведення екологічного аудиту, страхування й оцінки інвестиційних проектів [3, с. 25]. Певною мірою з цим можна погодитися, оскільки екологічна діяльність інтегрує в собі економічні та природні аспекти господарювання та формується на перетині різних управлінських структур. Спроба представити місце екологічного обліку в системі управління природоохоронною діяльністю зайшла своє графічне відображення на рис. 2.2.2.

Отже, підбиваючи підсумки, варто відмітити, що на вітчизняних підприємствах поки що відсутнє правильне

розуміння не тільки екологічного обліку, але і самої соціальної відповідальності, що покладена для багатьох країн в основу прийнятої Концепції сталого розвитку. Тому, застосування терміну «екологічного обліку» для сучасної облікової системи України ще є недоцільними. В більшості випадків це тільки складова бухгалтерського обліку з виділенням окремого об'єкту – екологічна діяльність. Відповідно, саме категорія «облік екологічної (природоохоронної) діяльності» є найбільш адоптованим до реалій вітчизняного облікового простору.

Рис. 2.2.2. Місце екологічного обліку в системі управління природоохоронною діяльністю

Проте, не варто зупинятися ні науковцям, ні практикам, а об'єднати свої зусилля на створення гідної системи управління природоохоронною діяльністю, в якій вагоме місце зміг би посісти екологічний облік зі своєю теоретико-методичною автономною концепцією.

Література до розділу 2.2

1. Документы Парламентской Ассамблеи Совета Европы / Об экологическом учете как инструменте устойчивого развития / 03. 2004. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: - http://www.conventions.ru/view_base.php?id=19559

2. Жук В.М. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві / В.М. Жук // Агроекономічний журнал. – 2012. - №2. – С. 18-23.

3. Ильичева Е.В. Экологический учет в условиях реализации политики экологической сбалансированности / Автореферат дис. на соиск. степ. д-ра экон. наук. // Е.В. Ильичева // Орел: ГОУ ВПО «Орловский государственный технический университет», 2010 – 50 с.

4. Кожухова О.С. Экологический учет и экологический контроллинг: взаимосвязь и интеграция / О.С. Кожухова // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: - <http://uecs.ru/en/environmental-economics/item/1165-2012-03-26-11-23-42>

5. Лень В.С. Класифікація видів обліку / В.С. Лень, В.В. Гливенко // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. Випуск 186, т.2 – Дніпропетровськ: ДНУ, 2013. – С. 521-528.

6. Лень В.С. Бухгалтерський облік в Україні. Основи та практика : навч. посібник. / В.С. Лень, В.В. Гливенко. – Тернопіль: Навчальна книга, 2012. – 744с.

7. Лізогуб Р.П. Удосконалення інформаційної складової планування та управління екологічними витратами // IV Международная научно-практическая конференция «Качество экологического развития: глобальные и локальные аспекты» (24-25 мая 2012 г) – С.125-128.

8. Рубанова Н.Н. Экологический учет на предприятиях промышленности строительных материалов // Автореферат дис. на соиск. степ. канд. экон. наук / Н. Н. Рубанова // Ставрополь – 2005. – 17 с.

9. Санникова И.Н. На пути к бухгалтерскому учету и отчетности / И. Н. Санникова, Н.А. Шавкунова // «Международный бухгалтерский учет», 2009, №3. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: - <http://www.lawmix.ru/bux/32193>.

10. Сахно Л.А. Екологічний облік і аудит в реформуванні традиційної системи обліку на підприємстві // Облік і фінанси АПК. – 2009. - №1. – С.89-92.

11. Чепракова Т.Н. Бухгалтерский экологический учет в системе управления организациями АПК (на примере отраслей растениеводства Ставропольского края) / Т.Н. Чепракова // Автореферат дис. на соиск. степ. канд. экон. наук / Ставрополь – 2006. – 17 с.

2.3. Методологічні аспекти екологічно-орієнтованого обліку

2.3. Methodological aspects of environmentally-oriented accounting

Недооцінка екологічного чинника – це основна причина глобальних розбіжностей людини і біосфери. На певному етапі розвитку економічні науки не приділяли належної уваги екологічним аспектам господарювання, розглядаючи в кращому випадку навколишнє середовище як джерело ресурсів, які необхідні для здійснення виробничої діяльності підприємств. Проблеми навколишнього середовища в даний час розглядаються з кількох сторін: економічної, соціальної, політичної тощо.

Усвідомлюючи важливість екології, господарюючі суб'єкти виділяють кошти на охорону і відновлення навколишнього середовища, що викликає необхідність відображення їх у

бухгалтерському обліку. На прийняття управлінських рішень впливає ступінь якості облікової екологічної інформації. Інформаційною базою процесу прийняття управлінських рішень є дані бухгалтерського (фінансового та управлінського) і податкового обліку підприємств, але саме тут результати природоохоронної діяльності та екологічні витрати відображаються без урахування їх економічного змісту. Найчастіше поточні витрати не систематизуються, а повністю «розчиняються» в собівартості продукції. Систематизувати цю інформацію можна лише за допомогою додаткової вибірки з первинних документів, статистичних розрахунків та експертних оцінок. Тому на сучасному етапі розвитку економіки виникла необхідність розвитку, перш за все, екологічно-орієнтованого обліку як важливої складової обліку підприємства.

Проблема підтримки екологічного балансу для промислового підприємства є однією з найважливіших. Екологізація виробничого циклу здійснюється в багатьох країнах світу, проте в Україні процес йде недостатньо швидкими темпами в порівнянні з розвиненими країнами. Управлінська та фінансова інформація про заходи в цій галузі не завжди знаходить адекватне відображення в бухгалтерському обліку та звітності. Проведені дослідження підтверджують необхідність кваліфікації природних ресурсів в бухгалтерському обліку. У НП(С)БО вони є об'єктами основних засобів, в МСФО не віднесені до сфери застосування будь-якого стандарту [3].

Важливим спеціальним законом як джерелом екологічного права є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Він визначає правові, економічні і соціальні основи організації охорони

навколишнього природного середовища як єдиного, інтегрованого об'єкта екологічних відносин. Крім цього, вказаний закон по суті заклав правову основу для розвитку усієї системи галузевого екологічного законодавства та для подальшого вдосконалення поресурсових нормативно-правових актів, які існували до його прийняття. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» складається з преамбули та 16 розділів, що включають 72 статті. В цілому він охоплює загальні та найбільш важливі відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища. Оскільки суспільство користується дарами природи і використовує їх на свій розсуд, то тоді має діяти екологічне право на еколого-економічний та бухгалтерський облік у системі екології [1, 2, с. 14].

Екологічний облік в економічній літературі визначається як самостійний напрям бухгалтерського обліку господарського суб'єкта, який забезпечить бухгалтерський облік відповідною екологічною інформацією, і в даний час не має систематизованого характеру. У зв'язку з чим необхідно розробити систему обліку формування витрат на охорону навколишнього середовища і вартісні показники взаємозв'язку навколишнього середовища і економіки для оцінки екологічних факторів. Реальні показники стану навколишнього середовища, що отримуються за допомогою моніторингу, їх зіставлення з розробленими обліковими нормами якості навколишнього середовища можуть скласти інформаційну базу для розробки системи екологічного обліку на підприємстві.

На думку таких науковців, як О. Ф. Савченко, О. І. Дацій, А. О. Байда, Г. І. Зима, екологічний облік повинен виявляти та відображати у грошовій формі зовнішні ефекти (витрати).

Вирішення цієї проблеми можливе за умови використання двох різних підходів:

1) внесення уточнень до системи традиційного обліку, перш за все, більш детальним і диференційованим відображенням екологічних аспектів підприємства, включаючи всі витрати на проведення природоохоронних заходів, а також змін, що викликаються ними, у бухгалтерському балансі підприємства;

2) реорганізація та розширення обліку, у тому числі за допомогою складання екобалансів для більш повного відображення (з урахуванням часового аспекту) зовнішніх екологічних витрат, як і ефектів виробничої діяльності [2, с. 15].

Екологічний облік практично у всьому світі знаходиться на стадії розвитку. Процес становлення системи екологічного обліку відбувається в різних країнах різними темпами, що пояснюється наявністю певних економічних, соціально-правових, екологічних факторів в кожній країні. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дозволив визначити основні етапи розвитку екологічного обліку, виявити головні проблеми та етапи його становлення, проаналізувати стан цього виду обліку на даний момент.

На підготовчому етапі формується розуміння у всіх зацікавлених сторін про систему, здійснюється обґрунтування і доводиться доцільність ведення екологічного обліку, вносяться зміни в існуючі стандарти (управлінські принципи) з бухгалтерського обліку та звітності, розробляються і реалізуються програми підтримки та розвитку екологічного обліку. На виконавчому етапі відбувається апробація системи екологічного обліку в управлінні підприємством, використання адаптованого

програмного забезпечення, розвиток консультаційних послуг у цій галузі, фінансування проектів з екологічного обліку, введення екологічного обліку в бухгалтерську освіту і практику. На завершальному етапі широко поширене використання системи екологічного обліку.

Одним з основних методологічних елементів екологічного обліку є екологічна звітність, яка є одним з компонентів звітності у сфері сталого розвитку. Елементи екологічної звітності були законодавчо введені в деяких країнах, включаючи Данію (Green Accounts, 1995), Нідерланди (Environmental Reporting Decree, 1999), Норвегію (Accounting Act Regnskapsloven, 1999), Францію (Decree, 2002) та ін. У Великобританії законодавство (Operating and Financial Review) вимагатиме від компаній обов'язкового розкриття інформації з екологічних та соціальних питань. З'явилися і добровільні принципи керівництва, спрямовані на поліпшення якості звітності, такі як Global Reporting Initiative-GRI, UN Global Compact, The Natural Step та інші [1, 4, 5].

Безперечними лідерами нефінансової звітності є компанії Північної Америки і Західної Європи. У країнах Карибського басейну і в більшості країн Латинської Америки така звітність практично не публікується.

В Азії, за винятком Японії, лише поодинокі компанії випускають нефінансові звіти, а в Африці і на Близькому Сході тільки ПАР демонструє активність в цій галузі.

Вчені виділяють наступні проблемні області екологічного обліку:

1. Визнання соціального обліку та аудиту як окремого виду в інформаційній структурі бухгалтерського обліку;
2. Формування принципів якості корпоративної соціальної відповідальності, на яких має будуватися вітчизняний соціальний та екологічний облік та аудит;

3. Формування стандартів соціального та екологічного обліку та аудиту в Україні на основі європейських та міжнародних стандартів;

4. Формування в бухгалтерському обліку соціальних і екологічних показників діяльності підприємств;

5. Відсутність єдиного розуміння екологічних витрат і об'єктів їх обліку;

6. Методи інтегрування даних екологічного обліку в процесі прийняття управлінських рішень.

Відсутність методичних розробок, складність визначення ряду показників, які враховують стан і динаміку зміни компонентів природного середовища, ускладнюють введення екологічного обліку на підприємстві.

Концепцію екологічного обліку визначають його принципи, функції, цілі і завдання. В результаті порівняння характеристик фінансового, управлінського, податкового та екологічного обліків в економічній літературі визначено мету екологічного обліку - це координація екологічної та економічної складової бізнесу, позначення можливих екологічних ризиків і труднощів, визначення шляхів їх подолання.

Екологічний облік призначений для оцінки екологічних факторів і складання бухгалтерської екологічної звітності встановленої форми і змісту, в основному орієнтованої як на зовнішніх, так і внутрішніх користувачів. Цією інформацією можуть користуватися власники, кредитори, інвестори, фіскальні служби, органи державної влади і т.д. Проведене порівняння видів обліку визначило взаємозв'язок фінансового, управлінського, податкового та екологічного обліку. Тобто, бухгалтерський облік включає фінансовий облік, управлінський облік і екологічний облік.

Основними об'єктами екологічного обліку є всі операції природоохоронної діяльності підприємства. Фінансовий і екологічний облік повинен здійснюватися відповідно до нормативних актів і органів, яким надано право регулювати бухгалтерський облік.

На нашу думку, в цілому система екологічно-орієнтованого бухгалтерського обліку на підприємстві повинна включати в себе три основні складові:

- 1) облік екологічних зобов'язань;
- 2) екологоорієнтована звітність;
- 3) екологічний аудит.

Все це дозволяє, узагальнивши досвід зарубіжних компаній, запропонувати наступні рекомендації для вітчизняних підприємств. Слід враховувати, з одного боку, можливі штрафні санкції за порушення чинних норм охорони середовища; з іншого - вплив підприємства на навколишнє середовище, що може вплинути на попит на продукцію покупцями, отже, вплине на економічну безпеку підприємства.

Таким чином, менеджер підприємства повинен оцінювати екологічний стан підприємства за допомогою спеціальних показників, що характеризують стан охорони навколишнього середовища, в динаміці їх розвитку, з урахуванням законодавчих норм і аналогічних показників у конкурентів. При цьому особливе значення мають дані по енерго- і водопостачання, станом водо- і повітряно-очисних споруд, екологічну чистоту продукції, що виготовляється, а також з соціально-екологічних і місцевих умов навколишнього середовища. Для забезпечення економічної безпеки підприємства, з урахуванням визначення і мінімізації екологічних ризиків,

необхідно застосовувати системи рейтингів. Це внутрішні системи оцінок, в яких враховується і оцінюється різноманітна інформація, що відноситься до підприємства. У рейтингових системах, які для різних підприємств можуть бути різні, враховуються показники, отримані в результаті аналізу стану доходів, фінансового становища, ведення рахунків обліку природоохоронних витрат, оцінки перспектив підвищення екологічності підприємства, на майбутнє, якості управління природоохоронними заходами тощо. Оцінка і аналіз за вказаним напрямком повинні проводитися за допомогою основних показників підприємства та внутрішньогалузевого порівняння. При цьому кожен вид оцінки має свою заздалегідь розроблену шкалу, відповідно, з якою повинні оцінюватися дані по підприємству.

Література до розділу 2.3

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
2. Савченко О.Ф. Екологічні витрати: проблеми права, обліку та оподаткування / О. Ф. Савченко, О. І. Дацій, А. О. Байда, Г. І. Зима // Економіка та держава. – 2015. – № 5. – С. 11-19.
3. Скрипник М.Є. Організація стратегічного обліку в умовах інноваційної діяльності / М.Є. Скрипник // Економіка та суспільство: електронне наукове фахове видання – м. Мукачево : Випуск 3, 2016 р. – С. 542-548.
4. Sustainability Reporting Guidelines. Global Reporting Initiative, 2013. – 266 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.globalreporting.org.
5. AA1000 Account Ability Principles Standard [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.accountability.org>.

2.4. Еколого-економічне регулювання діяльністю на основі актуарного бухгалтерського обліку

2.4. Ecological and economic regulation of activities based on an actuarial accounting

Динамічні зміни на ринку капіталу України обумовлюють потребу в цілковитій структурній переорієнтації традиційного бухгалтерського обліку з констатації фактів минулих подій на перспективну оцінку зміни ринкової вартості суб'єкта господарювання. Саме формування нового якісного облікового інформаційного підґрунтя сприятиме залученню інвестицій у розвиток відповідного сектору вітчизняної економіки та подоланню кризових тенденцій. Новаторський підхід до класичного облікового вчення повинен доповнювати основну концепцію бухгалтерського обліку, не створюючи перепон на шляху до підвищення ефективності системи управління.

На сучасній обліковій ниві реалізації зазначених інноваційних тенденцій сприятиме впровадження актуарного бухгалтерського обліку, який виступає свого роду «панацеєю» в умовах обмеженості фінансових ресурсів, забезпечуючи їх залучення в необхідному обсязі. Проте в міру розвитку людської цивілізації, та в силу згубного впливу людства на довкілля, бухгалтерський облік не слід розглядати відособлено від екології. Тобто необхідно будувати його фундамент та збалансованому взаємозв'язку «суспільство – економіка – екологія».

В силу вищезазначеного, мета дослідження полягає у розкритті комплексного підходу до побудови актуарної парадигми бухгалтерського обліку із врахуванням екологічних чинників, що сприятиме збалансованому

управлінню діяльністю суб'єкта господарювання у цілковитій гармонії із навколишнім природним середовищем (НПС).

Зміст, мета, завдання та принципи еколого-економічного регулювання діяльності суб'єктів господарювання знайшли своє відображення в роботах таких вітчизняних вчених, як М. В. Бережна [3], О. Н. Боровик [4], В. А. Голян [5], С. М. Гордійчук [5], С. М. Демидюк [5], Е. Х. Мехтієва [7], М. С. Подобенко [8], В. Г. Подлесна[9], В. Ю. Припотень [10], О. О. Харіна [11], І. Є. Ярова [12] та інші. Вчені детально та всебічно розкривають проблеми формування екологічно-безпечного довкілля крізь призму ефективного механізму регулювання на рівні окремого підприємства. Зокрема, М.С. Подобенко [8] розкриваючи аспекти еколого-економічного регулювання в контексті міжнародного досвіду, акцентує увагу на механізмі інституційного регулювання економічної діяльності, звертається до проблем глобальної конкурентоспроможності та розробки комплексної екологічної стратегії. Так, на думку вітчизняного вченого, суб'єкт господарської діяльності повинен визначити свою екологічну політику і відповідно забезпечити виконання екологічних зобов'язань; розробити план (програму) досягнення мети і виконання задач екологічної політики; визначити й знайти можливості і механізми її реалізації; забезпечити необхідні оцінку, моніторинг і вимірювання екологічних показників своєї діяльності; забезпечити належний рівень функціонування системи екологічного менеджменту [7, с.195].

Аналізуючи дану проблему на рівні окремого господарюючого суб'єкта, цілком погоджуємось з підходом вітчизняних вчених, але варто зазначити, що реалізації екологічної політики повинен сприяти добре налагоджений

процес екологічного управління, інформаційним фундаментом якого виступає сучасна облікова система та є поштовхом прийняття дієвих рішень менеджерами вищих ланок керування бізнес-процесами. Поглиблення глобалізаційних процесів у світі в цілому, та в Україні зокрема, обумовлюють перехід бухгалтерського обліку на нову – актуарну шаблину –розвитку, залишаючи далеко позаду статичну та динамічні концепції становлення облікового вчення. На нашу думку, актуарний облік слід трактувати, як складну динамічну систему, що базується на методах дескриптивного, простого, подвійного та потрійного записів та надає ґрунтовну інформацію про ринкову вартість підприємства у тривимірному просторі на базі застосування потрійної системи рахівництва.

В силу характерним рис, які властиві для інноваційного виду бухгалтерського обліку, та які одразу помітні із його змістового наповнення, для сучасного актуарного бухгалтерського обліку притаманними є свої предмет, об'єкти та методи, цілі, задачі, принципи, балансове рівняння та звітність.

А. І. Шигаєва, В. Б. Івашкевича [13] розкривають зміст предмета актуарного обліку, як з позиції сучасної теорії корпоративних фінансів, так і теорії агентських відносин, на основі специфіки операційної та фінансової діяльності комерційної організації в умовах сучасного ринку капіталу, що характеризує розподіл прав власності й відповідно контролю над економічними ресурсами. Безпосередньо предмет актуарного обліку зарубіжні вчені трактують, як діяльність комерційної організації щодо створення, генерування й розміщення грошових потоків в процесі управління економічними ресурсами, які довірені їй

інвесторами, іншими постачальниками капіталу, формування й задоволення вимог на них [13, с.52].

За тісного контакту людства з навколишнім середовищем, та постійного неминучого, за часту згубного впливу на довкілля, новий різновид бухгалтерського обліку повинен, на нашу думку, враховувати рівень впливу суб'єкта господарювання на довкілля, тобто оцінювати баланс його збереження. В силу чого, актуарний бухгалтерський облік слід здійснювати у тісному взаємозв'язку із екологічним обліком. Тобто доцільним є інтеграція актуарного та екологічного обліків в сучасну облікову парадигму, що сприятиме не лише об'єктивній оцінці рівня генерування майбутніх грошових потоків, але й враховуватиме рівень впливу та ступінь збереження довкілля, тобто еколого-економічну діяльність підприємства.

В. А. Дерій [14] трактує «екологічну діяльність підприємства», як відповідний сегмент його операційної діяльності, який повинен забезпечити баланс між суспільними інтересами та інтересами підприємства, у результаті функціонування якого має бути максимально збережене природне середовище в тому стані, в якому воно перебувало донедавна. Тобто, на думку вітчизняного вченого така діяльність пов'язана із виконанням ним певних заходів та робіт, які б забезпечували баланс інтересів людей, що проживають поблизу, з балансом інтересів його власників (орендарів, акціонерів).

О. О. Харіна в ході дослідження теоретичних аспектів еколого-економічного регулювання діяльності розкриває його сутність та складові, пропонує групування провідних важелів впливу, шляхом виокремлення: стимулюючих, спонукальних, контролюючих, нормативних, правових,

превентивних, організаційно-управлінських, культурно-етичних. Зокрема основним призначенням стимулюючих важелів є здійснення природоохоронних заходів; відстрочення та зменшення екологічних платежів при впровадженні маловідходних або ресурсозберігаючих технологій, будівництві та реконструкції природоохоронних споруд [11, с.281].

У працях вітчизняних вчених, зокрема Л.М. Пелиньо, І.В. Замули, М.М. Шигун, екологічний бухгалтерський облік трактується, як система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень [13; 18]. На думку О.І. Гриценко, екологічний облік повинен стати ключем до стійкого розвитку на основі дотримання принципу екоефективності; при цьому екоефективність, припускає зниження дії підприємства на НПС при одночасному зростанні прибутковості та може бути виміряна тільки за допомогою надання точної інформації по природоохоронних витратах, заощадженнях і дії на наколишне середовище [16, с.680].

З рис. 2.4.1 помітно, що серед числа специфічних об'єктів актуарного обліку, зарубіжні вчені пропонують виокремлювати операційні активи (ОА), фінансові активи (ФА), операційні зобов'язання (ОЗ), фінансові зобов'язання (ФЗ) та власний капітал. В свою чергу серед числа специфічних об'єктів екологічного обліку слід виділяти: екологічні активи (ЕА), в тому числі екологічно-мотивовані необоротні активи (ЕМНА) та екологічні зобов'язання (ЕЗ). Виокремлення таких об'єктів в системі екологічного обліку

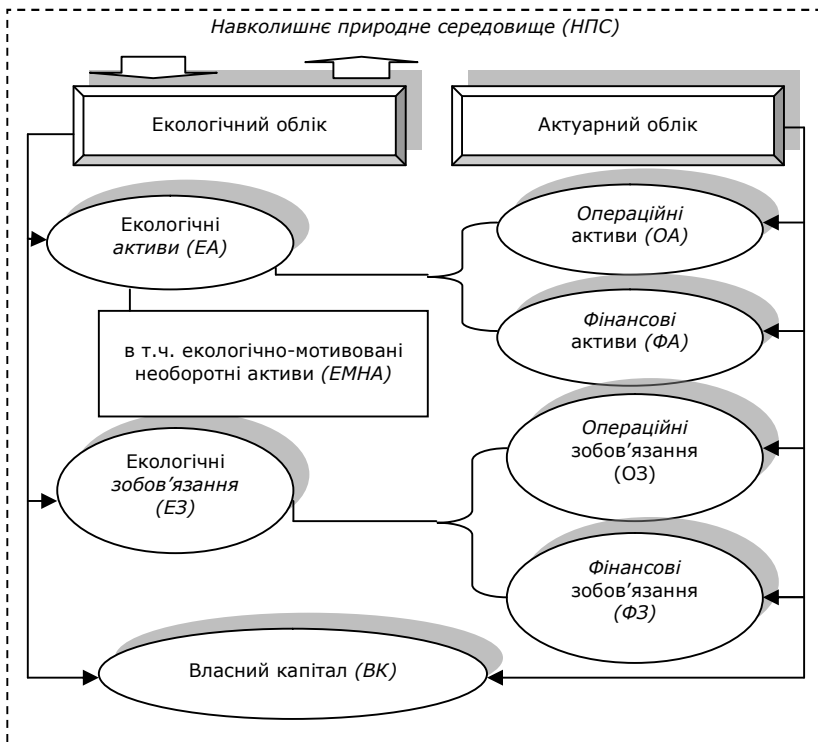
детально розглянуто у працях В.А. Дерій, І.В. Замули, М.М. Шигун, зокрема до об'єктів бухгалтерського обліку, пов'язаних з екологічною діяльністю суб'єктів господарювання вчені відносять: природно-ресурсний потенціал; генетично модифіковані організми, відходи виробництва, необоротні активи природоохоронного призначення, екологічні зобов'язання, екологічні доходи, екологічні витрати, фінансові результати від екологічної діяльності [14; 18].

Зарубіжні вчені, зокрема Е. К. Муруєва, до складу екологічних активів, як важливих об'єктів екологічного обліку відносить – екологічно-мотивовані екологічні активи. Для визначення яких екологічно мотивованих необоротних активів та їх амортизації, потрібно, щоб всі активи оцінювалися окремо за безпосередньої участі керівництва та спеціалістів відділу по охороні природи. Так, явними природоохоронними об'єктами є комплекси очисних споруд (заводи по очищенню стічних водойм), контейнери для збору відходів, фільтри повітряного забруднення тощо [19, с.18].

Пропонуємо доповнити п. 3 НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [1] визначеннями екологічних активів, як ресурсів суб'єкта господарювання, використання яких, як очікується, забезпечить збереження навколишнього природного середовища та обумовить отримання економічних вигод у майбутньому.

Т. М. Гнат'єва [17], досліджуючі загальні засади розвитку екологічного обліку, пропонує удосконалити вітчизняне нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку, зокрема шляхом доповнення П(С)БО 11 «Зобов'язання» [2] абзацом про екологічні зобов'язання, їх визнання та

відображення та шляхом розробки Методичних рекомендацій з обліку природоохоронних витрат і зобов'язань суб'єктом господарювання.

Рис. 2.4.1 Взаємозв'язок об'єктів екологічного та актуарного бухгалтерського обліку

На думку вітчизняного вченого екологічні зобов'язання можуть виникати в результаті:

- здійснення основної діяльності (плата за використання природних ресурсів);
- недотримання норм екологічного законодавства, які тягнуть за собою компенсацію завданої шкоди, виплату штрафів, тощо;

- добровільних дій підприємства щодо усунення негативних впливів на навколишнє середовище виходячи з міркувань піклування про свою репутацію [17, с.33].

В силу вищезазначеного, пропонуємо трактувати екологічні зобов'язання, як заборгованість суб'єкта господарювання, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди за рахунок збереження НПС.

В силу вищезазначеного балансове рівняння актуарного бухгалтерського обліку (1), яке досить детально обґрунтоване у працях зарубіжних вчених А.І. Шигаєва, В.Б. Івашкевича, потребує доповнення із врахуванням екологічної складової [13]:

$$OA + \Phi A = OZ + \Phi Z + BK, \quad (1)$$

де OA – операційні активи; ΦA – фінансові активи; OZ – операційні зобов'язання; ΦZ – фінансові зобов'язання; BK – власний капітал.

Тому, з метою підвищення ефективності управління діяльністю суб'єкта господарювання на еколого-економічних засадах, пропонуємо наступне вираження формули актуарно-екологічного балансового пов'язування:

$$OA + EA + \Phi A = OZ + EZ + \Phi Z + BK, \quad (2)$$

де EA – екологічні активи; EZ – екологічні зобов'язання.

Такий підхід до визначення балансового зв'язку в системі актуарного бухгалтерського обліку сприятиме не лише реалізації вартісно-орієнтованого підходу до систему управління, але й використанню його даних для забезпечення еколого-економічного регулювання

підприємницькою діяльністю в рамках бережного та збалансованого природокористування.

На думку І.Є. Ярова, Н.В. Мішеніна, О.М. Дутченко, Г.А. Мішеніна підприємницьке природо-господарювання на еколого-економічних засадах слід трактувати, як продуктивну та відповідальну організацію процесів комбінування, мобілізації та консолідації ресурсів, а також чинників виробництва на інноваційній основі з метою максимального задоволення економічних, екологічних та соціальних потреб у різноманітних функціях природних ресурсів відповідно до принципів сталого природокористування та методології «зеленої економіки» [12; с.25].

Комплексне впровадження на вітчизняній обліковій ниві актуарної та екологічної складових, в якості дієвих доповнень класичного бухгалтерського обліку, сприятиме формуванню інформаційного забезпечення еколого-економічного регулювання. Такий підхід дасть змогу не лише залучити капіталовкладення для розвитку вітчизняного підприємництва, але й забезпечить ефективне функціонування суб'єктів господарювання на еколого-збалансованій основі. Останнє слугуватиме, на нашу думку, формуванню так званого «еко-балансу суспільства», при якому економічні цілі, зорієнтовані на досягнення бажаного рівня ефективності економіки країни, втілюватимуться в життя у цілковитій єдності із збереженням довкілля.

Література до розділу 2.4

1. Загальні вимоги до фінансової звітності : Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 : Наказ Міністерства Фінансів України від 07 лют. 2013р. №73 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

2. Зобов'язання: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 : Наказ Міністерства Фінансів України від 31 січн. 2000р. №20 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>

3. Бережна М.В. Значення економічного механізму регулювання екологічної відповідальності підприємства / М.В. Бережна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/jspui/bitstream/123456789/3672/1/7-9.pdf>

4. Боровик О.Н. Економічний механізм екологічного регулювання суб'єктів підприємництва / О.Н. Боровик // Збірник наукових праць ЛНТЕУ. – Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент». – Випуск 9 (34). – Ч.І. – Луцьк. – 2012. – С.60 – 69

5. Голян В.А. Удосконалення еколого-економічного регулювання лісогосподарського підприємництва: вітчизняні реалії та доцільність імплементації зарубіжного досвіду / В.А. Голян, С.М. Гордійчук, С.М. Демидюк // Інвестиції: практика та досвід. – №12. – 2012. – С.26 – 28

6. Демидюк С.М. Проблемні питання еколого-економічного регулювання регіональних ринків лісопродукції / С.М. Демидюк // Економіст. – №2. – 2011. – С.40 – 42

7. Мехтієв Е.Х. Державне регулювання міжнародних еколого-економічних відносин України / Е.Х. Мехтієв // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/123456789/6728/2/Mekhhtiev.pdf>

8. Подобенко М.С. Еколого-економічне регулювання в контексті міжнародного досвіду та проблем глобальної конкурентоспроможності / М.С. Подобенко // Сіверянський літопис. 2007. – №6. – С.188 – 195

9. Подлєсна В.Г. Формування методичного підходу до створення економічного механізму екологічного спрямування господарської діяльності / В.Г. Подлєсна // Механізм регулювання економіки. – №3. – 2006 – С.212 – 215

10. Припотєнь В.Ю. Організаційний механізм управління еколого-економічною безпекою промислового підприємства /

В.Ю. Припотень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.2/246.pdf>

11. Харіна О.О. Теоретичні аспекти еколого-економічного регулювання діяльності підприємств / О.О. Харіна // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Випуск 25. – 2012. – С.278 – 283

12. Ярова І.Є. Інституціональні та еколого-економічні засоби розвитку природо господарського підприємництва / І.Є. Ярова, Н.В. Мішеніна, О.М. Дутченко, Г.А. Мішеніна // Збалансоване природокористування. – №1. – 2016. – С.21 – 29

13. Шигаев А.И. Актуарный учет и использование его данных для управления / А.И. Шигаев; под ред. д-ра экон. наук, проф. В.Б. Ивашкевича. – М.: Магистр: ИНФРА, 2011. – 224 с.

14. Дерій В.А. Облік, аудит і аналіз екологічної діяльності підприємств: поняття, стан та напрямки розвитку / В.А. Дерій // Економічний аналіз: зб. наук. праць / ТНЕУ. – Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2015. – Том 19. – №2. – С. 193 – 200.

15. Пелиньо Л.М. Місце екологічного обліку в сучасній системі бухгалтерського обліку та його важливе значення в сфері охорони довкілля / Л.М. Пелиньо // Науковий вісник НЛУУ: Зб. наук.-техн.пр. – Львів: НЛТУУ, 2008. – Вип.18.2.– С.70-75.

16. Гриценко О.І. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження / О.І. Гриценко // Мукачевський державний університет. – Випуск №2. – 2016. – С.678 – 683.

17. Гнат'єва Т.М. Загальні засади розвитку екологічного обліку та контролю в сільськогосподарських підприємствах / Т.М. Гнат'єва // Агросвіт. – №19. – 2015. – С. 30 – 34.

18. Замула І.В. Аналітична модель бухгалтерського обліку екологічної діяльності / І.В. Замула, М.М. Шигун // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – №647. – С.337 – 343.

19. Муруева Э.К. Экологические аспекты бухгалтерского учета (на примере лесного сектора экономики): Автореферат дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / Э. К. Муруева. – М. : РГБ, 2007. – 24 с.

2.5. Принципи формування показників у звітності зі сталого розвитку

2.5. Principles of formation parameters reported on sustainable development

Високі технології, інноваційні досягнення створюють нові можливості в забезпеченні процвітання і покращення якості нашого життя. Очевидно, що ці можливості не завжди доступні всьому населенню планети і все більше супроводжуються новими ризиками для стабільності навколишнього середовища. Засоби масової інформації одночасно повідомляють як про позитивні зміни в житті людства, так і про погіршення стану навколишнього середовища, про зростаючу бідність мільйонів людей.

У 1990 рр. за кордоном намітився курс на сталий розвиток. Вперше було вжито термін «сталий розвиток» на Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році в рамках прийняття «Порядку денного на XXI століття». За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, мета сталого розвитку – задоволення потреб сучасного суспільства без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [1]. Важливу роль в досягненні цієї мети покликані відігравати господарюючі суб'єкти всіх форм і видів, будучи ключовими силами в створенні суспільних благ.

Одним з основних принципів національної екологічної політики України є посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку [2].

В умовах зростаючих можливостей з одночасним збільшенням ризиків і загроз для сталого розвитку нашого суспільства, фундаментом успішних взаємовідносин із зацікавленими сторонами, залучення інвестицій та інших ринкових дій стає відкритість суб'єктів господарювання щодо впливів на економіку, навколишнє середовище та суспільство. Отже, актуальним є представлення у звітах господарюючих суб'єктів не тільки економічних, а й соціальних і екологічних показників.

Для визначення звітності, яка містить поряд з економічними, соціальні та екологічні показники, використовуються різні терміни: «звітність зі сталого розвитку», «нефінансова звітність», «соціальна і екологічна звітність», «звітність про соціальну відповідальність». До теперішнього часу ще не склалося однозначного визначення звітності зі сталого розвитку. Узагальнюючи точки зору, наявні в джерелах інформації, і орієнтуючись на зміст звітів, представлених великими компаніями, можна сформулювати, що звітність зі сталого розвитку - це складна система інформації, яка відображає одночасно економічні, екологічні та соціальні аспекти діяльності суб'єкта господарювання.

Звітність зі сталого розвитку на законних підставах подається на вимогу державних органів в Данії, Швеції, Норвегії, Голландії, Франції, Іспанії і Великобританії.

В Україні обов'язковою на даний час є лише фінансова звітність. У сфері сталого розвитку звітність як спосіб зростання відкритості суб'єктів господарювання перед суспільством, державою, один одним тільки набуває своєї актуальності. В Україні такі звіти формують, як правило, банки і компанії з переліку Топ-100 найбільших в Україні [3].

Подання звітності зі сталого розвитку дозволяє вести інформований діалог, уникнути багатьох конфліктів при вирішенні питань між розвитком виробництва, охороною навколишнього середовища і задоволенням соціальних інтересів.

У сучасному світі вже недостатньо бути економічно ефективним, стабільно отримувати прибуток, підвищувати якість продукції (робіт, послуг). Надійність і привабливість компанії визначається також її увагою і готовністю вирішувати соціальні проблеми, дбайливо ставитися до навколишнього середовища та природних ресурсів. Саме подання соціальних і екологічних звітів дозволяє зберігати і підвищувати імідж компанії, так як володіння інформацією про існуючі соціальні і екологічні проблеми і ступінь їх вирішення знімає недовіру до підприємства, попереджає негативні реакції і зберігає позитивну репутацію, що, в свою чергу, сприяє ефективному веденню бізнесу, підвищенню його інвестиційної привабливості. За даними Міжнародного інституту досліджень ринку і громадської думки, в 1998 р 30% британців купували продукцію компаній, які вважалися соціально відповідальними, а 28% - бойкотували соціально безвідповідальних виробників. За даними американської неурядової організації «Conference Board», в 1999 р. у компаній, які реалізують концепцію соціальної відповідальності, дохід на інвестований капітал був на 9,8% вище, ніж у тих, які ігнорують її конкурентів, дохід з активів більше на 3,55%, прибуток - на 63,5% [4].

Доступність інформації про соціальну діяльність компанії, забезпечення безпеки і охорони праці сприяє тому, що потенційні співробітники роблять вибір на користь цієї компанії, тим самим дають їй можливість підбирати і

утримувати найбільш кваліфікований персонал, тих фахівців, в яких вона зацікавлена. Подання даних екологічного змісту, зокрема, про безпеку продукції для людини і навколишнього середовища, охорони виробником навколишнього середовища, по заходи щодо його відновлення дає можливість компаніям виходити на привабливий за кордоном ринок «екологічної» продукції, який останнім часом активно став формуватися і серед вітчизняних споживачів.

Щоб отримати ті переваги, які може дати подання звітності зі сталого розвитку, і уникнути пов'язаних з нею ризиків, компаніям важливо відповідально провести роботу з підготовки і подання звіту.

Звітність зі сталого розвитку неможливо уявити за типовою формою. Компаніям необхідно балансувати між інтересами цільових груп, використовуючи різні варіанти підготовки економічної, соціальної і екологічної звітної інформації, дотримуючись загальних принципів, які призначені допомогти досягти відкритості, що лежить в основі звітності в контексті сталого розвитку. Вони визначають рішення, що приймаються в процесі підготовки звіту, а також характеризують результати, які повинні бути досягнуті в цьому процесі [5].

В даний час варто орієнтуватися на принципи, закріплені в документах, які отримали в міжнародній практиці найбільшого поширення. Такими документами є Керівництво зі звітності сталого розвитку, розроблене в рамках Глобальної ініціативи зі звітності Global Reporting Initiative (GRI) [6], Стандарт «Відповідальність» Account Ability 1000 (AA 1000), створений Британським Інститутом з соціальної та етичної звітності [7], Стандарт міжнародної організації по

стандартизації International organization for Standardization (ISO 14000), Стандарт «Соціальна відповідальність» Social Accountability (SA 8000).

В Україні створено Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», який виконує функцію провідної незалежної експертної організації та працює в Україні більше шести років. Центр був членом Правління Глобального договору ООН (2010–2013 рр.), національним партнером CSR Europe (Брюссель) і Всесвітньої бізнес-ради зі сталого розвитку (WBCSD, Женева). Крім того, Україна приєдналась до розробки міжнародного стандарту із соціальної відповідальності ISO 26000.

Водночас варто зауважити, що існує нагальна необхідність подальшого розвитку ініціатив корпоративної соціальної відповідальності та впровадження стандартів звітності як важливого елементу підвищення рівня взаємовідносин бізнесу, влади та громадськості.

Орієнтуючись на зміст названих документів, при підготовці звітності зі сталого розвитку необхідно враховувати як мінімум такі принципи: охоплення зацікавлених сторін, суттєвість, контекст сталого розвитку, повнота, збалансованість, співставність, точність, своєчасність, ясність, надійність.

Охоплення зацікавлених сторін означає, що компанія повинна виявити сторони, які цікавляться її економічною, соціальною та екологічною діяльністю, і пояснити в звіті, яким чином їх очікування і інтереси були враховані при підготовці звіту. Зацікавленими сторонами можуть бути юридичні або фізичні особи, на яких згідно з очікуванням, діяльність компанії, її продукція (робота, послуги) можуть мати суттєвий вплив, або чії дії, виходячи з розумних

очікувань, можуть вплинути на здатність компанії успішно реалізувати свої стратегії та досягати поставлених цілей.

Розумні очікування зацікавлених сторін є ключовим моментом для багатьох рішень, прийнятих при підготовці звіту. Наприклад, для визначення сфери охоплення і розмірів звіту, набору звітних показників і вибору підходу до їх підтвердження.

Виявлення розумних очікувань зацікавлених сторін, встановлення їх балансу є складним процесом. Переважно орієнтуватися варто на зацікавлених сторін, які з великим ступенем ймовірності будуть використовувати звіт і тому мають великі очікування. Однак не слід забувати і про зацікавлених сторін, які можуть не демонструвати свої очікування. Деякі можуть просто не мати очікувань в силу того, що не мають наміру використовувати звіт. Можуть існувати зацікавлені сторони, які не здатні чітко висловити свої погляди або вважають за краще промовчати в зв'язку з тим, що володіють необхідною інформацією, отриманою з інших джерел.

Принцип суттєвості передбачає, що в звіті повинні відображатися показники, які характеризують сфери діяльності компанії, суттєво впливають на економіку, навколишнє середовище та суспільство або ті, які можуть суттєво вплинути на оцінки і рішення зацікавлених сторін.

У фінансовій звітності суттєвість розглядається з точки зору впливу на економічні рішення користувачів цієї звітності, зокрема - інвесторів. У звітності сталого розвитку суттєвість необхідно розуміти з точки зору більш широкого спектру впливів і зацікавлених сторін. Не слід обмежуватися тільки тими моментами, які мають значний фінансовий вплив на компанію. Необхідно розглядати вплив на економіку,

навколишнє середовище і суспільство з урахуванням впливу на здатність задовольняти потреби нинішнього покоління без шкоди для потреб майбутніх поколінь.

Подання в звітності інформації в контексті сталого розвитку означає, що компанії повинні розкривати результати своєї діяльності не відокремлено, а в контексті вимог і обмежень, пов'язаних з використанням природних і соціальних ресурсів на галузевому, місцевому, регіональному і глобальному рівнях. Наприклад, інформація про заробітну плату і рівні соціальних пільг може бути представлена в співвідношенні з загальнодержавним мінімальним рівнем доходів, а рівень забруднення навколишнього середовища в абсолютному вираженні - з поглинаючою здатністю регіональної екосистеми і т.д.

Відповідно до принципу повноти в звітах має бути достатньо показників, щоб відобразити суттєвий вплив на економіку, навколишнє середовище та суспільство і дати зацікавленим сторонам можливість оцінити результати діяльності компанії за звітний період. При визначенні достатності інформації в звіті компанії повинні враховувати не тільки результати взаємодії із зацікавленими сторонами, а й очікування суспільства, навіть якщо вони не отримали прямого відображення в процесах взаємодії із зацікавленими сторонами.

Дотримання принципу збалансованості означає, що в звіті необхідно відображати і позитивні, і негативні результати діяльності компанії, а також проводити межу між фактичною інформацією і її інтерпретацією з боку компанії, що підготувала звіт. Зацікавлені сторони повинні мати можливість формувати об'єктивну картину впливу компанії на економіку, навколишнє середовище і суспільство.

Звіти в сфері сталого розвитку повинні містити порівняну інформацію, тобто інформацію, що дозволяє зацікавленим сторонам аналізувати зміни в економічних, екологічних та соціальних результатах діяльності компанії і по можливості порівнювати їх з результатами діяльності інших підприємств.

Реалізація принципу співставності передбачає збереження методів, які використовуються для розрахунку даних, структури звіту від одного звітного періоду до іншого. Якщо мають місце зміни в межах, сфері охоплення і тривалості звітного періоду, а також у методах розрахунку показників, то компанія по можливості повинна привести дані за поточний період в порівнянні з історичними даними або навпаки. Якщо відповідний перерахунок даних не наводиться, то в звіті повинні бути пояснені причини.

Дотримання принципу точності вимагає подавати інформацію в звіті достатньо точну і докладну з точки зору можливостей зацікавлених сторін в оцінці результатів діяльності компанії, що підготувала звіт.

Різні економічні, екологічні і соціальні сторони діяльності компанії повинні бути відображені багатьма способами - від якісних описів до докладних кількісних даних. Визначення точності інформації залежить від її характеру і користувачів. Точність якісної інформації, як правило, залежить від ясності її викладу і наявності необхідних деталей. Кількісні показники можуть бути більш-менш точними в залежності від методів збору, обробки і узагальнення даних. Ступінь точності встановлюють з урахуванням передбачуваного використання інформації. Ухвалення одних рішень може вимагати більш точної інформації в порівнянні з іншими.

Принцип своєчасності означає, що звітність складається та подається на основі регулярного графіка, а інформація, яка в ній міститься, є доступною зацікавленим сторонам в той час, коли вони можуть приймати відповідні рішення.

Відповідно до принципу ясності інформація звіту у сфері сталого розвитку повинна бути представлена у формі, доступній і зрозумілій для зацікавлених сторін. Звіт може поширюватися будь-якими каналами у вигляді друкованих видань, через Інтернет і т.д. Однак їх потрібно вибирати з урахуванням того, щоб зацікавлені сторони мали можливість знайти потрібні дані, не докладаючи надмірних зусиль. Для забезпечення зрозумілості звітну інформацію бажано представляти у вигляді графіків, діаграм, зведених таблиць і т.д. При цьому необхідно враховувати, що рівень агрегації звітної інформації може вплинути на ясність звіту, якщо він більш-менш докладний порівняно з очікуваннями зацікавлених сторін.

Принцип надійності дає можливість зацікавленим сторонам перевіряти звіт у сфері сталого розвитку на предмет достовірності його змісту і адекватності застосування розглянутих принципів.

Для дотримання принципу надійності всі дані, що включаються до звіту, повинні підтверджуватися документацією, яку можуть оцінити особи, що беруть у складанні звіту.

Отже, дотримуючись розглянутих принципів, компанія може самостійно формувати структуру і зміст звіту зі сталого розвитку, який повинен відображати стан і перспективи управління екологічними ризиками, умови формування людського капіталу.

Література до розділу 2.5

1. Цілі сталого розвитку 2016-2013 – Представництво ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
3. Максимів Ю. В. Проблеми розкриття інформації у звітності суб'єктів господарювання у контексті сталого розвитку / Ю. В. Максимів // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : збірник наукових праць. – 2015. – № 835. – С. 179–184.
4. Кузнецова С. А. Інтегрована управлінська звітність: глобальні виклики та локальні рішення в епоху ноосфери / С. А. Кузнецова. – Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1(7). – С. 270–279
5. Орлова Н. С. Нефінансова звітність як важливий елемент корпоративної соціальної відповідальності / Н. С. Орлова // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 5–6(1). – С. 41–45.
6. Sustainability Reporting Guidelines. Global Reporting Initiative, 2013. – 266 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.globalreporting.org.
7. AA1000 AccountAbility Principles Standard [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.accountability.org>.

Розділ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ І КОНТРОЛЮ

Part 3. CONCEPTUAL APPROACHES TO ENVIRONMENTAL AUDITING AND MONITORING

3.1. Концептуальні підходи до екологічного аудиту **3.1. Conceptual approaches to ecological audit**

За умов трансформації сучасних економічних систем, поглибленні ринкових перетворень, впровадженні інновацій в розрізі секторів економіки, суспільство, за розвинутої економіки, постійно вступає в тісний контакт із навколишнім природнім середовищем. Досить часто вплив господарської діяльності економічних суб'єктів на довкілля стає згубним, адже руйнівної дії зазнають природні компоненти в навколишньому середовищі.

Задля подолання таких негативних тенденцій слід враховувати рівень екологічних чинників та їх взаємопов'язану зворотну дію на економіку країни та суспільство в цілому. З цією метою в Україні Указом Президента від 12 січня 2015 р. №5/2015 затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [3], мета якої полягає у впровадженні в нашій державі європейських стандартів життя та вихід вітчизни на провідні позиції у світі.

В рамках вектору розвитку, який визначений вищезазначеною Стратегією, Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно

невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему [3]. Акцент здійснюється саме на екологічно безпечну складову в ході здійснення діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання.

В умовах прояву поступового екологічного дисбалансу, в рамках посилення впливу людства на довкілля, особливу увагу численного кола науковців привертає саме екологічний аудит. Який покликаний забезпечити екологічну рівновагу в ході постійного перетину інтересів людства, економіки на екології.

Детально та всебічно аспекти екологічного аудиту розглядають такі вітчизняні науковці, як О.І. Бондар [4], Ю.А. Бондар [5], Г.О. Білявський [4], Н.В. Гончаренко [6], В.В. Маліков [7], В.М. Навроцький [8], Ю.М. Саталкін [8], Т.І. Пізняк [9], С.М. Шершун [10], У.П. Федунік [11], В.Я. Шевчук [8] та інших. Проте динамічний розвиток людської цивілізації, постійні новації в сучасній світовій економічній системі в цілому та в Україні зокрема, обумовлюють появу низки проблем при обранні концептуальних підходів до процедури проведення екологічного аудиту, що обумовлює здійснення подальших розвідок в рамках окресленої вище проблематики та виступає метою дослідження.

Зокрема В. В. Маліков [7], розкриваючи спірні питання в галузі екологічного аудиту, пропонує вдосконалити чинне законодавство та посилити співпрацю між науковцями-теоретиками та аудиторами практиками. Таким чином, вітчизняний вчений виокремлює наступний спектр проблем: розуміння сутності екологічного аудиту; перешкод на шляху до широкого впровадження екологічного аудиту в Україні;

визначення ролі і значення екологічного аудиту; зв'язку екологічних та фінансових показників діяльності підприємств; вдосконалення законодавства щодо екологічного аудиту; вдосконалення ідентифікації та відповідності, а також державного контролю за впливом діяльності підприємства на довкілля; інтеграції України в європейську цивілізацію; класифікації екологічних витрат [7, с.162-163].

Цілком погоджуємося із таким підходом до розмежування першочергових проблем у галузі екологічного аудиту, зокрема надважлива, на нашу думку з них, та вже була означена вище у відповідності до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [3], стосується інтеграції нашої держави у європейську цивілізацію. Для ефективного проходження такого шляху в Стратегії означено чотири вектори, а саме: розвитку, безпеки, відповідальності, гордості та реалізацію 62 реформ й програм розвитку держави.

С. М.Шершун [10], розкриваючи правові аспекти екологічного аудиту, його зміст та ключові ознаки, доводить, що різноманітність поглядів на сутність екологічного аудиту є корисною з точки зору висвітлення різних аспектів аудиторської діяльності в цій сфері. Зокрема вчений акцентує увагу на тому, що екоаудит не підмінює фінансовий аудит, не створює йому конкуренцію в оцінюванні фінансових аспектів діяльності господарюючого суб'єкта, а взявши за озброєння властивість аудиторської діяльності оцінювати стан суб'єкта господарювання за певним напрямом діяльності і давати рекомендації щодо усунення виявлених недоліків або ж щодо подальшого удосконалення відповідної діяльності, екологічний аудит переніс її на екологічну сферу, виробивши власні критерії оцінювання, методологію організації аудиту в цій сфері.

Вчений зазначає, що поєднувати екологічний аудит з іншими напрямками аудиту не доцільно [10].

Безпосередньо відносини у сфері екологічного аудиту в Україні регулюються Законами України «Про екологічний аудит» [1], «Про охорону навколишнього природного середовища» [2], низкою інших актів та державними стандартами України.

Так, ст.1 Закону України «Про екологічний аудит» [1], визначає екологічний аудит – як документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [1]. Вільна економічна енциклопедія характеризує екологічний аудит, як процес визначення сучасного екологічного стану усіх компонентів навколишнього середовища та їх впливу на довкілля і здоров'я людей; геоморфосфери та небезпечних ендо- та екзогеодинамічних процесів; поверхневої та підземної гідросфери і водних ресурсів; атмосфери і кліматичних ресурсів; фіто- та зоосфер і біологічних ресурсів; демосфери та стану здоров'я населення у зв'язку з екологічними чинниками; техносфери та її впливу на всі попередні компоненти природних екосистем [12].

Г. О. Білявський, Ю. М. Саталкін, М. О. Пилипчук, О. І. Бондар акцентують увагу на тому, що екологічний аудит є системою, яка активно застосовується у Європі як економіко-правовий інструмент стимулювання

природоохоронної діяльності [4]. Слід відмітити, що відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством [2].

Відповідності до ст.1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] завданням законодавства є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської діяльності на довкілля, збереження природних ресурсів, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів [2].

У працях вітчизняних науковців зазначається, що спектр сфери незалежного екологічного аудиту в Європейському союзі постійного розширюються й призначений нині для:

- оцінки безпеки продукції, прогнозування і мінімізації екологічних ризиків інвестиційної, банківської, страхової, господарської діяльності, операції купівлі-продажу нерухомості;

- врегулювання конфліктів між державними органами і корпораціями тощо [4, с.43].

Еколого-аудиторська діяльність включає проведення екологічного аудиту, а також його організаційне, правове, методичне, консультативне та інші види забезпечення [1].

На рис.3.1.1 узагальнено основні організаційні аспекти проведення екологічного аудиту у відповідності до чинного законодавства України.

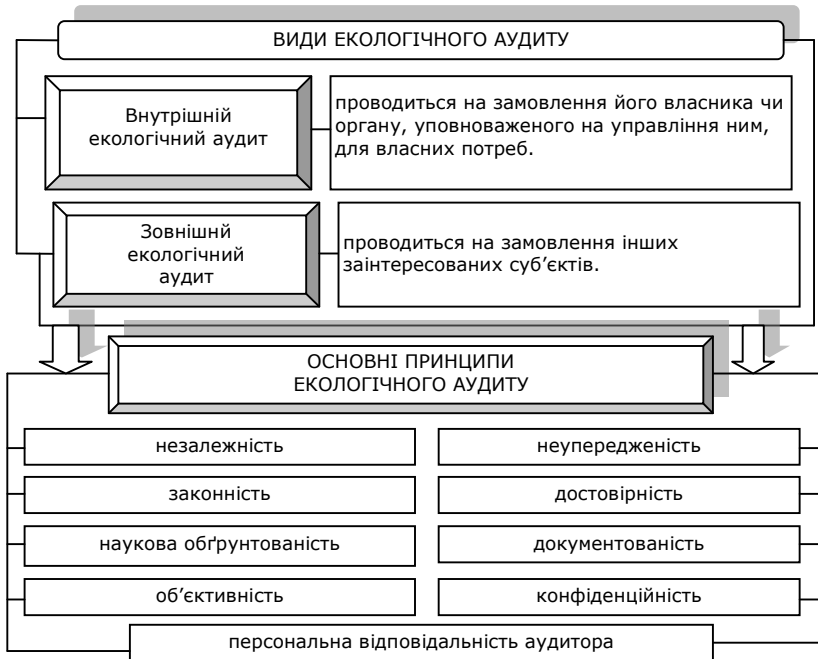
Рис. 3.1.1 Організаційні складові екологічного аудиту [1]

Наглядно види екологічного аудиту та принципи його організації у відповідності до чинного законодавства України зображені на рис.3.1.2.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб, у відповідності до чинного законодавства України, і характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту [1].

У разі проведення обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересовані органи виконавчої влади,

органи місцевого самоврядування, суб'єктами екологічного аудиту також є керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту. Окрім того, замовниками екологічного аудиту можуть бути зацікавлені центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи. Виконавцем екологічного аудиту є юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту [1].

Рис.3.1.2 Види та основні принципи екологічного аудиту [1]

У вітчизняних наукових колах підходи до удосконалення чинної класифікації екологічного аудиту розглядаються досить детально та змістовно.

Зокрема у працях Н.В. Гончаренко, із врахуванням напрямків розвитку екологічного аудиту в Україні,

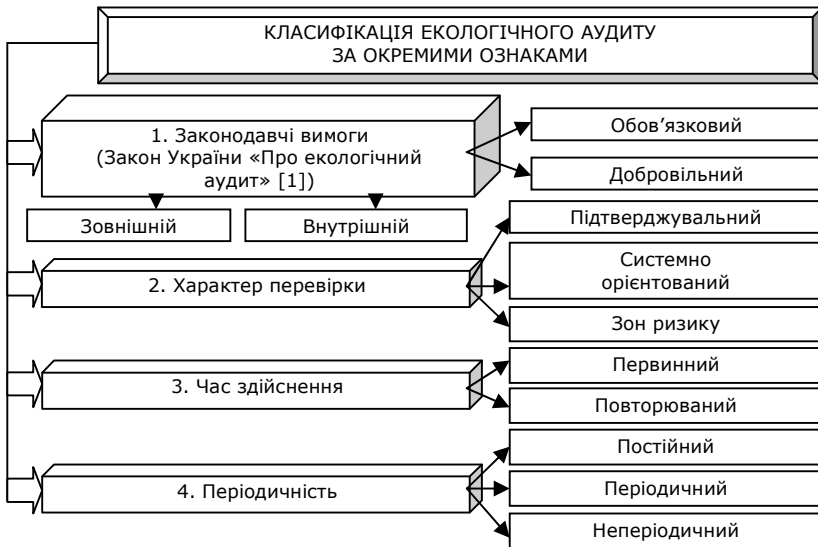
запропоновано впровадження різних класифікаційних ознак, в рамках яких доцільно виокремлювати відповідні його види. Пропозиції вітчизняного вченого стосуються, перш за все, такої ознаки класифікації, як «об'єкт аудиту», у відповідності до якої слід розмежовувати: аудит суб'єктів господарювання, аудит територій (адміністративно-територіальних одиниць) і аудит природних ресурсів. Така класифікація, на думку вітчизняного вченого дозволить обґрунтувати методологічні засади екологічного аудиту кожного з об'єктів з урахуванням балансу потреб і вимог суб'єктів економіко-екологічних відносин, що виникають в ході функціонування територіальних об'єднань і/або природних об'єктів [6].

На нашу думку, з метою удосконалення чинної класифікації екологічного аудиту, що передбачена чинним законодавством, варто застосувати підхід провідних вітчизняних науковців, О.А. Петрик, В. О. Зотов, Б. В. Кудрицький [13], що характерний для аудиту, в цілому, а саме здійснювати виокремлення його різновидів за наступними ознаками: законодавчі вимоги; роль у системі управління; характер перевірки; час здійснення; періодичність; користувачі (суб'єкти господарювання), рис. 3.1.3.

Такий підхід до класифікації екологічного аудиту цілком відповідає загальноприйнятому та сприяє чіткій структуризації видів за відповідними ознаками класифікації.

Чимало користувачів фінансово-економічної інформації, які по різному пов'язані з діяльністю суб'єктів господарювання і мають різні інтереси, потребують виконання аудиторами великого переліку різних видів аудиторських послуг з економіко-правого забезпечення бізнесу, в тому числі із врахуванням екології, тобто впливу

на довілля [13]. Окрім того, ст.27 Закону України «Про екологічний аудит» визначає аспекти міжнародного співробітництва в галузі екологічного аудиту, зокрема з метою розвитку міжнародного співробітництва в галузі екологічного аудиту можуть розроблятися спільні програми та проекти організації еколого-аудиторської діяльності та проводитися міжнародний екологічний аудит [2].

Рис.3.1.3 Запропонована класифікація екологічного аудиту

*розроблено автором на підставі опрацювання [1; 13].

За даними офіційного веб-сайту Європейського банку реконструкції та розвитку [14], ЄБРР інвестує в проекти, які сприяють переходу до відкритої ринкової економіки, а також розвитку приватної й підприємницької діяльності, зокрема це стосується і програм проведення екологічного аудиту.

За результатами проведеного дослідження, слід зазначити, що сучасна структура ринкового господарства України виходить на новий етап становлення, в рамках

окресленого векторами спектру розвитку, що чинить вплив на діяльність вітчизняних господарюючих суб'єктів. Серед низки першочергових завдань, що потребують розв'язання на загальнодержавному рівні управління, важливе місце посідає збереження природного середовища. В силу чого, для суб'єктів бізнесу, аудиторські послуги щодо проведення екологічного аудиту стають досить дієвим шляхом подолання труднощів екологічного характеру, що в цілому забезпечує досягнення визначених економічних та правових пріоритетів.

Література до розділу 3.1

1. Про екологічний аудит : Закон України від 24 червн. 2004р. № 1862-IV : за станом на 16 жовтн. 2010р. № 5456-17) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>

2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червн. 1991р. №1264-XII : за станом на 24 грудн. 2015р. №918-VIII / [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

3. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січн. 2015р. № 5/2015 / [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

4. Бондар О.І. Екологічний аудит: світовий досвід і вітчизняні реалії / О.І. Бондар, Г.О. Білявський, Ю.М. Саталкін, М.О. Пилипчук // Вісник НАН України. – 2011. – №4. – С. 42 – 51.

5. Бондар Ю.А. Впровадження екологічного аудиту в Україні / Ю. А. Бондар // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – №2(32). – С.172 – 175.

6. Гончаренко Н.В. Класифікація екологічного аудиту / Н.В. Гончаренко // Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/Goncharenko.pdf>

7. Маліков В.В. Екологічний аудит: аналіз проблематики в наукових дослідженнях / В.В. Маліков // БізнесІнформ. – 2015. – №5. – С. 161 – 164

8. Шевчук В.Я. Екологічний аудит : Підручник / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький. – К.: Вища школа, 2000, – 344 с.

9. Пізняк Т.І. Екологічний аудит як складова механізму екологічного менеджменту / Т.І. Пізняк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/Ekologichniy%20audit.pdf>

10. Шершун С.М. Поняття екологічного аудиту: правовий аспект / С. М. Шершун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип.30. – Том.1. – С.197-201.

11. Федунік У.П. Екологічний аудит: питання теорії і практики / У. П. Федунік // Науковий вісник. – 2005. – Вип.15.4. – С. 295 – 300.

12. Вікіпедія : Вільна енциклопедія : офіційний веб-сайт / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>

13. Аудит : підручник / [О. А. Петрик, В. О. Зотов, Б. В. Кудрицький та ін.] ; за заг. ред. проф. О.А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2015. – 498 с.

14. Европейский Банк Реконструкции и Развития (ЕБРР): офіц. веб-сайт / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ebrd.com/ru/home.html>

3.2. Проблеми впровадження екологічного аудиту в Україні

3.2. Ecological audit in Ukraine - actuality and problems of introduction

В сучасних умовах швидкість науково - технічного прогресу на кілька порядків перевищує адаптаційні можливості існуючих живих організмів. Тому надзвичайно

загострилися багато проблем, а серед них одна з головних – проблема взаємозв'язку суспільства і природи, людини і навколишнього середовища. Все це призводить до порушення екологічної рівноваги, що складалася протягом тривалого часу і спричинює появу екологічної кризи, небезпечної для людей і довкілля.

Зростаючий антропогенний вплив на навколишнє середовище, його забруднення різними відходами виробництва, поряд з надмірним використання природних ресурсів, стали предметом широкого обговорення і всестороннього вивчення. Саме тому метою нашої роботи є дослідження проблем впровадження екологічного аудиту в Україні і пошук шляхів гармонізації відносин природи і суспільства.

Найбільший антропогенний вплив на навколишнє середовище в сучасну епоху чинить транспорт, промисловість, енергетика, сільське господарство.

Не менш небезпечним забруднювачем оточуючого середовища є промислові відходи. В Україні основним джерелом утворення відходів є підприємства гірничо-промислового, хіміко-металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного, агропромислового комплексів, а також комунальне господарство. Найтоксичнішими серед них є відходи, що містять важкі метали, нафтопродукти, отрутохімікати, пестициди, основна маса яких утворюється в Донецькій та Дніпропетровській областях [1].

Реалізація Концепції сталого розвитку «Україна - 2020» спрямована на забезпечення збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів. Її основна мета направлена на впровадження в Україні європейських

стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Вектором безпеки Стратегії є приділення особливої уваги життю та здоров'ю людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів [2].

Досягнення вищезазначеної стратегії не можливе без впровадження і удосконалення інструментів еколого-економічної політики, в тому числі і аудиту.

Ю. А. Бондар зазначає, що роль такого аудиту посилюється із підвищення впливу екологічних показників на інвестиційну привабливість і конкурентоспроможність компаній на ринку. Адже екологізація господарської діяльності підприємств та економіки в цілому неможлива без впровадження системи екологічного аудиту, як невід'ємної складової частини екологічного менеджменту і природокористування, надзвичайно важливого для економіки, оскільки дозволяє зменшити екологічний, інформаційний і комерційний ризик, пов'язаний з прийняттям господарських рішень [3].

Вперше система екологічного аудиту була застосована підприємствами США в 70-х рр. XX ст. з метою досягнення вимог американського природоохоронного законодавства того періоду. До кінця 80-х рр. XX ст. деякі компанії досягли навіть вищих, порівняно з передбаченими законодавством, екологічних показників. Активний екоаудит, так само як і активний екологічний менеджмент, з того часу почав поширюватися не тільки серед компаній США, але поступово завойовував усе більшу довіру в європейських фірм. Із прийняттям міжнародних стандартів ISO 14000 і EMAS

вимога щодо періодичного проведення аудиторських перевірок стала однією з найважливіших умов отримання компаніями відповідного сертифіката [4].

Для України це один з інструментів реалізації національної екологічної політики. Питання застосування екологічного аудиту в Україні закріплені у Законах України "Про охорону навколишнього природного середовища"[5], Закону України "Про екологічний аудит"[6], національному стандарті України ДСТУ ISO 19011:2003 "Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління"[7], (МСА) 1010 «Розгляд питань, пов'язаних з охороною довкілля, при аудиторській перевірці фінансової звітності»[8].

Слід зазначити, що зацікавленість вітчизняних підприємств у залученні іноземних інвестицій вимагає застосування загальноприйнятих у світовій практиці екологічних процедур, зокрема й екологічного аудиту, який також використовується в системі ISO 14000 – міжнародний стандарт, що містить вимоги до системи екологічного керування [9].

Багато науковців по різному трактують значення терміну «екологічний аудит», однак на нашу думку найповнішим є наступне - «екологічний аудит» – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, систем управління навколишнім природним середовищем та формації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту" [5].

Право на проведення екологічного аудиту в Україні мають екологічні аудитори, сертифіковані відповідно до вимог

законодавства України. Такими вимогами є: а) відповідна вища освіта; б) досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років підряд; в) отримання в установленому порядку сертифіката на право здійснення відповідної діяльності, який видається терміном на 3 роки.

Відповідні критерії встановлюються замовником екологічного аудиту в договорі на його проведення. Екологічному аудиту можуть підлягати підприємства, установи та організації, їх філії, представництва чи об'єднання, цілісні майнові комплекси, інші господарські об'єкти, їх окремі підрозділи, виробництва чи види діяльності; системи управління навколишнім природним середовищем; інші об'єкти, передбачені законом.

Таким чином, основними цілями екологічного аудиту є: по-перше, надання об'єктивної інформації про екологічні аспекти діяльності підприємства та її відповідність установленим стандартам, нормативам, вимогам ініціаторів проведення відповідних перевірок; по-друге, вироблення корисних рекомендацій щодо подальшого поліпшення організації екологічного менеджменту, еко-контролінгу тощо, а також підвищення ефективності природоохоронних заходів, які проводяться фірмою.

Аудитор самостійно приймає рішення про суттєвість впливу екологічних питань на фінансову звітність клієнта та необхідність виконання додаткових спеціальних процедур. При цьому слід керуватись рекомендаціями міжнародного стандарту аудиту (МСА) 1010 «Розгляд питань, пов'язаних з охороною довкілля, при аудиторській перевірці фінансової звітності» [8].

Вивчення положень МСА 1010, а також зарубіжного та вітчизняного досвіду аудиторського контролю з екологічних

питань у фінансовій звітності господарюючих суб'єктів дає підставу зробити висновок, що основними напрямками зазначеної перевірки є:

- контроль за дотриманням підприємством чинного законодавства в екологічній сфері;
- оцінка ризику аудиторської перевірки, пов'язаного з екологічними питаннями, та переоцінка загального аудиторського ризику;
- контроль за роботою і документацією екоменеджерів та внутрішніх екоаудиторів підприємства;
- оцінка екологічних зобов'язань підприємства і контроль за повнотою їх відображення у звітності;
- контроль за правильністю визначення підприємством платежів за лімітне та понадлімітне забруднення навколишнього середовища;
- перевірка наявності й сплати екологічних штрафів та інших санкцій;
- контроль за повнотою та достатністю фінансування заходів щодо підтримки екологічної безпеки підприємства на необхідному рівні фактичних витрат на охорону навколишнього середовища;
- перевірка розрахунку витрат на зниження рівня екологічної небезпеки;
- вивчення внутрішньої політики підприємства-клієнта з питань екології;
- оцінка впливу екологічних проблем на безперервність діяльності підприємства та можливість його подальшого функціонування у найближчому майбутньому;
- отримання інформації від юриста про наявність претензій та судових позовів, пов'язаних з екологічними питаннями;

- перевірка правильності розрахунку та повноти сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища;

- перевірка наявності у підприємства екологічних ліцензій (дозволів) на ті види діяльності, які визначено чинним законодавством;

- контроль за повнотою розкриття необхідної інформації з екологічних питань у Примітках до фінансової звітності.

Згідно чинних правових норм екологічний аудит є добровільним та обов'язковим. Відповідно до вимог ст. "12" Закону України "Про екологічний аудит" обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України, у наступних випадках:

- банкрутство;
- приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності, крім визначених законом випадків;

- передача або придбання об'єктів в державну чи комунальну власність;

- передача у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;

- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;

- екологічне страхування об'єктів;

- завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону;

- в інших випадках, передбачених законом[6].

Незалежно від виду аудиту, основною метою при його проведенні є: контроль вірогідності наданої підприємством екологічної інформації; перевірка відповідності об'єкта екологічним вимогам; оцінка існуючої системи керування навколишнього середовища і здоров'я працівників; оцінка ризиків від регульованих і не регульованих впливів на середовище.

Основними об'єктами екологічного аудиту, згідно із законодавством України, є наступні: сировина, продукти харчування, харчоблоки, технологічні процеси, продукція, викиди в атмосферу, стічні води, відходи, засоби індивідуального і колективного захисту, техніка безпеки; положення про політику компанії в області охорони праці і навколишнього середовища, екологічний паспорт підприємства й ін.

Екологічний аудит в Україні тільки починає розвиватись, як вектор ринкової економіки, інструмент реалізації конституційних прав громадян на безпечне довкілля та екологічну безпеку на рівні підприємств, територій і держави.

Тому з метою покращення екологічної ситуації в нашій державі доцільно активізувати законодавчу та виконавчу гілку влади, а також органи місцевого самоврядування, підприємства і організації, залучивши екологічних аудиторів до співпраці. Також ратифікація на державному рівні міжнародних стандартів екологічного менеджменту та аудиту серії ISO 14000.

Література до розділу 3.2

1. Потіш А.В. Екологія: теоретичні основи і практикум/ А. В. Потіш, В. Г. Медвідь, О. Г. Гвоздецький, З. Я. Козак// Л.-Магнолія.-2008.

2. Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" № 5/2015. від 12 січня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення:10.11.2016).

3. Бондар Ю.А. Впровадження екологічного аудиту в Україні / Ю. А. Бондар//Економічний вісник Донбасу №2 (32).- 2013.- С.172-175

4. Басанцов І.В.Екологічний аудит в Україні: актуальність, проблемні питання та напрямки удосконалення / І. В. Басанцов, О. С. Пантелейчук // Механізм регулювання економіки №1. - 2010. – С.38-46

5. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" № 918-VIII від 24.12.2015 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення:10.11.2016).

6. Закон України «Про екологічний аудит» № 1862-IV від 24.06.2004 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgiin/laws/main.cgi?nreg=18> (дата звернення:10.11.2016).

7. ДСТУ ISO 19011:2003 "Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління» [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc> (дата звернення:10.11.2016).

8. МСА 1010 «Розгляд питань, пов'язаних з охороною довкілля, при аудиторській перевірці фінансової звітності» [Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/msa> (дата звернення:10.11.2016).

9. Міжнародні стандарти екологічного менеджменту і аудиту. ISO 14000. [Електронний ресурс].–Режим доступу: http://partnership.by/wp-content/uploads/2016/05/ISO_14001.pdf (дата звернення:10.11.2016).

3.3. Теоретичні аспекти екологічного аудиту

3.3. Theoretical aspects of environmental audit

В сучасних умовах однією з найактуальніших проблем сталого розвитку суспільства є проблема збереження навколишнього середовища. Зростання обсягів виробництва спричиняє посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Внаслідок чого виникає необхідність розробки нових підходів до створення дієвого механізму регулювання процесу екологізації виробництва. Практики разом з науковцями шукають нових способів зменшення шкідливого впливу на довкілля, впроваджуючи прогресивні технології у виробництво, переробку та утилізацію продукції.

Одним із дієвих механізмів екологічного регулювання є екологічний аудит. Адже саме екологічний аудит відіграє важливу роль для екологізації виробничої діяльності підприємств.

Вивченню теоретико-методологічних засад екологічного аудиту присвячені праці українських та зарубіжних вчених, серед яких роботи Г. О. Білявського, Т. П. Галушкіна, Л. І. Максимів, В. М. Навроцького, Ю. М. Саталкіна, В. Я. Шевчука, Л. І. Юрченка, Ю. А. Можайського, Є. В. Марьїна, К. Ріхтера, Т. В. Сергеевої, В. Л. Серова, Л. Шагарової та ін. Проте, незважаючи на значну кількість праць, серед науковців ведуться дискусії щодо визначення сутності екологічного аудиту, а також виникає багато питань щодо впровадження екологічного аудиту в діяльність українських підприємств.

У зв'язку зі зростанням ролі екологічного аудиту в Україні, значна увага сучасних науковців приділяється саме

теоретичним аспектам даного питання. Проте, варто зазначити, що у вітчизняній практиці немає єдиного тлумачення сутності екологічного аудиту.

В Україні основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту, а також підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання регулює Закон України «Про екологічний аудит». Згідно з яким, екологічний аудит - це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [1].

Розповсюдженим серед науковців є визначення екологічного аудиту як управлінського інструменту. Г. О. Білявський, Д. В. Марченко та група авторів В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький розглядають екологічний аудит як управлінський інструмент, методологію, що ґрунтується на системному підході, за допомогою яких оцінюють і підвищують екологічну ефективність управління підприємством, галуззю з метою збереження навколишнього природного середовища і забезпечення власної екологічної безпеки та конкурентоспроможності [3 с. 83, 10 с. 8].

Рада Європейського союзу надає наступне визначення екологічного аудиту: екологічний аудит – це засіб управління, який надає систематичну, періодичну, об'єктивну й задокументовану оцінку системи управління та

процесів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, з метою:

- підвищення ефективності і полегшення контролю практики, що впливає на навколишнє середовище;
- оцінки узгодженості діяльності компаній з екологічною політикою [4, с. 196].

Міжнародна торгова палата під екологічним аудитом також розглядає інструмент управління який передбачає систематичну, зареєстровану, періодичну та об'єктивну оцінку того, як ефективно організоване підприємництво виконує функцію захисту навколишнього середовища, а саме:

- 1) посилення управління та контролю над діями, спрямованими на навколишнє середовище;
- 2) оподаткування відповідно до вимог;
- 3) оцінка діяльності підприємців (компаній) відповідно до нормативів та вимог [5, с. 12].

Л.І. Максимів та І.С. Буйна розглядають екологічний аудит як форму екологічного контролю, інструмент оцінки впливу на стан навколишнього середовища, спрямованого на посилення екологічної складової господарської діяльності [8, с. 216].

Л. І. Юрченко вважає, що екологічний аудит – це незалежна оцінка відповідності діяльності підприємства, що підлягає аудиту, екологічним вимогам з метою недопущення негативного впливу техногенної діяльності на навколишнє середовище (природні об'єкти) і населення [11, с. 15].

Окремі закордонні науковці в своїх працях розглядають екологічний аудит як підприємницьку діяльність. Так, професор Г.П. Серов сутність екологічного аудиту розкриває

наступним чином: «екологічний аудит підприємства – це підприємницька діяльність зі здійснення незалежних позавідомчих заходів (обов'язкових і ініціативних), проведених на основі договору, що полягають у зборі та оцінці інформації про фінансовий стан, стан технологічної та екологічної безпеки підприємства, природоохоронної діяльності, виконання ним вимог природоохоронного законодавства [9].

С.В. Макаров та Л. Шагарова під екологічним аудитом розуміють природоохоронну і підприємницьку діяльність, яка, в першу чергу, спрямована на підвищення ефективності екологічного менеджменту, включаючи оцінку відповідності діючому природоохоронному законодавству [7, с. 8]. Варто зазначити, що основна увага зазначених науковців зосереджена на визначенні місця екологічного аудиту в системі екологічного контролю та менеджменту.

Аналізуючи вищенаведені тлумачення, можна сформулювати наступне визначення екологічного аудиту: екологічний аудит – це незалежна, комплексна, документально оформлена оцінка відповідності господарської діяльності підприємства діючому законодавству з метою підвищення безпеки навколишнього середовища та підтримки інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності підприємства. Такий підхід передбачає, що: екологічний аудит є об'єктивною перевіркою, тобто здійснюється незалежними експертами і не залежить від керівництва підприємства; це є комплексна оцінка при здійсненні аудиторської перевірки, що необхідно для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Екологічний аудит є одним із дієвих механізмів екологічного контролю, який сприяє екологізації виробничої

діяльності підприємства, економіки країни в цілому, а також покращенню умов життя населення.

У міжнародній практиці екологічний аудит реалізований у практичний механізм діяльності, що ґрунтується на законодавчій і нормативно-методичній базі, має широку організаційну інфраструктуру і оснащений кваліфікованими кадрами екоаудиторів [2, с. 40].

В Україні право на проведення екологічного аудиту мають фізичні чи юридичні особи, які мають відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років поспіль та яким видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності.

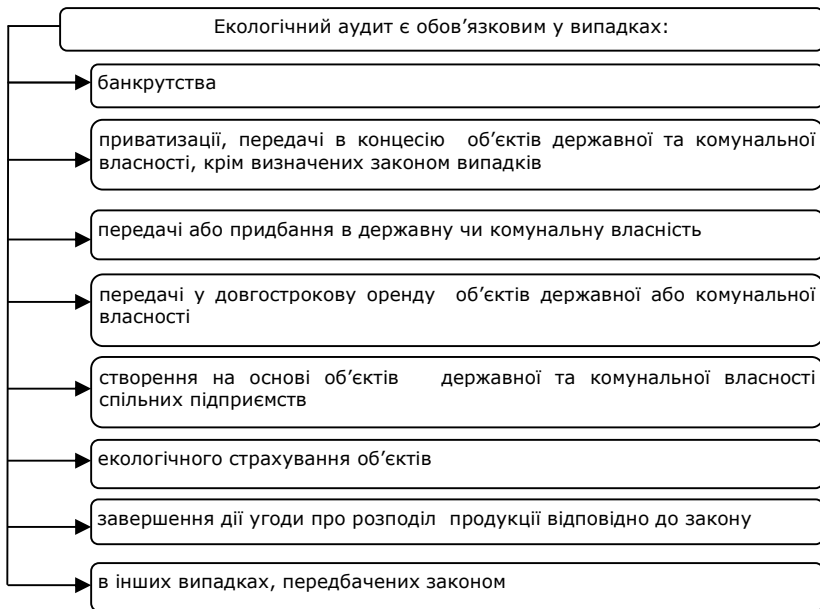
Питанням реєстрації та сертифікації екологічних аудиторів в Україні займається Міністерство екології та природних ресурсів України. Станом на 15 липня 2016 р. в Україні зареєстровано 62 фізичних та 28 юридичних осіб, що мають право на здійснення екологічного аудиту [13]. З наведених цифр бачимо, що в Україні ринок послуг з екологічного аудиту недостатньо розвинений. Причиною тому є нестача кваліфікованих екологічних аудиторів, які володіють сучасними методами та методиками екологічного аудиту, нерозвиненість нормативного регулювання екологічного аудиту у країні.

Ще одним недоліком, який призупиняє розвиток екологічного аудиту в Україні є необов'язковість проведення екологічного аудиту. Згідно Закону України «Про екологічний аудит» обов'язковий екологічний аудит здійснюється у таких випадках – рис. 3.3.1 [1].

В даному переліку відсутнє обов'язкове проведення аудиту на підприємствах, які здійснюють шкідливий вплив

на довкілля, а саме підприємства енергетики, металургійної, хімічної, гірничовидобувної промисловості.

За даними Державної служби статистики України у 2015 р. викиди забруднюючих речовин в атмосферу склали 2856,6 тис. т, при цьому 91,2 % всіх викидів становлять викиди підприємств енергетики, металургійної, хімічної та гірничовидобувної промисловості. Лідером забруднення стала галузь, що займається постачанням електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря - на неї припадає 1174,4 тис. т речовин (понад 41% від загальної суми викидів). На другому місці - переробна промисловість (941,1 тис. т; 32,9% від загальної суми), на третьому - добувна промисловість і розроблення кар'єрів (490,2 тис. т; 17,1%) [12].

Рис. 3.3.1. Випадки обов'язкового проведення екологічного аудиту

Власники таких підприємств не зацікавлені в проведенні екологічного аудиту, адже понесуть витрати на впровадження новітніх технологій на підприємстві, встановлення нового устаткування, яке дасть змогу зменшити негативний вплив на навколишнє середовище. Варто зазначити, що такі витрати дали б ефект у майбутньому, оскільки завдяки функціонуванню ефективної системи екологічного аудиту перед підприємством відкриються нові ринки збуту продукції не лише в Україні, а й поза її межами. Підприємство стане конкурентоспроможним та інвестиційно привабливим як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Отже, впровадження екологічного аудиту на підприємстві надасть ряд переваг, а саме: 1) ефективне використання ресурсів підприємства; 2) збільшення обсягів випуску екологічно чистої продукції; 3) розширення ринків збуту для екологічно чистої продукції; 4) зменшення витрат на виробництво завдяки впровадженню нових технологій; 5) зменшення витрат на утилізацію відходів шляхом зменшення їх обсягів; 6) зниження ризику виникнення техногенних катастроф; 7) зниження ризику сплати штрафів; 8) покращення іміджу та ділової активності підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Окрім наведених вище переваг, підприємства, які пройшли процедуру екологічного аудиту, і надали відповідні звіти, підвищують лояльність природоохоронних органів.

На державному рівні для впровадження системи екологічного аудиту необхідно: 1) організувати підготовку та перепідготовку висококваліфікованих фахівців в даній сфері; 2) переглянути та вдосконалити нормативно-правове забезпечення екологічного аудиту (в частині проведення

обов'язкового екологічного аудиту на підприємствах, які спричиняють найбільш шкідливий вплив на природне середовище).

Отже, екологічний аудит є необхідним елементом системи управління підприємством, а його впровадження в Україні є необхідним та надзвичайно актуальним, адже таке впровадження дозволить підвищити якість життя населення та конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на зовнішньому ринку, сприятиме залученню іноземних інвестицій в національну економіку.

Література до розділу 3.3

1. Про екологічний аудит [Електронний ресурс] : Закон України, від 24.06.2004 р. № 1862-IV. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1862-15> (дата звернення: 01.11.2016).

2. Басанцов І. В. Екологічний аудит в Україні: актуальність, проблемні питання та напрями удосконалення / І. В. Басанцов, О. С. Пентелейчук. // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 38–46.

3. Білявський Г. О. Проблеми екологічного аудиту в авіаційній галузі України / Г. О. Білявський, Д. В. Марченко. // Вісн. Нац. авіац. ун-ту. – 2009. – №2. – С. 83-85.

4. Кіндюк Б. В. Організація управління в екологічній діяльності : конспект лекцій для студ. Енергетичного інст. фаху 8.07.08.01 – екологія й охорона навколишнього середовища / Б. В. Кіндюк, М. Б. Бизова. – О. : Наука і техніка, 2006. – 232 с.

5. Костишин Н. Екологічний аудит як інструмент системи інтегрованого інформаційного забезпечення / Н. Костишин. // Вісн. Львівського нац. аграрного ун-ту. Серія : Економіка АПК. – 2014. – № 21(1). – С. 11–18.

6. Кочерга М. М. Сутність екологічного аудиту : концептуальні підходи / М. М. Кочерга. // Інноваційна економіка. – 2013. – №3. – С. 175-178.

7. Макаров С. В. Экологический аудит производственных предприятий / С. В. Макаров, Л. Шагарова. – М. : ФБК-ПРЕСС, 1997. – 192 с.

8. Максимів Л. І. Формування концепції екологічного аудиту в Україні у контексті європейської інтеграції / Л. І. Максимів, І. С. Буйна. // Наук. вісн. Нац. лісотехн. ун-ту. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 215-220.

9. Серов Г. П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении военно-оборонной деятельности Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. д-ра юр. наук : 20.02.03 / Военный университет Минобороны РФ. – М., 1998. – 45 с.

10. Шевчук В. Я. Екологічний аудит : підручник / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький. – К. : Вища школа, 2000. – 344 с.

11. Юрченко Л. І. Екологія: навч. посіб. / Л. І. Юрченко. – К. : Професіонал: Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.

12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

13. Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.

3.4. Контроль екологічних витрат в системі управління підприємством

3.4. Cost control in environmental management enterprise

Актуальними питаннями в наш час у розвитку лакофарбових підприємств є збереження навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище

в цілому. Викиди в навколишнє середовище, зокрема в повітря, підприємствами хімічної галузі, в т.ч. лакофарбової, складають 63,7 тис. т у рік. Збільшення темпів забруднення навколишнього середовища вимагає від підприємств лакофарбової промисловості спрямування діяльності на усунення наслідків забруднення та здійснення захисної природоохоронної діяльності та спонукають підприємства до пошуку інструментів контролю та управління.

Питання управління екологічними витратами розглядались в працях таких науковців, як О. О. Веклич, А. М. Белоусов, Л. Г. Мельник, М. В. Мних, Т. Марченко, А. В. Гарилюк. У свою чергу окремі автори (В. З. Папінко, Н. М. Малюга, О. М. Кондратюк) вивчали питання обліку й аналізу екологічних витрат. Питанням контролю у частині екологічних витрат присвячені праці таких науковців, як І. В. Замула (контроль операцій з добривами), В. Я. Шевчук, Л. М. Пелинько (екологічний аудит). Проте аспектам контролю екологічних витрат, а саме його сутності, завдань, об'єктів та суб'єктів, зокрема на підприємствах лакофарбової промисловості, не приділялась достатня увага.

Основою контролю з метою управління є інформація про екологічні витрати, отримана шляхом дослідження екологічних аспектів діяльності підприємств лакофарбових підприємств, побудови механізму раціональної організації та методики обліку екологічних витрат в частині витрат виробництва.

Як окремий елемент контролю, необхідно виділяти екологічні витрати, які свідчать про зусилля підприємства в попередженні і подоланні негативного впливу виробництва лакофарбової продукції на навколишнє середовище та організм людини. На сьогодні в Україні не розроблено єдиної

системи ефективного управління та контролю за екологічними витратами в різних галузях промисловості. Відсутня результативна законодавча база, що дасть змогу оптимізувати екологічні витрати, а також створити єдину економічну модель щодо раціонального управління екологічними витратами.

Екологічний контроль, з точки зору функцій держави, становить одну з основних функцій управління охороною навколишнього природного середовища і забезпечення раціонального природокористування. Під екологічним контролем розуміється діяльність уповноважених суб'єктів, які здійснюють перевірку додержання і виконання чинного екологічного законодавства.

Відповідно до цього виділяють державний екологічний контроль, який здійснюється у процесі виконання державою своєї екологічної функції. Державний екологічний контроль проводиться центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також спеціально уповноваженими органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (органами спеціальної компетенції). Правові засади контролю визначаються Конституцією України, екологічним законодавством, нормативними актами, якими регулюється правовий статус відповідних державних органів [1]. Як і екологічний аудит, державний екологічний контроль є функцією зовнішнього контролю на підприємстві та проводиться при недотриманні вимог чинного законодавства щодо запобігання забруднення навколишнього середовища, несвоєчасному поданні звітів з використання ресурсів підприємствами, несвоєчасній сплаті екологічного податку.

Окремі автори розглядають такий вид контролю, як виробничий екологічний контроль, який здійснюється у сфері виробничо-господарської діяльності підприємств та інших суб'єктів господарювання, які повинні виконувати правові вимоги щодо раціонального використання природних ресурсів та не допускати погіршення стану довкілля [1].

Згідно з вимогами ст. 246 Господарського кодексу України, здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється [2]. Відповідно до ст. 153, суб'єкт господарювання зобов'язаний здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускаючи зниження їх якості у процесі господарювання [2]. Отже, необхідність проведення виробничого екологічного контролю обумовлюється специфікою підприємств, які у своїй виробничій діяльності або використовують природні ресурси, або відходами свого виробництва забруднюють довкілля [4].

Досліджуючи діяльність лакофарбових підприємств, виявлено, що основну шкоду виробництво лакофарбової продукції наносить атмосферному середовищу через викиди забруднюючих речовин. Так, керівники лакофарбових підприємств зобов'язані здійснювати у встановленому порядку постійний облік і контроль за якісним і кількісним складом забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря, а також за дотриманням нормативів гранично допустимих викидів, розроблених та затверджених для підприємств.

Функції виробничого екологічного контролю виконують керівник підприємства, керівники функціональних служб (головний інженер, головний технолог, головний енергетик) та структурних підрозділів. Вони вживають заходів щодо усунення недоліків, виявлених під час виробничого екологічного контролю. Екологічний контроль здійснюється з метою запобігання забрудненню навколишнього середовища та контролю робіт з його відновлення. Проте такий вид контролю, як контроль екологічних витрат, що понесені підприємством внаслідок здійснення його операційної діяльності, а саме витрати на збереження та запобігання забрудненню навколишнього середовища і витрати в частині екологічних зобов'язань, відсутній.

Для підвищення дієвості природоохоронної діяльності підприємств лакофарбової промисловості та всієї системи управління пропонуємо проводити контроль екологічних витрат як складову системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві.

Контроль екологічних витрат як елемент внутрішньогосподарського контролю – це сукупність заходів, що здійснюються на підприємстві для забезпечення досягнення цілей щодо оптимізації викидів у навколишнє середовище з урахуванням екологічних аспектів та вимог чинного законодавства. Контроль екологічних витрат з точки зору управління – це вид управлінської діяльності стосовно забезпечення процесу, за допомогою якого керівництво підприємства вивчає, наскільки правильні його управлінські рішення щодо екологічної діяльності.

Контроль екологічних витрат, у свою чергу, необхідний для виявлення і розв'язання виникаючих проблем раніше, ніж наслідки стануть дуже серйозними для підприємства та

навколишнього середовища загалом. Запровадження даного виду контролю на лакофарбових підприємствах надасть змогу систематично і безперервно контролювати екологічні витрати як основні аспекти ефективної природоохоронної діяльності. Наявність даного контролю на підприємстві спонукатиме до аналізу критичних ситуацій і усунення екологічних ризиків.

Завданнями контролю екологічних витрат є:

- аналіз структури управління підприємств за екологічною діяльністю, розподіл обов'язків і повноважень працівників у сфері охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування;
- здійснення екологічного контролю за сировиною, матеріалами і устаткуванням, що надходить на підприємство;
- формування та надання інформації про здійснені екологічні витрати в розрізі поточних та капітальних;
- забезпечення своєчасного розрахунку та сплати екологічного податку з точки зору екологічних зобов'язань підприємства;
- забезпечення своєчасного складання та подання статистичної звітності щодо екологічних витрат;
- надання керівництву інформації щодо понесених екологічних витрат, порушень та недоліків у діяльності підрозділів, що забезпечують природоохоронну діяльність;
- забезпечення збереження природних ресурсів загалом та на окремих підприємствах галузі.

Виконання наведених завдань екологічного контролю забезпечить управлінський персонал підприємства інформацією про діяльність у сфері впливу на навколишнє середовище. Особливістю екологічних витрат є те, що знижувати їх рівень недоцільно в зв'язку з тим, що це

призведе до погіршення діяльності в природоохоронній сфері. Відповідно, контроль цих витрат покликаний не шукати шляхи до їх зниження, а визначити достатність вкладення засобів в охорону навколишнього середовища та життя і здоров'я працівників підприємств.

Завдання контролю екологічних витрат залежать від сфери діяльності підприємства, виду економічної діяльності, структури підприємства, технологічного процесу виробництва та зберігання виробничих запасів і готової продукції, організаційної структури управління.

Об'єктами контролю екологічних витрат є витрати підприємства:

- на збереження навколишнього середовища та запобігання забруднення навколишнього середовища (капітальні витрати);
- на заходи щодо зменшення шкідливих відходів виробництва;
- на запобігання шкоди організму людини (працівників);
- з точки зору визнаних екологічних зобов'язань;
- втрати в результаті екологічної діяльності підприємства.

Оскільки контроль екологічних витрат необхідно розглядати в системі управління підприємством, об'єкти та суб'єкти контролю завжди входять до цієї системи. Суб'єктами контролю на підприємствах лакофарбової промисловості є власники, керівники, працівники підприємства, які здійснюють контрольні функції при виконанні покладених на них функціональних обов'язків.

Для забезпечення належного рівня екологічного контролю та контролю екологічних витрат на підприємствах необхідно створити екологічну службу, яка б відповідала за природоохоронну діяльність підприємства. Визначимо

основні завдання екологічної служби на лакофарбових підприємствах:

1. Комплексне управління в сфері екологічної діяльності, проведення екологічної політики.

2. Організація системи екологічного моніторингу.

3. Регулювання діяльності відділів, служб, цехів підприємства в галузі природокористування, ресурсозбереження і охорони навколишнього середовища.

4. Планування природоохоронних заходів, будівництва і реконструкції очисних споруд – витрат збереження екології та запобігання забруднення навколишнього середовища.

5. Зменшення впливу виробничих об'єктів підприємства на навколишнє середовище шляхом впровадження нових технологій виробництва.

6. Зменшення впливу процесу виробництва лакофарбової продукції на життя та здоров'я працівників підприємства.

7. Збір інформації про викиди в атмосферу, відходи та розміщення відходів для складання звітів, розрахунку екологічного податку.

Визначимо основні функціональні обов'язки відділів, що мають відповідати за контроль екологічних витрат на підприємствах лакофарбової промисловості (табл. 3.4.1).

На основі наведених функцій суб'єктів контролю і провідних завдань контролю екологічних витрат можна запропонувати до складання звіт про екологічні витрати та екологічну діяльність підприємства – гнучкого інструменту управління екологічними витратами в межах підприємства. У звіті запропоновано проводити контроль насамперед за видами витрат: капітальні та поточні витрати залежно від рахунків обліку витрат (15 «Капітальні інвестиції», 91 «Загальновиробничі витрати», 91.3 «Витрати на

утримання, експлуатацію та ремонт основних засобів», 91.5 «Витрати на вдосконалення технології та організації виробництва», 91.7 «Витрати на охорону праці, техніку безпеки та охорону навколишнього середовища»).

Таблиця 3.4.1

Функції суб'єктів контролю екологічних витрат

Функції контролю	Суб'єкти контролю
Визначення категорії витрат	Відділ постачання та виробництва Екологічна служба
Збір інформації про витрати	Відділ постачання та виробництва Екологічна служба Бухгалтерія
Аналіз витрат	Екологічна служба Бухгалтерія
Дослідження причин встановлених обсягів витрат	Екологічна служба Бухгалтерія
Складання звітів за підсумками аналізу природоохоронних витрат (статистичних, внутрішніх)	Екологічна служба
Складання звітності з екологічного податку та контроль своєчасності сплати	Бухгалтерія
Координація діяльності щодо управління екологічними витратами всередині підприємства	Екологічна служба
Розроблення рекомендацій щодо достатності вкладання засобів в екологічну діяльність підприємства	Екологічна служба Відділ постачання та виробництва
Розроблення коригуючих заходів і спостереження за виконанням рекомендацій	Екологічна служба

По-друге, проводити контроль в розріз статей витрат з визначанням фактично понесених витрат та зіставленням з запланованими показниками. Дослідження діяльності лакофарбових підприємств показало, що підприємства здійснюють витрати в частині природоохоронної діяльності, проте ці витрати не планують, визначають фактично в кінці звітнього періоду тільки для узагальнення в звітності, не аналізують, не контролюються. Основний контроль на підприємствах проводиться за викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами

забруднення з метою дотримання норм викидів, що затверджені для кожного підприємства індивідуально, та розрахунку і сплати екологічного податку.

Забезпечення належного контролю екологічних витрат досягається за допомогою документування здійснених витрат та документування відхилень. На підприємствах, що досліджувались, такі документи не використовуються.

Відповідно, пропонуємо для обліку та контролю за витратами на збереження екології і запобігання забрудненню навколишнього середовища (капітальні витрати), на заходи щодо зменшення шкідливих відходів виробництва використовувати Журнал обліку виконання заходів з метою охорони атмосферного повітря (типова форма первинної облікової документації ПОД-2). Форма затвердженого Журналу надає інформацію в розрізі: перелік виробничого, технологічного процесу, в якому впроваджують заходи, найменування заходів, терміни виконання, загальний обсяг витрат, джерела фінансування, фактичне виконання робіт, документ, що підтверджує виконання робіт (акт, накладна, договір, рахунок), ефект від впровадження заходів у частині зменшення викидів в атмосферу.

Отже, контроль екологічних витрат є важливою функцією управління екологічними витратами на підприємстві протягом всього життєвого циклу лакофарбової продукції. Він забезпечує виконання оперативних управлінських рішень щодо екологічних витрат, передбачає дослідження динаміки екологічних витрат, виявлення і аналіз відхилень від планових показників, внесення необхідних коригувань, оцінку ефективності екологічних витрат і природоохоронної діяльності всього підприємства і окремих його підрозділів.

Література до розділу 3.4

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. - К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. - 720 с. [Електронний ресурс]. – режим доступу. http://zaochka.net/books_p_1_p_2_p_p_51.html.
2. Господарський кодекс України Прийнятий Верховною Радою України від 16.01.2003 № 436-IV. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.rada.gov.ua.
3. Грещак М.Г. Управління витратами: [навч.-метод.посібник для самост.вивч.дисц.] / М.Г. Грещак, О.С. Коцюба. – К.:КНЕУ, 2002. – 131с.
4. Замула І.В. Облік і контроль операцій з охорони навколишнього середовища / І.В. Замула // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 2 (4). – С. 4-8.
5. Кондратюк О. М. Облік і аналіз екологічних витрат промислових підприємств: дис... канд. наук: 08.00.09 - 2008. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/URL: <http://dlib.com.ua>.

Розділ 4. ФІНАНСОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Part 4. FINANCIAL AND MANAGERIAL ASPECTS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC REGULATION OF ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES

4.1. Концептуальні засади еколого-економічного аналізу в системі управління підприємством

4.1. The role of environmental and economic analysis in the information system of enterprise management

Останнім часом в результаті швидкого розвитку науково-технічного прогресу і інтенсивного використання природних ресурсів значно зростає ступінь їх виснаження, а також забруднення навколишнього середовища. В сучасних умовах природокористування людство вже реально усвідомило необхідність дбайливого ставлення до навколишнього середовища. До основних функцій управління в сфері природокористування і охорони навколишнього середовища слід віднести організацію обліку раціонального використання природних ресурсів, контроль та регулювання природоохоронних заходів, оцінку та аналіз еколого-економічної діяльності підприємств.

Еколого-економічний аналіз виробництва є важливою складовою системи управління природокористуванням як на макро-, так і на мікро-рівнях. Еколого-економічний аналіз є достатньо новою галуззю економічного аналізу,

яка набула розвитку впродовж останніх кількох десятиліть у розвинених країнах і на сьогоднішній день знаходиться на етапі свого становлення в Україні. Еколого-економічний аналіз є важливим інструментом оцінки ступеня екологічної стійкості підприємств та галузей економіки в цілому.

Метою еколого-економічного аналізу є об'єктивна оцінка впливу економіко-екологічних процесів на сутність, зміст, ефективність діяльності підприємства та перспектив його сталого розвитку як системи. За допомогою цього виду аналізу можна приймати оптимальні управлінські рішення в сфері природокористування та охорони навколишнього середовища. Мета еколого-економічного аналізу повинна визначатись з урахуванням інтересів споживачів інформації. Всіх споживачів можна поділити на дві великі групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні користувачі результати еколого-економічного аналізу використовують для прийняття відповідних управлінських рішень. До зовнішніх користувачів відносяться представники державних органів, інвестори, потенційні вкладники банків, преса тощо. Результати цього аналізу дозволяють, наприклад, інвесторам і потенційним вкладникам порівняти екологічний ризик втрати інвестицій з очікуваним доходом на вкладений капітал. Банки надають кредити на умовах платності, терміновості і повернення. Тому їх цікавить інформація про розміри екологічних зобов'язань підприємства та вірогідність їх різкого збільшення. Останнім часом набуває поширення практика надання екологічних кредитів під різні бізнес та соціальні проекти. Державні органи проводять еколого-економічний аналіз з метою обґрунтування ставок екологічних платежів в бюджет

з боку суб'єктів господарювання. Преса інформує органи державної влади, населення про стан навколишнього середовища.

До внутрішніх споживачів результатів еколого-економічного аналізу слід віднести керівництво та служби підприємств. Вони звичайно мають можливість оперувати найбільш широким колом інформації, але доступ до неї залежить від рівня управління та посадових обов'язків персоналу.

В економічній літературі виділяють п'ять складових еколого-економічного аналізу, а саме: екологічну експертизу, екологічну діагностику, екологічний ситуаційний аналіз, екологічний маркетинг та екологічний аудит.

Екологічна експертиза – діяльність з виявлення і прогнозування передбачуваного впливу будь-якого проекту з метою пом'якшення наслідків цього впливу на навколишнє середовище [1]. Екологічна експертиза – вид науково-практичної діяльності уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища [3; 6].

Екологічна діагностика дозволяє визначити проблеми, вибрати основні напрямки досліджень, розробити заходи щодо вдосконалення екологічної діяльності та розробити відповідну програму дій щодо усунення еколого-економічних

проблем. За допомогою отриманої інформації про зміни якості навколишнього середовища можна виділити суттєві чинники у відтворювальних процесах, розробити план природо-охоронних заходів.

Еколого-економічний ситуаційний аналіз передбачає дослідження інформації з метою з'ясувати на якому рівні виробництва виникли порушення в сфері екологічної діяльності.

Екологічний маркетинг на рівні суб'єкта господарювання передбачає виявити незадоволений попит в екологічно-чистих товарах, екологічно-чистих умовах довілля, а на регіональному та державному рівнях забезпечення таких економічних умов для суб'єктів господарювання, при яких вони будуть зацікавлені в модернізації технології виробництва.

Екологічний аудит – документально оформлений системно незалежний процес оцінювання об'єкта, який здійснюється в двох формах: добровільній та обов'язковій. Добровільний здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення зацікавленого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудита. Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять екологічну небезпеку [3, с.118].

З урахуванням змісту і мети до основних завдань еколого-економічного аналізу слід віднести такі:

- комплексна оцінка ефективності процесів природокористування у рамках відтворювального циклу господарюючих суб'єктів, їх активності та привабливості;

- оцінка впливу діяльності підприємства на стан навколишнього природного середовища;
- аналіз і оцінка природоохоронних заходів;
- аналіз ефективності капітальних природоохоронних витрат підприємства і необоротних активів;
- аналіз ефективності поточних природоохоронних витрат підприємства;
- оцінка ефективності ресурсозберігаючих технологій;
- аналіз фінансових результатів природоохоронної діяльності і ефективності раціонального природокористування;
- інформаційне забезпечення управлінського персоналу підприємства та інших користувачів;
- аналіз і прогнозування еколого-економічного ризику і якості управлінських рішень, пов'язаних із процесами природокористування, освоєння ресурсозберігаючих технологій і виробництва з утилізації та переробки відходів;
- оцінка ефективності екологічного оподаткування і інших зобов'язань природоохоронного характеру;
- моделювання і прогнозування еколого-економічних процесів і оцінка їх впливу на перспективний стійкий розвиток [4, с.119-120].

Методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, принципи побудови, форми і способи наукового пізнання. Під методологією еколого-економічного аналізу слід розуміти принципи побудови, форми і методи наукового дослідження еколого-економічних процесів, узагальнення результатів проведених розрахунків та реалізації отриманих знань на практиці. В основі методології еколого-економічного аналізу полягає сукупність принципів а саме –

науковість, конкретність, системність, комплексність, об'єктивність, дієвість, порівняння.

Принцип науковості є одним з основних і передбачає використання всього комплексу науково-обґрунтованих методик. Принцип конкретності характеризується тим, що еколого-економічний аналіз ґрунтується на об'єктивних даних, а його результати мають конкретний кількісний вигляд. Системність передбачає те, що запаси природокористування не можна досліджувати ізольовано оскільки вони знаходяться в тісному взаємозв'язку з іншими техніко-технологічними та соціально-економічними процесами. Комплексність знаходиться в тісному зв'язку з принципом системності і передбачає використання для проведення еколого-економічного аналізу всієї сукупності облікових и позаоблікових джерел інформації. Об'єктивність проявляється в критичному неупередженому вивченні еколого-економічних процесів і розробку обґрунтованих рекомендацій для прийняття оптимальних управлінських рішень. Необхідність використання принципу порівняння обумовлюється тим, що дані еколого-економічного аналізу повинні обов'язково порівнюватись із запланованими показниками, нормативними значеннями і аналогічними показниками за минулий період. Дієвість еколого-економічного аналізу проявляється в обов'язковій необхідності використовувати результати для прийняття управлінських рішень. А, в свою чергу, дієвість забезпечує ефективність проведення цього аналізу, тобто досягнення найкращих результатів при мінімальних затратах на проведення аналітичних процедур.

Важливим моментом для розуміння еколого-економічного аналізу та його ролі в системі управління підприємством є

поділ його на види. Слід відмітити, що в спеціальній літературі немає єдиної класифікації еколого-економічного аналізу. Вивчення цього питання на основі дослідження обліково-аналітичних джерел дозволяє виділити наступні види еколого-економічного аналізу.

В залежності від суб'єктів аналізу, тобто по відношенню до споживача виділяють два види аналізу: внутрішній і зовнішній. Еколого-економічний аналіз для зовнішніх користувачів базується на даних звітності, яка відповідно до нормативних актів направляється підприємством в органи державного управління і контролю і при необхідності може бути оприлюднена. Дані еколого-економічного аналізу для внутрішніх споживачів базуються на більш широкій інформаційній базі. Основне завдання тут – підвищення ефективності виробництва з еколого-економічної точки зору, пошук резервів, збільшення прибутку і скорочення екологічних витрат. Однією з головних ознак відмінності аналізу для зовнішніх і внутрішніх споживачів є методика його проведення, обумовлена інформаційними можливостями звітності та завданнями, що поставлені в ході аналізу. За часом дослідження еколого-економічний аналіз може проводитись як ретроспективний, оперативний і перспективний. Ретроспективний аналіз проводиться після закінчення звітного періоду (рік, квартал, місяць, тощо) для об'єктивної оцінки результатів господарської діяльності підприємства з урахуванням екологічної складової. Дані цього аналізу дозволяють не тільки оцінити достовірність раніше зроблених прогнозів, а й служать джерелом інформації для перспективного аналізу. Вміння бачити екологічну перспективу залежить саме від якісно-проведеного ретроспективного аналізу. Цей аналіз

базується на даних бухгалтерської, статистичної, оперативно-технічної звітності, а також джерел позаоблікової інформації.

Оперативний аналіз дозволяє досліджувати показники, що характеризують ефективність використання матеріальних ресурсів. Він використовується на всіх рівнях управління і є підставою для прийняття рішень з питань екологізації виробництва. Інформаційною базою проведення оперативного аналізу є дані первинних документів з питань природокористування суб'єкта господарювання.

Перспективний еколого-економічний аналіз дозволяє скласти обґрунтовані довгострокові плани з урахуванням результатів прогнозування економіко-екологічних ризиків на зміну окремих показників господарської діяльності підприємства. Перевагою перспективного еколого-економічного аналізу є наукове обґрунтування майбутніх прогнозів з використанням усієї сукупності методів математичного та статистичного моделювання. За галузевою ознакою еколого-економічний аналіз поділяється на галузевий та міжгалузевий. Галузевий аналіз здійснюється з урахуванням специфіки окремих галузей природокористування, а міжгалузевий враховує процеси природокористування в усіх галузях економіки.

За змістом і повнотою питань розрізняють еколого-економічний аналіз: комплексний, локальний і тематичний. При проведенні комплексного аналізу всі еколого-економічні питання вивчаються у взаємозв'язку. Тематичний аналіз розглядається як частина комплексного. Локальний – передбачає аналіз діяльності підрозділів природоохоронного призначення.

За повнотою охоплення розрізняють суцільний і вибірковий еколого-економічний аналіз. Суцільний передбачає охоплення всіх об'єктів, а вибірковий – тільки певної їх частини. Еколого-економічний аналіз є одним із видів економічного аналізу і його предметом є те, що визначає сутність інформаційно-аналітичного забезпечення прийнятих рішень в сфері природокористування, а саме причинно-наслідкові зв'язки економіко-екологічних процесів, спричинених господарською діяльністю підприємств.

Предмет еколого-економічного аналізу розкривається через його об'єкти: стан природного середовища; природні та інші ресурси; виробництво (виконання робіт, надання послуг) та інша діяльність; продукція (роботи, послуги); фінансові результати; природні та інші ресурси; стан природного середовища [4, с.119].

Однією з істотних складових методології еколого-економічного аналізу є визначення його методу дослідження. Під методом будь-якої науки розуміють властиву їй сукупність прийомів, що дозволяють вивчити і розкрити об'єкт дослідження. Оскільки еколого-економічний аналіз є одним із видів економічного аналізу, його метод відноситься до конкретно-наукових і являє собою систему наукових категорій, інструментарію та принципів дослідження економіко-екологічних процесів на підприємстві. Принципи, що використовуються в еколого-економічному аналізі є загальними для багатьох областей пізнання – науковість, системність, комплексність. Під науковим інструментарієм розуміють прийоми і засоби, які використовуються в процесі дослідження.

Метод еколого-економічного аналізу як спосіб пізнання складається з окремих послідовно-здійснюваних прийомів:

- спостереження за господарською діяльністю підприємства, розрахунок абсолютних і відносних показників, що дають уявлення про економіко-екологічні процеси, які протікають на підприємстві;

- індексний метод, який дозволяє будувати індекси, що ґрунтуються на відносних величинах і розраховуються як відношення показника, що досліджується до його аналогу за базисний період;

- порівняння, яке проводиться з метою зіставлення абсолютних і відносних показників, що порівнюють економіко-екологічні процеси, які відбуваються на підприємстві з встановленими лімітами, нормативами, планами тощо;

- узагальнення отриманої аналітичної інформації, прогнозування впливу економіко-екологічних процесів на перспективну фінансову і екологічну стійкість підприємства;

- підготовка висновків і рекомендацій для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Аналіз еколого-економічного рівня виробництва проводиться із застосуванням системи показників, яка враховує організаційно-технічний рівень екологічної діяльності, еколого-економічний рівень використання виробничих і природних ресурсів, еколого-економічний рівень випущеної продукції, еколого-економічний рівень впливу підприємства на навколишнє середовище, еколого-економічний рівень фінансової та екологічної стійкості підприємства. Запропонована система показників аналізу еколого-економічного рівня виробництва враховує основні аспекти природоохоронної діяльності підприємства, ступінь можливого негативного впливу виробництва на навколишнє

середовище у взаємозв'язку з кінцевими фінансовими результатами виробництва [5, с.178].

Таким чином, можна визначити методологію еколого-економічного аналізу як вчення про принципи побудови, форми і методи наукового дослідження економіко-екологічних процесів та механізми і форми реалізації отриманих знань на практиці. Зміст даного виду аналізу визначається як коло питань, що досліджується з метою розробки висновків і рекомендацій з метою прийняття управлінських рішень на основі глибокого і всебічного вивчення інформації про еколого-економічні процеси і комплексне дослідження результатів їх впливу на фінансові показники діяльності підприємства.

Література до розділу 4.1

1. Про екологічну експертизу. Закон України від 09.02.1995 № 45/95 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45/95>

2. Про екологічний аудит. Закон України від 24.06.2004 №1862-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>

3. Хвостіна І. М. Концептуальні аспекти еколого-економічного аналізу / І. М. Хвостіна, Г. О. Зелінська // Вісник Хмельницького національного університету. - 2014. - № 5(2). - С. 115-119.

4. Танасієва М. М. Теоретико-методичні засади еколого-економічного аналізу / М. М. Танасієва // Вісник ЖДТУ. – 2003. - №4. - С. 117-124.

5. Мельничук Н.В. Застосування еколого-економічного аналізу для оцінки рівня екологічності виробництва / Н.В. Мельничук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 3(51). – С. 172–179.

6. Мамчук И.В. Основные показатели эколого-экономического анализа / И.В. Мамчук // Экономические науки. – 2006. - №9.

4.2. Еколого-економічний аналіз: організаційно-інформаційні аспекти

4.2. Environmental and economic analysis in enterprise management

Важлива вимога сучасності – екологізація економіки – означає більш різнобічний, але разом з тим більш системний підхід до оточуючого людину матеріального світу, більше усвідомлення природи у житті людини [3, с. 7].

Згідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» розвиток економіки, зростання ВВП не повинні бути прямо-пропорційно пов'язаними із забрудненням довкілля та використанням природних ресурсів. Зростання показників, притаманних моделі «зеленої» економіки, зокрема соціально-відповідального та екологічно-орієнтованого бізнесу, має надати можливість створення в межах країни нових робочих місць, а посилення розширеної відповідальності бізнесу на фоні зростання екологічної свідомості населення призвести до зменшення обсягів утворення відходів, впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів та якомога більш повної утилізації та перероблення [6].

У сучасному світі збереження навколишнього середовища можливе економічними методами управління, за допомогою економічних важелів. Актуальним у даній ситуації є інтеграція у систему управління підсистем управління процесами природокористування та охорони навколишнього середовища. Одним з основних елементів цієї підсистеми є еколого-економічний аналіз (EEA), як наслідок інтеграції економічного аналізу та економіки природокористування.

ЕЕА – достатньо нова галузь економічного аналізу, що набула розвитку впродовж останніх кількох десятиліть у розвинених країнах і сьогодні знаходиться на етапі свого становлення в Україні. Даний вид аналізу може охоплювати всі сторони господарської діяльності підприємства у взаємозв'язку з його природоохоронною, ресурсозберігаючою, еко-ефективною діяльністю (прямий зв'язок «підприємство – довкілля») та впливу довкілля на діяльність підприємства (зворотний зв'язок «довкілля – підприємство») [7, с. 5].

ЕЕА являє собою процес виявлення пропорційності прибутку та затрат з акцентом на зовнішні екологічні наслідки, економічні та суспільні ефекти. Еколого-економічні дослідження виступають важливою складовою оцінки впливу підприємства на оточуюче середовище. Підсумки даного аналізу застосовуються у комплексному дослідженні фінансово-економічної діяльності підприємства.

Екологічний аналіз – це комплексний аналіз екологічної ситуації, який передбачає вивчення не тільки стану природних ресурсів, але й відбуваються з ними процесів в результаті антропогенного впливу [1, с. 10].

На сьогодні ЕЕА у різних формах та масштабах присутній в системі управління практично всіма підприємствами незалежно від видів діяльності та галузей національної економіки. У найпростішому випадку суб'єкт господарювання може відслідковувати динаміку екологічних платежів у певному часовому лазі або аналізувати витрати на реалізацію природоохоронних заходів. Проте найчастіше еколого-економічні дослідження присвячені вирішенню більш вузьких завдань: зниження ресурсо- або відходомісткості виробництва, характеристика еколого-

економічної ефективності технології, вирішення конкретних проблем регіону тощо. У випадку здійснення комплексного ЕЕА має місце аналіз всіх сфер діяльності з точки зору впливу на оточуюче середовище, дослідження комплексу характеристик з метою діагностики та прогнозування, розробка рекомендацій щодо природокористування тощо. Саме цей зміст і повинен бути основою сучасного розуміння поняття ЕЕА, як дослідження комплексу взаємопов'язаних характеристик різноманітних сфер функціонування виробництва. Проте цей підхід застосовується рідко та отримує все більше розповсюдження у зв'язку з потребою в оптимізації природокористування та екологізації виробництв.

Діагностика підприємств з еколого-економічних позицій стає необхідним інструментом, що дозволяє на основі наявних даних аналізувати характер діяльності та приймати обґрунтовані рішення в управлінні якістю оточуючого середовища.

Традиційно оцінка економічної ефективності природо-користувальних заходів здійснюється за методикою, яка суттєво відрізняється від тих, що застосовуються для оцінки інших інвестиційних проєктів. У якості основного виразу економічного ефекту природоохоронних заходів розглядається величина попередженого збитку від забруднення. Цей показник досить наближено визначається кількісно в зв'язку складності врахування інфляції, неадекватності сучасним умовам методик тощо.

Дослідження науково-методичних джерел показало, що зміст ЕЕА в цілому, полягає у системі знань, пов'язаних з:

- розкриттям тенденцій розвитку між суспільством, підприємством та оточуючим середовищем, кількісного та якісного аспектів цих відносин;

- дослідженням економічних аспектів впливу підприємства на оточуюче середовище;
- визначенням внутрішньогосподарських резервів зниження впливу підприємства на оточуюче середовище;
- визначенням фінансово-економічних результатів господарювання з врахуванням екологічних факторів [3, с. 8].

ЕЕА здійснюється за двома основними напрямками. Перший напрям передбачає виявлення масштабів, елементів і результатів діяльності підприємства, регіону, країни в цілому, що має певний вплив на довкілля (як негативний, так і позитивний), другий напрям – визначення впливу такої діяльності на формування й оцінку підсумкових показників роботи підприємства [7, с. 15].

Мета ЕЕА полягає у підготовці аналітичної інформації, необхідної для обґрунтування управлінських рішень спрямованих на зниження антропогенного навантаження на оточуюче середовище та досягнення максимальної ефективності виробництва.

Зазначена мета реалізується у процесі вирішення актуальних екологічних завдань, а саме проаналізувати:

- витрати на здійснення природоохоронної діяльності та розмірів екологічних платежів підприємства;
- економічну ефективність природоохоронних заходів;
- еколого-економічну політику підприємства;
- облікову інформацію щодо екологічних операцій [2, с. 91].

У сучасній економічній літературі виділяють п'ять складових еколого-економічного аналізу, а саме: екологічну експертизу, екологічну діагностику, екологічний ситуаційний аналіз, екологічний маркетинговий аналіз та екологічний аудит.

Досягнення ефективності ЕЕА можливе лише у тому випадку, якщо він буде функціонувати як невід’ємна частина екологізованої системи обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю підприємства (рис. 4.2.1).

Рис. 4.2.1. Система екологізованого обліково-аналітичного забезпечення управління промисловим підприємством

Формування еколого-орієнтованої бухгалтерської (фінансової й управлінської) та статистичної звітності (з врахуванням груп відходів і операцій поводження з відходами [5]) забезпечить:

1. Виокремлення витрат на природоохоронні заходи зі складу затрат, стандартизація відображення яких дозволить користувачам звітності спів ставити інформацію щодо еколого-економічного становища різних підприємств у рамках однієї або декількох галузей діяльності.

2. Оцінку загального розміру економічної шкоди, що наноситься підприємством, яка складається із плати за забруднення навколишнього середовища та величини кредиторської екологічної заборгованості.

3. Здійснення більш повного оперативного контролю над екологічною діяльністю підприємства та достовірного обліку фінансової складової заходів екологічного спрямування.

4. Прийняття та реалізацію ефективних управлінських рішень на основі даних, скорегованих з врахуванням екологічних факторів [2, с. 93].

ЕЕА повинен здійснюватися на основі гнучкої системи комплексних критеріїв, які враховують аспекти виробничої та природоохоронної діяльності підприємства за допомогою використання всієї доступної інформації. Сформована система показників підприємства має бути розпізнавальним інструментом для визначення політики природо-користування, екологічної конкурентоспроможності та оцінки екологічного виробництва. Отримані таким чином показники мають відповідати таким сучасним вимогам, як:

- актуальність;
- зрозумілість;
- терміновість;
- простота розрахунків.

Впровадження та реалізація ефективної еколого-економічної системи аналізу на підприємстві є важливим елементом управління, яка вона дає змогу:

1. Надати об'єктивну та своєчасну інформацію про ресурсозберігаючу та природоохоронну діяльність підприємства.

2. Виявити резерви споживання вичерпних ресурсів, електроенергії та впровадити альтернативні види палива.

3. Планування та контролю природоохоронних витрати об'єкта господарювання.

4. Мінімізувати викиди шкідливих та небезпечних речовин в навколишнє середовище.

Важливим інструментом ЕЕА є система еколого-економічних показників, яка представлена сукупністю характеристик кількісно визначаючих результати функціонування та еколого-економічного стану фірми на певний момент часу.

За допомогою еколого-економічних показників дається комплексна оцінка всіх сторін діяльності підприємства, відображається стан техніки, технології, організації виробництва, праці та управління. Системний розгляд еколого-економічних показників передбачає дослідження їх ієрархії, у якій різні показники знаходяться у певній субординації та взаємозв'язку з врахуванням сфери їх дії.

На рис. 4.2.2 наведено логічний зв'язок еколого-економічних показників, що відображає взаємодію в системі «виробництво – оточуюче природне середовище», яку потрібно формувати на основі дослідження планових та звітних показників.

Рис. 4.2.2. Узагальнююча схема формування та комплексного аналізу еколого-економічних показників діяльності підприємства [4, с. 11]

ЕЕА є однією зі сфер науки та практики, що найбільш динамічно розвиваються останніми роками. Питання взаємодії суспільного виробництва з довкіллям сьогодні визначається як одна з найважливіших глобальних проблем людства, що свідчить про актуальність дослідження теоретичних та методичних аспектів еколого-економічного аналізу як інструменту забезпечення підвищення рівня екологізації виробництва, якості (екологічності) продукції, а

також покращання стану довкілля. Основними напрямками подальших наукових досліджень стануть вивчення наслідків екологічної діяльності вітчизняних підприємств, розробка механізму еколого-економічного управління підприємством, а також розробка заходів, спрямованих на стабілізацію та покращення стану навколишнього природного середовища [8, с. 118].

При впровадженні ЕЕА на підприємствах важливо враховувати специфіку діяльності, розміри, інвестиційну привабливість, розмір фінансових результатів діяльності підприємства, тощо.

Звичайно впровадження ЕЕА дасть більший ефект великим підприємствам, які функціонують в таких галузях:

1. Металургійна промисловість.
2. Нафтова промисловість.
3. Грнічно-видобувна промисловість.
4. Паливно-енергетична промисловість.

На даному етапі в Україні екологічний аналіз не розповсюджений і його використовують тільки незначна кількість провідних підприємств. Але екологічний аналіз може значно збільшити позицію підприємства на ринку його фінансову і конкурентну стійкість та зберегти екологічно безпечне навколишнє середовище.

Література до розділу 4.2

1. Балдеску Е. В. Экологический анализ в системе стратегического управления природоохранной деятельностью : монограф. / Е. В. Балдеску, Н. Н. Ильшева. – Саарбрюккен : LAMBERT Publishing, 2013. – 164 с.

2. Барінова Е. Е. Проблемы формирования экологизированной финансовой отчетности для целей эколого-экономического анализа / Е. Е. Барінова // Вестн. Алтайской академ. эконом. и права. – 2014. – № 4 (36). – С. 90-93.

3. Никитин В. Н. Эколого-экономический анализ: проблемы и методика проведения : монография / В. Н. Никитин. – М. : Палеотип, 2006. – 122 с.

4. Никитин В. И. Совершенствование методики эколого-экономического анализа природоохранной деятельности предприятия : автореф. на соиск. науч. степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / В. И. Никитин. – Екатеринбург, 2006. – 24 с.

5. Про затвердження переліків категорій, груп відходів і операцій поводження з відходами [Електронний ресурс] : Наказ Державної служби статистики України від 23.01.2015 р. № 24. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2015/24/24_2015.htm.

6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

7. Теорія еколого-економічного аналізу : навч. посіб. / [Мишенін Є. В., Сотник І. М., Мишеніна Н. В., Галиця І. О.]. – Суми : Сумськ. держ. у-т, 2014. – 246 с.

8. Хвостіна І. М. Концептуальні аспекти еколого-економічного аналізу / І. М. Хвостіна, Г. О. Зелінська // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. – Сер. Еколон. наук. – 2014. – №5. – Т. 2. – С. 115-119.

4.3. Теоретичні засади забезпечення екологічних витрат промислових підприємств

4.3. Theoretical aspects of providing ecological expences at the industrial enterprises

Економічна нестабільність в Україні вимагає поглиблення теоретичних і практичних доробок щодо управління підприємством в еколого-безпечному середовищі.

Економіка України знаходиться на важкому шляху докорінної перебудови системи управлінських важелів. При цьому все більша перевага надається елементам ринкових методів господарювання, які є протилежними до адміністративно-командної системи управління підприємством. Вивчення та врахування впливу екологічних чинників на визначення вартості продукції є досить новим і перспективним напрямком в еколого-економічній системі управління.

Загалом формування раціональної технологічної і асортиментної структури виробництва на кожному окремому підприємстві вимагає більш поглибленого вивчення та аналізу, з одного боку, наявної ринкової інфраструктури, а з іншого - його фінансово-технологічних можливостей.

Одне з найголовніших місць у цьому процесі займає система управління, особливо бухгалтерський облік як її основний елемент. Від систем та форм обліку, методів групування та зведення витрат, підведення підсумків, проведення порівняльного аналізу, які використовуються на виробничому підприємстві, залежить ефективність планування та прогнозування його господарської діяльності, прийняття управлінських рішень щодо виробничої діяльності. Тому системи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції як центральні складові обліку виробничого процесу відіграють надзвичайно важливу роль в ефективності виробництва виробів. Від їх оптимальності, оперативності, точності та зручності в користуванні залежить доцільність управлінських рішень, що приймаються апаратом менеджменту виробничого підприємства.

Теоретичні і методичні засади забезпечення та формування фінансових результатів практично однакові для підприємств з різноманітними напрямками господарської

діяльності у сфері виробництва. Однак, на нашу думку, необхідно враховувати організаційно-технологічні особливості підприємств виробництва фарб та лаків.

Виробництво лакофарбової продукції на організм людини спричиняє негативний вплив.

Для забезпечення нешкідливих і безпечних умов праці та зменшення негативного впливу на життя та здоров'я працівників власники і керівники підприємств лакофарбової промисловості здійснюють певні заходи, згідно з вимогами чинного законодавства.

Кінець ХХ - початок ХХІ століття супроводжується антропогенним та техногенним навантаженням на навколишнє природне середовище, відсутністю ефективної системи управління в сфері охорони навколишнього середовища. Це призвело до того, що людство почало звертати увагу на екологічне забруднення і шукати шляхи його зменшення. З цього приводу у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. на міжнародному рівні була прийнята Концепція сталого розвитку, яка згідно з Декларацією Конференції ООН стала обов'язковою для всіх держав і народів. Під сталим розвитком малося на увазі таке співіснування людства і природного довкілля, яке б забезпечувало потреби сучасного суспільства без ризику для задоволення потреб майбутніх поколінь. Ключовими принципами сталого розвитку стали: збереження сучасного стану навколишнього середовища, балансу між ресурсами і забрудненням, контролю над обсягом надходжень забруднень і відходів, запобігання забрудненню та передбачати, ніж ліквідувати наслідки забруднення, збереження природного багатства на належному рівні. Охорона навколишнього середовища стала невід'ємним компонентом процесу розвитку держави та не могла розглядатись у відриві від нього [1]. Перед кожною

країною постало завдання розробки і реалізації концепції переходу на модель сталого екологічно безпечного розвитку та функціонування національної економіки.

Україна, як незалежна держава, активно взяла участь у цій програмі, що призвело до впровадження та затвердження внутрішнього екологічного законодавства, проте нормативно-правового акту, який би комплексно сформулював засади та програму дій щодо реалізації Концепції сталого розвитку на національному рівні, так і не прийнято.

Екологічна ситуація, яка склалась у наш час в Україні, є наслідком збільшення обсягів промислового виробництва матеріалоємними та енергоємними технологіями виробництва, концентрації виробництва у промислових регіонах, наявності значних масштабів морально та фізично застарілого виробничого обладнання.

Промислові виробничі підприємства повинні не тільки виробляти для задоволення потреб суспільства і власників, а й впроваджувати енергозберігаючі технології, технології виробництва без застосування органічних розчинників, виробництво водних та акрилових продуктів, забезпечувати зменшення викидів у навколишнє середовище.

Відомо, що результат господарської діяльності людини не завжди і не у всьому йде на користь природному середовищу. З кожним роком відбувається погіршення якості таких природних ресурсів, як земля, вода, природні надра, атмосферне повітря. Підприємства зобов'язані сплачувати екологічний податок, щоб економічними методами мінімізувати шкоду, яку завдають підприємства навколишньому середовищу.

Екологічний податок – це загальнодержавний обов'язковий платіж, за допомогою якого регулюється негативний вплив господарської діяльності людини на природу [2]. З 1 січня

2016 р. запрацювали нові ставки цього податку. Крім того, слід зазначити, що викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення можна здійснювати тільки після отримання спеціального дозволу. Якщо під час перевірки виявиться, що стаціонарні джерела забруднення експлуатуються без такого дозволу, підприємству доведеться відшкодувати державі шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря.

Отже встановлено, що підприємства лакофарбової промисловості, крім нарощування обсягів виробництва, контролю за собівартістю продукції, повинні здійснювати заходи щодо збереження навколишнього середовища, збереження ресурсів.

Проаналізувавши специфіку діяльності таких підприємств, технологічний процес виробництва, вплив лакофарбового виробництва на навколишнє середовище, ми дійшли висновку, що специфічні особливості впливають на організацію та побудову обліку й контролю виробничих та екологічних витрат, а також на порядок калькулювання собівартості готової продукції (табл. 4.3.1).

Таблиця 4.3.1

**Вплив технологічних особливостей процесу
виробництва на організацію обліку на підприємствах
виробництва фарб та лаків**

№ з/п	Особливості процесу виробництва	Вплив технологічних особливостей
1	2	3
1	Використання значної номенклатури сировини, матеріалоємність галузі	На організацію обліку прямих матеріальних витрат (номенклатура статей витрат), аналітичний облік матеріальних витрат
2	Нормування сировини, якість вхідної сировини і матеріалів, сезонність виробництва, зміна температурних режимів процесу виробництва	На організацію обліку відхилень, аналітичного обліку та документальне оформлення матеріальних витрат

Продовження табл. 4.3.1

1	2	3
3	Єдиний процес простого виробництва (без напівфабрикатів, залишків незавершеного виробництва)	На вибір методу обліку витрат виробництва та калькулювання собівартості продукції
4	Поетапний процес виробництва лакофарбової продукції	На організацію поетапного контролю витрат виробництва, контролю якості продукції та контролю екологічних витрат
5	Виробництво готової продукції великими партіями. Відсутність відходів виробництва	На вибір об'єктів обліку витрат та об'єктів калькулювання, калькуляційної одиниці
6	Застосування спеці-ального обладнання та фактори впливу	На організацію обліку загальновиробничих витрат (витрат на переналадження обладнання)
7	Використання в виробництві органічних розчинників, застарілих технологій виробництва, застарілого виробничого обладнання	На організацію обліку та контролю екологічних витрат підприємств. Зростання екологічних витрат

В економічному словнику-довіднику наведено таке визначення екологічних витрат: «екологічні витрати - сукупність витрат і збитків у сфері природокористування». Екологічні витрати є одним з функціональних понять економічної екології, яке науково реалізує загальноприйнятий у світовій практиці принцип сталого розвитку економічної та екологічної систем [4]. До таких витрат матеріального виробництва відносяться безпосередні витрати на охорону природи, очистку повітряного та водного басейнів, земель і інших компонентів природного життєвого середовища, витрати на своєчасне відтворення якості порушеного деструктивними змінами природного життєвого середовища; збитки, пов'язані з незворотними негативними змінами у природному середовищі, кількості та якості природних ресурсів; збитки, пов'язані з необхідністю резервування для природоохоронних цілей об'єктів природи, які могли б експлуатуватися і приносити реальний економічний ефект; податкові витрати у зв'язку з освоєнням

природних ресурсів у щораз гірших умовах і ресурсів, віддалених від центрів безпосереднього споживання; підвищені витрати на переробку вторинних і низькоякісних сировинних ресурсів; витрати на розширене відтворення відновних природних ресурсів, а також на пошук і створення заміників використаних невідновних ресурсів; загальні витрати на фундаментальні і прикладні науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи в галузі охорони природного життєвого середовища

Варто зазначити, що частина накопичених забруднень (майбутніх екологічних витрат) усувається природним середовищем шляхом самоочищення. Основна частка екологічної шкоди припадає на забруднення, що акумулюються в навколишньому середовищі.

Відповідно у майбутньому необхідно буде затратити суспільну працю на ліквідацію накопичених шкідливих речовин, а також на усунення негативних економічних, екологічних і соціальних наслідків від накопичених забруднюючих речовин. Основними складовими екологічних витрат у собівартості продукції: є плата за використання природних ресурсів, плата за лімітні викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення шкідливих і нешкідливих відходів виробництва, орендна плата за об'єкти природи та земельний податок, поточні витрати на заходи, що поліпшують стан навколишнього природного середовища, його збереження і охорону.

Найповніше відображення екологічних витрат у собівартості продукції (без перекладання індивідуальних витрат виробників на суспільство в цілому) буде стимулювати розвиток виробництва в ефективних напрямках.

Підвищення ефективності виробництва може бути досягнуто за допомогою інтенсифікації та удосконалення методів регулювання технологічних процесів, розробки та впровадження комплексної механізації, автоматизації та вплив підприємств виробництва фарб та лаків на навколишнє середовище.

Отже, розв'язання проблеми зростання прибутку підприємства та рентабельності тісно пов'язане з наявністю двох основних напрямів: удосконалення технології та оптимізація витратного процесу. Ці напрями різняться між собою, однак між ними існує деякий зв'язок (рис. 4.3.1).

Рис. 4.3.1. Напрями підвищення ефективності діяльності підприємств виробництва фарб та лаків

Як видно з рисунку 4.3.1 удосконалення облікового процесу займає одне з провідних місць в забезпеченні

зростання ефективності та якості виробництва, що в кінцевому результаті має позитивний вплив на фінансові результати діяльності.

Враховуючи той факт, що величина витрат на виробництво продукції безпосередньо впливає на позитивний фінансовий результат, на перший план висувається питання забезпечення оптимального рівня витрат, зниження собівартості продукції, яка виробляється. Досягти цього можливо за допомогою чітко налагодженої системи обліку витрат.

Отже інформація щодо витрат виробництва, екологічних витрат як складової частини загальновиробничих витрат є запорукою розробки проектів рішень з метою ефективного управління діяльністю підприємств виробництва фарб та лаків в цілому та природоохоронною діяльністю зокрема.

Це спричиняє необхідність проведення подальших досліджень, спрямованих на забезпечення відображення особливостей діяльності цих підприємств у системі бухгалтерського обліку та контролю.

Література до розділу 4.3

1. Бухгалтерський облік екологічної діяльності: розвиток ідей проф. Я.В. Соколова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/URL:http://www.zsas.zhitomir.org](http://www.zsas.zhitomir.org)

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>

3. Про охорону навколишнього природного середовища (з наступними змінами і доповненнями): Закон України, прийнятий Верховною Радою УРСР від 25.06.1991р. № 1264-II. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

4. Економічний словник-довідник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sesia.org.ua/220.html>

4.4. Оцінка екологічної безпеки сільського господарства в Україні

4.4. The assessment of agriculture's environmental safety in Ukraine

Стан навколишнього середовища та природо-користування характеризується рівнем антропогенного навантаження, який можна оцінити за допомогою рейтингу індексів екологічної ефективності. У 2014 р. Україна за показником екологічної збалансованості країна посідала 95 сходинку серед 178 країн світу. Як вважає відома вчена-економіст Е.М.Лібанова [1], особливо проблематичні питання пов'язані з низькою ефективністю програм з протидії змінам клімату, втратами біорізноманіття (наземні природо-охоронні території), нераціональними практиками ведення сільського господарства (табл. 4.4.1.).

Таблиця 4.4.1

Складові індексу екологічної ефективності України, 2014 р.

Складові індексу	Показник	Ранг у світі	Приріст за останні 10 років, %
Загальний індекс	49,01	95	5,44
Вплив на здоров'я	83,06	65	10,25
Якість повітря	84,76	71 21,	33
Питна вода та санітарно-гігієнічна ситуація	65,31	62	2,70
Водні ресурси	14,7	73	...
Сільське господарство	62,03	107	-22,46
Лісові ресурси	32,52	67	...
Рибне господарство	25,3	50	-10,47
Біорізноманіття та умови проживання	41,46	119	0
Клімат та енергія	27,78	110	...

Джерело: [1]

Особливого занепокоєння викликає ведення сільського та рибного господарства, бажають кращого якості питної води

та поліпшення санітарно-гігієнічних умов проживання населення, збільшення кількості несанкціонованих сміттєзвалищ. Викиди забруднюючих речовин і двоокису вуглецю зі стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря у сільськогосподарському секторі можна порівняти із гірничим сектором.

Погіршує і без того незадовільний стан соціальної безпеки сільських територій і суб'єктів, які здійснюють свою діяльність на сільських територіях, ведення сільського та рибного господарства, бажають кращого якості питної води та поліпшення санітарно-гігієнічних умов проживання населення. невпинний процес погіршення природного довкілля в цілому. Сільське господарство завжди посідатиме провідне місце в розв'язанні економіко-екологічних проблем, оскільки є тією галуззю національної економіки, екологічні проблеми в якій виявляються в усій багатоплановості та складності .

Галузь, з одного боку, впливає на навколишнє природне середовище шляхом вилучення з нього для своїх потреб води, добрив, рослинності, а, з іншого боку, - зазнає впливу цілого комплексу природних факторів, зокрема, вітру, опадів, сонячного випромінювання тощо.

О.В. Скидан визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, рівень використання природно-ресурсного потенціалу, організації агропродовольчого виробництва і збуту харчових продуктів, за яких відсутні потенційні загрози погіршення якості довкілля та екологічної чистоти харчової продукції, що створюють загрозу здоров'ю населення [2, с.19]. Показники екологічної безпеки сільського господарства України та їх порогові значення за 2010-2014 рр. наведені у табл. 4.4.2.

Таблиця 4.4.2

**Показники та порогові значення екологічної безпеки
сільського господарства України**

Показник	Порогове значення	2010	2011	2012	2013	2014
Коефіцієнт чистоти використовуваних водних ресурсів		0,195	0,176	0,172	0,175	0,172
Коефіцієнт ефективності використання водних ресурсів		0,56	0,54	0,56	0,53	0,56
Коефіцієнт екологічної стабільності землекористування, балів	<0,33	0,40	0,40	0,40	0,39	0,39
Коефіцієнт антропогенного навантаження	3,1-3,5	3,53	3,53	3,53	3,53	3,53
Коефіцієнт забруднення атмосфери		8,20	8,70	8,00	7,70	7,10
Рівень розораність сільськогосподарських угідь	≤60	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78
Коефіцієнт капітальних витрат на охорону навколишнього природного середовища		0,51	0,57	0,24	0,34	0,13
Коефіцієнт поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища		0,49	0,43	0,76	0,66	0,87
Коефіцієнт витрат на охорону повітряного басейну		0,01	0,01	0,02	0,004	0,01
Кількість працівників галузі сільського господарства, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, тис. осіб		47,7	42,5	42,5	36,9	33,4
% до облікової кількості штатних працівників галузі		8,3	8,7	8,7	8,7	8,1

Україна належить до найменш забезпечених власними водними ресурсами країн Європи і є одним із регіонів зі значним антропогенним навантаженням на водні джерела та нестачею у достатній кількості прісної води. Коефіцієнт чистоти використовуваних водних ресурсів в сільському господарстві дуже низький - 0,01. Коефіцієнт ефективності використання водних ресурсів коливається від 0,53 до 0,56.

Під впливом хімізації сільськогосподарського виробництва, осушування земель водні ресурси зазнають значних змін.

У басейнах річок знижується стійкість природних ландшафтів, в екосистемах порушується рівновага і погіршується якість поверхневих вод, що є причиною втрати річками природної самоочисної здатності.

Як стверджує Н.Б. Закорчевна, внаслідок забруднення зменшується біорізноманітність, при зрошенні водою незадовільної якості відбувається засолення ґрунтів, знижується урожайність культур, при напуванні худоби забрудненою водою на 40-70% знижується продуктивність у тваринництві, наносяться серйозні збитки і рибному господарству де погіршується товарна якість риби, гине молодь та кормові організми [190].

Коефіцієнт екологічної стабільності є одним із критеріїв ефективності землекористування. Протягом останніх п'яти років на території України екологічна стабільність характеризується низьким рівнем - 0,40. В межах регіонів країни цей показник коливається від 0,74 в Закарпатській області до 0,28 в Дніпропетровській, Запорізькій та Миколаївській областях. Коефіцієнт антропогенного навантаження в Україні становив 3,53 бали, що характеризує високий ступінь навантаження.

В Україні дуже високий рівень розораності сільськогосподарських угідь - 78,3%, коли, наприклад, розораність території Великобританії, Франції і ФРН коливається в межах від 28,1 до 31,8%. Необґрунтоване розширення площі ріллі за рахунок схилів та малопродуктивних земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь і ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що

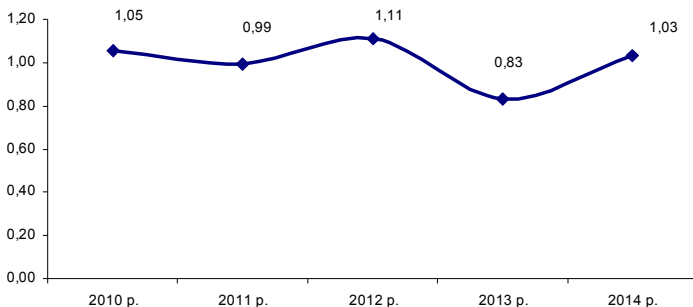
негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значну техногенну ураженість екосфери.

Природоохоронні впровадження, які здійснюються в сільському господарстві, поступово змінюють свій характер. Якщо у 2010 р. 51% витрат становили капітальні інвестиції, а 49% - поточні, то у 2014 р. останні мали частку 87% в загальній структурі витрат. Це свідчить про те, що зменшились витрати на будівництво нових, реконструкцію, технічне переобладнання діючих підприємств, об'єктів, капітальний ремонт та придбання обладнання природоохоронного призначення довгострокового користування. Проте, збільшуються витрати, які йдуть на підтримку (утримання та експлуатацію) об'єктів природоохоронного призначення в робочому стані. Такий шлях суперечить процесу запровадження інноваційної системи сільськогосподарського виробництва в країні.

Слід зазначити також значну частину працівників сільськогосподарських підприємств, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Це 8,5% усіх працюючих в сільському господарстві в середньому за весь період досліджень.

Комплексний показник оцінки екологічної безпеки сільського господарства України (рис. 4.4.1) за період дослідження мав коливний характер – від 0,83 у 2013 р. До 1,11 у 2012 р. У 2014 р. Цей показник становив 1,03.

Отже, сільське господарство – це не лише галузь, що створює продукти харчування, а й основа екологічної безпеки України. Галузь сільського господарства повинна бути соціально відповідальною, сприяти збереженню земельних, водних, повітряних ресурсів для майбутніх поколінь.

Рис. 4.4.1. Динаміка комплексного показника оцінки екологічної безпеки сільського господарства України*

*Джерело: розраховано і побудовано автором

Головним змістом економічної безпеки сільського господарства є формування умов для стійкого, максимально ефективного функціонування всіх підгалузей в даний час і забезпечення високого потенціалу його розвитку у майбутньому.

Література до розділу 4.4

1. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.
2. Скидан О.В. Організаційно-економічний механізм формування аграрної політики України : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03 / Скидан Олег Васильович ; Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. - К., 2009. – 36 с.
3. Статистичний щорічник України за 2014 рік: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 586 с.
4. Довкілля України за 2014 рік: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 223 с.
5. Закорчевна Н.Б. Національна політика управління водними ресурсами України [Електронний ресурс] / Н.Б. Закорчевна. – Режим доступу: <http://gntb.gov.ua/files/conf08/zak.pdf>.

4.5. Соціально-економічне значення біоенергетики у формуванні екологізації виробництва

4.5. Socio-economic importance bioenergy in the formation of greening production

Сучасна енергетична криза потребує невідкладних заходів вирішення соціально-економічної проблеми енергетичної безпеки, що може бути вирішено тільки за рахунок раціонального використання всіх існуючих на Землі і навколишньому просторі джерел палива та енергії або пошук альтернативних джерел енергії.

Потенційні запаси енергетичних ресурсів у світі здатні забезпечити безперервно зростаючі енергопотреби людства на тривалу перспективу. Однак, оцінка їх обсягу дозволяє зробити висновок, що поновлювані джерела енергії за своїми запасами набагато перевищують невідновлювані. Інтенсивний розвиток господарської діяльності та використання невідновлюваних природних ресурсів, на сьогодні викликають занепокоєння у зв'язку з небезпекою порушення екологічної рівноваги у навколишньому середовищі через спалювання величезної кількості органічного палива і викидів різних шкідливих речовин. Проблема захисту довкілля – це проблема збереження довкілля людського суспільства, тваринного і рослинного світу. Крім того, наявні запаси енергоресурсів необхідно раціонально використовувати, забезпечуючи витрачання їх з найбільшою економічною ефективністю.

Важливе соціально-економічне значення в сільському господарстві має, також самовідновлювана органічна речовина, що генерується рослинами у процесі фотосинтезу як біомаса. Первинним джерелом біомаси є дерева,

сільськогосподарські культури, водорості. Після збору та переробки біомаси у товарні продукти утворюються відходи. Виробництво і переробка біомаси для отримання енергії має такі переваги: відновлюваність, здатність до акумулювання енергії для використання її в будь-який час, відносно невисока вартість, екологічна безпека. У загальному обсязі біомаси значне місце займають побічні продукти рослинництва і відходи тваринництва. Тому, вивчення еколого-економічних особливостей перетворення різних видів біомаси у енергію за рахунок впровадження біотехнологій розглядається як інноваційний процес й представляє науковий інтерес, що обумовлює актуальність подальшого його вивчення.

Дослідження проблеми макроекономічного регулювання розвитку енергетичних аспектів з урахуванням використання альтернативних джерел енергії з позиції інноваційного процесу задля забезпечення енергетичної та екологічної безпеки країни займались провідні вчені, зокрема Г. Г. Гелетуха, Т. А. Желєзна, Г. М. Калетник, Ю. Матвєєв, В. Я. Месель-Веселяк, О. І. Соловей та інші. Водночас, незважаючи на велику кількість наукових праць щодо розвитку біоенергетики в Україні, потребують подальшого дослідження у напрямку пошуку альтернативних джерел енергії як інструменту інноваційного процесу задля екологічного та соціально-економічного зростання країни.

Альтернативні джерела енергії та біотехнології відіграють важливу роль у подоланні кризової ситуації у енергетиці, яка зумовлена зростанням енергоспоживання у суспільстві. Широке проникнення біотехнологій в економіку світового господарства знайшло своє відображення і в тому, що

сформувалися нові терміни для позначення глобальності даного процесу:

- «біла біотехнологія» – застосування біотехнологічних методів у промисловому виробництві;
- «червона біотехнологія» – у фармацевтичному виробництві та медицині;
- «зелена біотехнологія» – в сільськогосподарському виробництві у галузі рослинництва та тваринництва;
- «синя біотехнологія» – біотехнології для штучного вирощування водних організмів (аквакультура).

Економіка, що інтегрує всі ці інноваційні області, отримала назву «біоекономіка». Варто відмітити, що у Євросоюзі оборот сектора біоекономіки в 2014 році склав понад 1,8 трл. євро, що має економічний та соціальний аспект – у ньому зайнято близько 10 % працездатного населення. Згідно Закону України «Про альтернативні джерела енергії» [1] та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії до 2030 року» загальний обсяг інвестицій у розбиток галузі біоенергетика становить близько 12 млрд. грн. Очікується, що енергетичне використання біомаси щорічно здатне забезпечити заміщення викопних палив у розмірі 9,2 млн. т у.п., у тому числі за рахунок переробки соломи на енергоресурси 2,9 млн. т у.п., торфу – 0,6 млн. т у.п., відходів деревини – 1,6 млн. т у.п., використання біогазу – 1,3 млн. т у.п., використання твердих побутових відходів – 1,1 млн. т у.п. й використання етанолу та біодизеля – 1,8 млн. т у.п. [2].

Стратегією розвитку енергетики в Україні на 2030 рік визначена перевага за біоенергетикою 71,9 % (рис. 1), де біомаса становить основу альтернативних відтворювальних енергетичних ресурсів. Важливо наголосити на той факт, що

вимоги Євросоюзу по відношенню до країн, які претендують на членство в ЄС змусили українських уряд дбати про енергоощадливість та відновлювальні джерела енергії.

Дослідження європейських фахівців вказують на те, що використання біопалива (біодизель, біоетанол) як альтернативного та екологічно чистого джерела енергії перспективне, економічна ефективність від використання якого відображається у збереженні природних ресурсів та скорочення забруднення навколишнього середовища. Потенційною сировиною для виробництва біодизеля вважається – ріпак, а біоетанола – зернові культури, меліса, сорго на ін. Розрахунки свідчать про те, що переробка зерна на біоетанол ефективніше, ніж його реалізація на ринку, зокрема при собівартості 1 т зерна 800 грн, при реалізації 1 т зерна можна отримати прибуток 400 грн, а при переробці його на біоетанол – зекономити 2350 грн (одержати рівень рентабельності 180 %). Окрім цього, біопаливо виробляють із сировини тваринного походження, тобто із біомаси гною сільськогосподарських тварин, які мають найбільшу частку у виробництві продукції тваринництва – велика рогата худоба, свині та птиця.

На 1.01.2016 р в Україні утримувалось: 3750,3 тис. голів великої рогатої худоби, у тому числі корів 2166,6 тис. голів; свиней 7079 тис. голів; 203986,2 тис. голів. Теоретично у середньому за рік від однієї голови великої рогатої худоби можна отримати 8 тонн гною (або від всього поголів'я – 30 млн. тонн гною), свиней – 1,2 тонн (8,49 млн. тонн гною), птиці – 0,3 тонн (61,19 млн. тонн гною). На основі середніх показників виходу біогазу з відходів життєдіяльності тварин, можливий потенціал даного виробництва складає 9544,8 тис. м³, при цьому 1 м³ біогазу відповідає

1,5 - 3 кВт/год електроенергії, відповідно маємо приблизно 14,3 млрд. м³ - 28,6 млрд. м³ електроенергії, що дорівнює майже 15 % всього сукупного виробництва електроенергії в Україні. Отже, наша держава має значний потенціал для виробництва альтернативних джерел енергії, як головного фактору підвищення конкурентоспроможності аграрно-промислового комплексу за умови зростання цін на традиційні енергоносії.

Варто відмітити, що для виконання поставленої мети Україна володіє великими запасами біоресурсів, включаючи ліси, відкриті лісонасадження, сільськогосподарські та лісові відходи. Із врахуванням того, що більшу частку у структурі відновлювальних джерел енергії займає біомаса, основний потенціал біомаси для виробництва енергетичних ресурсів станом на 2014р складає близько 27 млн..

За даними проекту Концепції «Енергетична платформа України» [3] енергетичний потенціал біомаси представлений такими складовими: 1) енергетичний потенціал рослинної біомаси, у тому числі біомаса зернобобових культур – 21110 тис.МВтгод. / рік; біомаса соняшника – 47964 тис.МВт год./рік; рослинні відходи кукурудзи – 49950 тис.МВтгод./рік; рослинні відходи овочів відкритого і закритого ґрунту – 12070 тис.МВт год./рік; 2) енергетичний потенціал тваринницької біомаси, у тому числі вихід біогазу – 16706 млн. м³/рік; заміщення органічного палива – 13373 т у. п./рік; 3) відходи лісу, у тому числі середнєній обсяг відходів для використання у вигляді палива – 585,4 тис.м³/рік; енергозбереження відходів для використання у вигляді палива – 114,9 тис. т у.п./рік.

З метою зниження енергетичної залежності аграрних підприємств від паливно-енергетичних ресурсів постійно

здійснюється пошук способів відновлення енергоносіїв, за рахунок власного виробництва біогазу з відходів життєдіяльності худоби.

Серед найбільш вагомих інноваційних заходів при виробництві сільськогосподарської продукції є зменшення витрат кормів та затрат праці у розрахунку на одиницю продукції, що має соціально-економічний ефект, підвищується продуктивність праці, знижується собівартість продукції, обсяги виробництва (за рахунок підвищення продуктивності тварин) і збільшуються реалізації продукції, що сприяє підвищенню доходів і прибутку.

Перетворення біомаси на альтернативні джерела енергії потребують впровадження новітніх біотехнологій за рахунок розвитку інноваційних процесів, які з кожним роком як у світі, так і в нашій державі мають великий попит. Використання місцевих біоресурсів створюють передумови для стимулювання промислового розвитку, екологізації виробництва та зростання зайнятості особливо у сільській місцевості. Отже, біотехнології в енергетиці – це технології, що дозволяють отримати в промислових масштабах енергію з різних видів відновлюваної сировини біологічного походження (рідкого, твердого і газоподібного біопалива). Потрібно відмітити, що біомаса існує у вигляді цілого ряду форм, як, наприклад, тверда або волога біомаса, рослинна олія або цукор. Всю цю сировину можна перетворювати в цінний енергетичний продукт, використовуючи хімічні, термічні та біологічні процеси.

Відповідно біомасу і біоенергетичні джерела можна класифікувати залежно від їх кінцевого призначення:

- виробництво тепла: спалювання деревини для виробництва тепла є основним процесом, що застосовується

у світовій біоенергетиці, при цьому постійно ведуться роботи щодо його удосконалення і зниження викидів.

- виробництво електричної енергії і когенерація теплової та електричної енергії: в даний час основним методом тут також є спалювання, однак при цьому з'являються і нові технології, такі як газифікація, а в середньостроковій перспективі і піроліз;

- біогаз, якій одержується за рахунок анаеробного зброджування, в основному використовується в процесах когенерації. Тверді і рідкі залишкові продукти часто використовуються в якості добрив на фермах, рідкі біопалива: рослинні олії, метил, складний ефір (або біодизель) можуть використовувати як в суміші з дизелем, так і в чистому вигляді. При використанні в суміші в співвідношенні від 2 до 30 % не потрібно ніякої модернізації двигунів.

Біоенергетика має досить важливе значення у соціально-економічному розвитку країни. Передусім, потрібно наголосити на ролі біоенергетики у вирішенні екологічних проблем. Створення біоенергетичних підприємств сприятливо впливає на розвиток сільських регіонів, так як створюються робочі місця і надається енергетична підтримка переробним та іншим підприємствам.

Екологічна ситуація, яка склалася в даний час в Україні, - кризова і турбує як суспільство нашої країни, так і міжнародне. До факторів, які привели до виникнення екологічних проблем, слід віднести, зокрема, нехтування протягом тривалого часу об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу, висока питома вага ресурсномістких та енергоємних технологій у виробництві продукції тваринництва, низький рівень

екологічної свідомості суспільства. Ці фактори впливають на значну деградацію навколишнього середовища України.

Крім того, винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Напружена екологічна ситуація у багатьох районах і містах країни свідчить про те, що, незважаючи на посилення останнім часом уваги до цих питань і значні витрати на їх рішення, вжиті заходи не досить ефективні і не викликають змін в тенденції погіршення стану навколишнього середовища.

Але на сьогоднішній день наше суспільство має реальну можливість переломити негативні тенденції і почати радикальне поглиблення ринкових реформ, в тому числі в екологічній сфері. Для цього необхідно адаптувати законодавство України до законодавчої бази Європейського Союзу, яка передбачає створення основи для впровадження політики цілеспрямованого сприяння розвитку ефективних енергоощадних вітчизняних виробництв, активну підтримку становленню сучасного конкуренто-спроможного біоенергетичного ринку та забезпечення екологізації агропромислового виробництва [5].

До основних критеріїв екологічних стандартів у агропромисловому виробництві потрібно віднести:

- Загальні вимоги до продукту і виробництва. Обов'язковою вимогою є дотримання чинного природоохоронного та санітарного законодавства, висуваються вимоги до забезпечення якості та безпеки готового харчового продукту.

- Вимоги до умов утримання тварин. У стандарт включені вимоги, що стосуються умов утримання тварин в

приміщеннях і на вулиці, в тому числі, вимоги до пасовищного територіям. Забороняється регулярно профілактичне застосування антибіотиків, всі медичні препарати повинні застосовуватися тільки за призначенням лікаря.

- Вимоги до сільськогосподарських культур (кормів). Сільськогосподарські культури (корми), що споживаються тваринами, справляють істотний вплив на безпеку кінцевої продукції. Стандарт вимагає підтвердження безпеки кормів, простежується їх походження, перевіряється відсутність в кормах пестицидів, антибіотиків, ГМО компонентів. Окремо включені вимоги до води, яка використовується для напування тварин.

- Вимоги до готової продукції. Оскільки готовий продукт використовується в їжу і безпосередньо впливає на здоров'я людини, висуваються жорсткі вимоги до змісту в продукті небезпечних речовин і патогенних мікроорганізмів.

- Вимоги до виробництва покликані забезпечити екологічну безпеку самого виробництва. Особливу увагу приділено утилізації органічних відходами.

- Вимоги до упаковки і складу пакувальних матеріалів. Заборонено використання в складі пакувальних матеріалів полівінілхлориду та полістиролу, а також використання декоративної додаткової упаковки.

- Вимоги до інформування. Вимоги стосуються надання споживачеві достовірну і зрозумілої інформації. Всі заяви, які робить виробник на етикетці або в рекламній кампанії продукту, повинні підтверджуватися під час документальної перевірки.

Враховуючи надзвичайну важливість біоенергетики та охорони навколишнього середовища пропонуємо

концептуальний підхід до формування екологізації виробництва (рис.4.5.1).

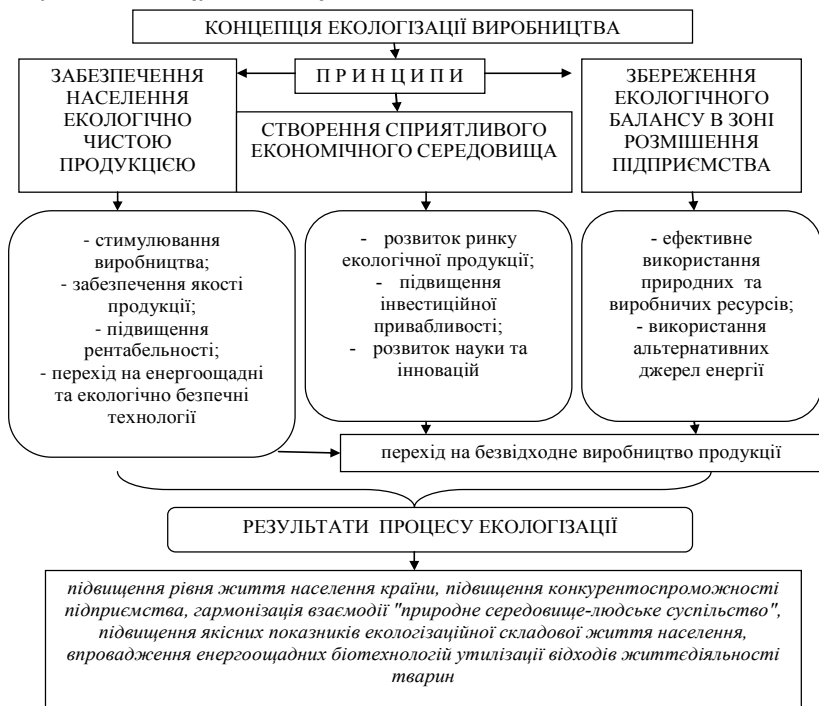

Рис. 4.5.1. Концепція екологізації у виробництві*

*Розробка авторів

Сьогодні, використовуючи різні інститути, Європейський Союз прокладає дорогу для великомасштабного розвитку біоенергетики. Амбітні завдання у сфері розвитку відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) відображені в Білій книзі, а також у Директиві по електроенергії, одержуваної за рахунок ВДЕ, та Директиві з рідкого біопалива. У загальному балансі ВДЕ на біоенергетику припадає найбільша частка, при цьому зберігається потенціал і для подальшого зростання, якщо будуть вжиті відповідні заходи [6].

Безумовно, державі для створення потужної біоенергетичної інфраструктури потрібно здійснити значні витрати, однак необхідно розуміти, що це – довгострокові інвестиції, які згодом забезпечать створення робочих місць, а також помірні комунальні платежі та стабільно зростаючі податкові надходження. Незважаючи на фінансову кризу, загальні прогнози розвитку біоенергетичної галузі виглядають досить оптимістично, головне, щоб держава не залишилася осторонь у вирішенні першочергових проблем екологічного та соціально-економічного значення.

Література до розділу 4.5

1. Про альтернативні джерела енергії. Закон України № 555-IV від 20.02.2003 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Полевая Е.Л. Эффективное использование биотоплива для производства продукции скотоводства / Е. Л. Полевая // Международный научный журнал «Прогресс». – Тбилиси. -2013. - №1-2. – С.126-130.
3. Концепція (проект) «Енергетична платформа України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iccu.org/wp-content/uploads/2015/02/Energetichna>
4. Про схвалення Енергетичної стратегії України до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р. від 15.03.2006 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
5. Мироненко М. Ю. Особливості інноваційного розвитку України в умовах фінансової нестабільності / М. Ю. Мироненко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Одес. регіон. ін-ту держ. упр. / голов. ред. М. М. Іжа. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 1 (45). – С. 103–106.
6. Coelli T. An introduction to efficiency and productivity analysis / Coelli T., Rao D.S.P., George E. Battese. Centre for Efficiency and Productivity Analysis, University of New England, Armidale, N.S.W. - Australia : Kluwer Academic Publishers, 1988. - 456 p.

Розділ 5. ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Part 5. ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND MARKETING AS TOOLS OF ENVIRONMENTAL SECURITY

5.1. Домінанти соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних регіонів

5.1. Social, ecological and economic dominants development of frontier regions

Прикордонні області на відміну від інших адміністративно-територіальних одиниць володіють низкою переваг в соціальному, екологічному та економічному аспекті. Крім цього такі області характеризуються особливостями ресурсота природокористування, особливим станом їх екологічних систем. Близькість зарубіжних сусідів, які до того ж є економічно краще розвинутими, відображається на всіх аспектах розвитку прикордонних областей.

Водночас прикордонність на ряду із позитивними аспектами несе і значні загрози. Так до прикладу, частка економічно активного населення із прикордонних території емігрує до сусідніх країн, ще частина населення починає займатись такими видами економічної діяльності, які не приносять доданої вартості економіці регіону, а від так в областях не відбувається розширеного відтворення. Також прикордонність несе значні екологічні ризики. Так, до прикладу наявні загрози зазнання екологічних впливів

прикордонного сусіда на водні басейни рік, високі ризики нерегульованих методів природного ресурсокористування тощо. Безумовно, що всі ці фактори не є догматичними для всіх областей, але такі процеси спостерігаються у більшості прикордонних регіонів [1].

Розробка системи домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей, покликана сформувати чітку мапу результативних орієнтирів для управлінців прикордонних областей. Орієнтуючись на визначені домінанти прикордонні регіони можуть значно підвищити власний рівень розвитку. Зазначене зумовлено синергетичними особливостями активних систем: будь-які процеси у відкритих нерівноважних системах характеризуються принциповою нелінійністю, присутністю зворотних зв'язків, що зумовлює появу якісно нових можливостей здійснення керуючого впливу [2].

Правила, які визначають поведження складних систем, істотно відрізняються від тих, за якими функціонують рівноважні системи і які є основою традиційних класичних методів аналізу систем. Тому саме синергетика, яка акцентує увагу на явищах еволюції у відкритих нерівноважних системах, на виникненні порядку із хаосу, явищах самоорганізації, зі своїм міждисциплінарним арсеналом методів та алгоритмів є адекватним інструментом аналізу і управління складними динамічними процесами, що відбуваються в прикордонних регіонах [3, 4].

Враховуючи зазначене, під сукупністю домінант розуміється використання таких параметрів соціо-еколого-економічного розвитку, які здатні в межах нелінійної системи через прояв нових, якісних властивостей, демонструвати синергійний ефект, який позитивно впливатиме на її розвиток.

Домінанта(и) соціо-еколого-економічної системи – це її вимірюваний параметр (чи група параметрів) відповідний управлінський вплив на покращення якого забезпечує інтенсивний розвиток інших параметрів системи, зокрема шляхом зростання активності та емерджентності внутрішньо-системних компонент.

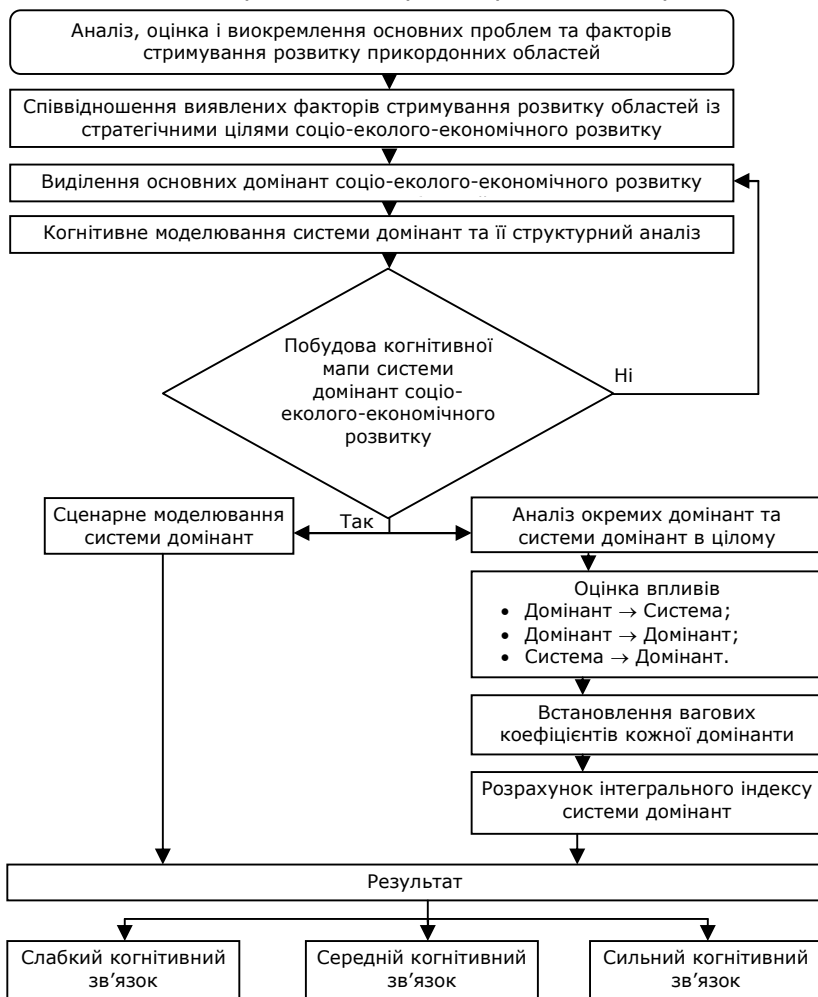
Емерджентність системи домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей напряду визначається тим складом домінант які формують систему, а також від рівня їхнього співфункціонування та взаємозалежності в її межах.

Вибудовуючи систему домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей слід усвідомлювати, що її формуючі складові повинні в результаті свого застосування продукувати новий результат, який буде відмінним від існуючих соціо-еколого-економічних тенденцій. Для коректного визначення такої систем домінант необхідно відштовхуватись від того, а яким є призначення цієї системи, і які функції вона повинна виконувати. Окремо зважаємо на той факт, що для кожної прикордонної області ціль функціонування такої системи та її функціональний зміст може відрізнитись.

При формуванні складу системи домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей пропонувано використовувати наступний алгоритм (рис.5.1.1.).

Опираючись на низку досліджень, щодо визначення потенційних можливостей розвитку прикордонних регіонів, було визначено ряд домінант, які функціонуючи як система дають змогу прикордонним областям суттєво покращити соціо-екологічне становище та прискорювати економічне зростання: транспортна інфраструктура; органічний розвиток

сільського господарства; науково-освітня інфраструктура (наукові та освітні хаби); високотехнологічне та інноваційне підприємництво; сфера гостинності; екологія та стан навколишнього середовища; транскордонна співпраця.

Рис. 5.1.1 Алгоритм визначення домінант системи соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей на основі когнітивного підходу

Першою домінантою, яка відіграє чи не найголовнішу функцію у всій системі домінант соціо-еколого-економічного розвитку є домінанта транспортної інфраструктури. Транспортна інфраструктура для прикордонних регіонів на сьогоднішній день була і залишається пріоритетним напрямом економічного розвитку. Розвиток транспортної інфраструктури сприяє розширенню географії подорожей, забезпечує збільшення обсягів перевезення вантажів та пасажирів, окрім того зниження часових витрат на транспортування вантажів і пасажирів призводить до збільшення товарообороту та збільшення обсягу пасажиропотоку.

У цілому транспорт – це специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь матеріального виробництва й сфери обслуговування, яка забезпечує потреби населення й господарства з усіх видів перевезень. Це матеріальна основа розвитку зовнішніх і виробничо-технологічних внутрішніх зв'язків країни. Він бере участь у перевезенні напівфабрикатів, сировини, готової продукції, матеріалів та доставці їх споживачам, а також перевозить пасажирів. Транспорт є необхідною умовою територіального поділу праці, спеціалізації регіонів, їх комплексного розвитку. Транспортний фактор здійснює вплив на розміщення й галузеву структуру виробництва, без його врахування не можна досягти раціонального розміщення продуктивних сил [5, с.158].

Наступним, значимим елементом в системі домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей є розвиток органічного, екологічного сільського господарства.

Органічне ведення сільського господарства суттєво зменшує використання зовнішніх факторів виробництва

(ресурсів) шляхом обмеження застосування синтезованих хімічним шляхом добрив, пестицидів і фармпрепаратів. Замість цього для підвищення врожаїв та для захисту рослин використовуються інші агротехнологічні заходи й різноманітні природні чинники.

В межах прикордонних областей західної України інтенсивне впровадження органічних технологій ведення сільського господарства поряд із поєднанням біологічних та екологічних інновацій обробітку землі є тим домінантним напрямом соціо-еколого-економічного розвитку, який володіє значним економічним потенціалом. Останні Європейські тренди розвитку органічного ведення сільського господарства переконливо свідчать про наявність попиту на органічну та екологічно чисту сільськогосподарську продукцію [6].

Окрім того в рамках реалізації Швейцарсько-українського проекту «Розвиток органічного ринку в Україні» створено торгову марку з назвою «Смак Українських Карпат» для просування регіональних продуктів харчування, вироблених в Карпатському краї. Завдання полягає у розробці системи маркування у поєднанні з заходами з просування та підтримки торгової марки задля допомоги виробникам і переробниками харчової продукції регіону та сприяння економічному розвитку загалом.

Дана торгова марка слугуватиме парасольковим брендом і може використовуватись виробниками та переробниками, які є членами громадської спілки та пройшли перевірку продукції на відповідність критеріям походження, якості та смаку. Продукти, що продаватимуться під цією торговою маркою, походять з регіону Українських Карпат (територія Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської та

Закарпатської області). Все це додатково свідчить, про те, що виокремлення розвитку органічного сільського господарства в прикордонних областях є важливою домінантою всієї системи домінант соціо-еколого-економічного розвитку.

Екологізація сільського господарства передбачає комбінування і кооперування в галузях комплексу інноваційних технологій, які направлені на економічне зростання галузі, захист довкілля, як взаємопов'язаних елементів стратегічного розвитку АПК, що водночас вирішуватиме цілий комплекс проблем – створення доданої вартості, збільшення зайнятості населення, збереження природних ресурсів.

Третьою домінантою в системі домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей слід виокремити – «науково-освітню інфраструктуру». Зміст даної домінанти проявляється у наявності та створенні достатньої кількості наукових та освітніх інституцій в межах прикордонних областей.

Однією із визначальних умов формування конкурентоздатної економіки регіону чи держави полягає в здатності забезпечити в рамках економічної системи створення нових продуктів та послуг, які матимуть високу додану вартість. А це в свою чергу вимагає формування цілісної системи наукових та освітніх установ, які б створювали людський потенціал інноваційної діяльності.

Сфера знання впливає на економіку не тільки безпосередньо через прикладні ідеї та розробки, а саме її існування є необхідною умовою економічного зростання, оскільки забезпечує накопичення людського капіталу. За

оцінками світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, а людський капітал – 64%. У таких країнах, як Японська держава і Федеративна Республіка Німеччина, частка людського капіталу становить до 80% національного багатства. Одним із основних завдань економічної політики є подолання дезінтеграції відтворюючих ланок економіки знань і досягнення їх цілісності шляхом включення в них дієвих ланок, здатних перетворювати досягнення науково-дослідних робіт на інновації, технологічні інвестиції і освоєння передових технологій. Серед найефективніших механізмів перетворення результатів науково-дослідних робіт у реальні нові продукти є інтеграція науки, освіти та виробництва, яка визначається як об'єднання економічних суб'єктів, поглинання їх взаємодії, розвиток зв'язків між ними. Визначити її можна системою «наука – освіта – технологія – інновація – виробництво». Такий ланцюг є одним із визначальних факторів розвитку постіндустріальних суспільств та єдиний можливий шлях до підвищення конкурентоспроможності і динаміки прогресу в розвитку регіонів України [7].

Характерними ознаками економіки, яка базується на використанні знанневих чинників, є домінування в структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних послуг, формування переважної частки національного прибутку за рахунок інноваційної або технологічної ренти, високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких формується завдяки нематеріальним активам, тобто інтелектуальної складової.

Для розрахунку стану розвитку наукової та освітньої інфраструктури в прикордонних областях доречним є використання методології оцінки Індексу економіки знань (Knowledge Economy Index, ІЕЗ), що розраховуються Світовим Банком за Knowledge Assessment Methodology. Зрозуміло, що використання в звичному режимі методики визначення ІЕЗ для визначення стану наукової та освітньої інфраструктури прикордонних областей є достатньо складною задачею, а з іншого боку окремі показники цього індексу практично не можливо буде розрахувати у зв'язку із відсутністю вихідних даних для розрахунку. Саме тому ми пропонуємо при визначенні стану розвитку науково-освітньої інфраструктури як домінанти системи доміант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей використовувати адаптовану методику визначення ІЕЗ. Індекс економіки знань складається із чотирьох складових: економічне стимулювання та інституційний режим, інновації, освіта та інформаційно-комунікаційні технології.

Соціо-еколого-економічний розвиток прикордонних областей є неможливим без наявності його фундаментальних передумов. Такою передумовою є безпосередньо розвиток та забезпечення ефективного функціонування науково-освітньої інфраструктури, що проявляються у створенні сприятливих умов для розвитку освіти на науки в прикордонних областях. Окрім того, прикордонні території, географічно, володіють низкою переваг, щодо розвитку міжнародної співпраці в рамках розвитку науки та освіти, що тільки розширює потенційні можливості у їх забезпеченні соціо-еколого-економічного розвитку області.

Отже, науково-освітня інфраструктура, як домінанта системи соціо-еколого-економічного розвитку є важливою складовою забезпечення розвитку регіону. Водночас не слід забувати, про те, що науково-освітня інфраструктура це не тільки виробництво знань, але й ефективне їх використання. Для цього необхідно підвищити рівень фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності; створити систему пільг для підприємств, які впроваджують або створюють інновації; оновити матеріально-технічну базу науково-дослідних інститутів, лабораторій; створити якісну інфраструктуру тощо.

Четвертою домінантою системи соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних територій є розвиток високотехнологічного та інноваційного підприємництва.

Досліджуючи історичні аспекти розвитку інноваційних підприємств зазначимо, що саме малі та середні підприємства є більш придатними до створення та реалізації інноваційної продукції, адже цикл інноваційної продукції розвивається S-подібною кривою («гіпотеза неперервності» Г. Менша), що свідчить про високий маржинальний прибуток інновацій, а також визначає швидкоплинність даного інноваційного продукту. У науці і практиці це явище дістало назву інноваційного розриву. Існування інноваційного розриву об'єктивне і неминуче, отже, закономірно, великі корпорації, що мають стабільні ринки збуту і доходи, часто уникають радикальних інновацій, оскільки це пов'язано для них з великим ризиком.

Досліджуючи розвиток високотехнологічних та інноваційних підприємств, як домінанту в системі соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей,

необхідно аналізувати стан цієї домінанти через оцінку інноваційного потенціалу області, який за своїм змістом є інтегральним відображенням інноваційних потенціалів підприємств та суб'єктів, які функціонують в межах прикордонних областей [8].

Стимулювання розвитку високотехнологічного та інноваційного підприємництва в прикордонних областях обумовлює необхідність проведення послідовної та ефективної регіональної політики, яка узгоджує правові, фінансові, організаційні можливості органів влади та існуючі потреби інноваційних суб'єктів і забезпечує відповідність їх дій пріоритетним завданням стратегії інноваційного розвитку.

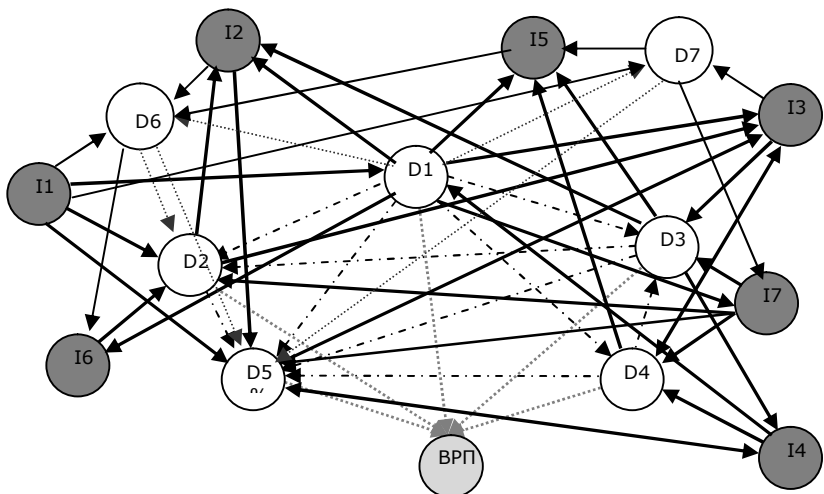
Заключною, п'ятою домінантою системи соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних територій нами визначена сфера гостинності. Сфера гостинності – це та сфера, яка охоплює діяльність людей у різних галузях послуг: готельний і ресторанний бізнес, відпочинок, туризм, розваги, екскурсійна діяльність, проведення різних наукових конференцій, громадське харчування, організація виставок, і якщо досліджувати прикордонні області Західного регіону України, то всі вони вже на сьогоднішній день мають достатньо високий рівень розвитку сфери гостинності. Проте, незважаючи на фактичний стан розвитку, даний сектор економіки є перспективним і таким, який дає змогу системно створювати нові продукти і послуги, які володітимуть прирощеною доданою вартістю. Окрім того географічне розташування, рельєф та клімат досліджуваних областей активно сприяє розвитку сфері гостинності.

Стан розвитку сфери гостинності в межах системи соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних територій,

найкраще можна охарактеризувати проаналізувавши індекс конкурентоспроможності в сфері подорожей та туризму (Travel and Tourism Competitiveness Index, ТТСІ), який складається експертами Всесвітнього економічного форуму спільно із працівниками Всесвітньої туристичної організації.

Рейтинг ТТСІ передбачає оцінку конкурентоспроможності країни у сфері туризму за цілим рядом показників, як складаються із чіткого переліку субіндексів. Водночас в межах дослідження стану розвитку сфери гостинності у прикордонних областях може виникнути труднощі із отриманням об'єктивної бази даних для визначення такого індексу. Саме тому, із запропонована методика розрахунку ТТСІ буде агрегована і приведена у відповідність із цілями та об'єктами дослідження. Зокрема показники, що характеризуватимуть стан розвитку системи гостинності характеризуватимуть ресурсний потенціал туристичної галузі області, її інфраструктуру, правову базу регулювання, а також цілий ряд показників, які формують потенціал сфери гостинності або впливають на її розвиток.

Сьогодні розвиток сфери гостинності відбувається в умовах ризику і невизначеності, проте сфера гостинності є унікальною галуззю економіки, яка за відносно не великі ресурсні та економічні витрати може дати приріст валового регіонального продукту прикордонним областям. А від так визначення в рамках стратегії соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних територій одним із пріоритетів сферу гостинності, органи місцевої влади мають змогу згенерувати ефективний економічний потенціал, який при правильних підходах трансформується у фінансові ресурси області.

- ◄..... - зв'язок між домінантами ВРП регіону;
- ◄ - - - - зв'язок між домінантами соціо-еколого-економічного розвитку регіону;
- ◄ - - - - зв'язок між домінантами та показниками соціо-еколого-економічного розвитку регіону.

- D1 - домінанта «Транспортна інфраструктура»;
- D2 - домінанта «Органічне сільське господарство»;
- D3 - домінанта «Науково-освітня інфраструктура»;
- D4 - домінанта «Високотехнологічне та інноваційне підприємництво»;
- D5 - домінанта «Сфера гостинності»;
- D6 - домінанта «Екологія та стан навколишнього середовища»;
- D7 - домінанта «Транскордонна співпраця»;
- I1 - Природно-ресурсний потенціал регіону;
- I2 - Охорона навколишнього середовища;
- I3 - Населення, доходи та умови життя;
- I4 - Освіта, культура, туризм та відпочинок;
- I5 - Промислове виробництво регіону;
- I6 - Сільськогосподарське виробництво регіону;
- I7 - Регіональний ринок праці.

Рис. 5.1.2. Когнітивна мапа системи домінант соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей

Отже, вище запропонована система домінант, із чітким переліком показників оцінки кожної із складової системи соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних

областей, є визначальною основою для побудови стратегії соціо-еколого-економічного розвитку області.

Кількість і сукупність показників, які доцільно використовувати при комплексній оцінці системи домінант, варто співставляти із основними цілями та завданнями, які визначаються органами місцевої влади при використанні сценарного підходу прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку. Методика оцінки показників в межах системи домінант має бути практичною, гнучкою, базуватися на доступному математично-статистичному апараті та відповідати сучасному соціо-еколого-економічному становищу прикордонних областей. Різнобічна оцінка є необхідним і водночас дуже важким завданням, яке в значній мірі визначатиме життєздатність як всієї системи домінант так і окремих її складових зокрема. Результати дослідження сприятимуть формуванню та удосконаленню методичних підходів до розробки програм соціо-еколого-економічного розвитку.

Сформована когнітивна мапа системи домінант соціо-еколого-економічного розвитку дає змогу оцінити рівень зв'язків між домінантами і іншими показниками розвитку регіону, що за умов використання сценарного прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей є ефективним програмним інструментом управління.

Сценарне прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку регіону на основі використання когнітивної мапи системи домінант полягає у зміні значень показників домінант та дослідженні при цьому зв'язків змін у роботі усієї системи регіону. За типологією зв'язків які можуть виникати в регіональних системах, області можна розділити на: області із низькими когнітивними зв'язками домінант та

елементів (від $-0,3$ до $+0,3$), області із середніми когнітивними зв'язками доміант і елементів (від $+0,3$ до $+0,6$) та області із значними (великими) когнітивними зв'язками між доміантами та елементами системи (від $+0,6$ до $+1$). Варто відзначити, що при сценарному прогнозуванні регіонального розвитку можуть виникати когнітивні зв'язки між певними доміантами чи елементами із від'ємним значенням, що свідчить про малу ефективність використання того чи іншого елемента (доміанту) системи.

Сценарне прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних областей із використанням когнітивної мапи системи доміант дозволяє описати соціо-еколого-економічну структуру області, взаємодію і взаємовплив її складових, причинно-наслідкові взаємозв'язки між доміантами; різні процеси, що протікають в межах системи, їх взаємодію із зовнішнім середовищем, виявити вплив зовнішнього середовища на поточну ситуацію в прикордонних регіонах, спрогнозувати величину економічного потенціалу, і вже на цій основі обґрунтувати необхідні управлінські дії для вирішення проблем, що виникають у прикордонних областях.

Основне призначення когнітивної мапи системи доміант – допомогти експерту в процесі пізнання і, відповідно, розробити вірне управлінське рішення розвитку регіону. Сценарне прогнозування із використанням когнітивної мапи доміант пояснює, на який складовий елемент (доміанту) або взаємозв'язок елементів необхідно впливати, з якою силою і в якому напрямку, щоб досягти встановленої мети з найменшими витратами.

Сценарне прогнозування розвитку регіону дає змогу поліпшити процес планування та прогнозування векторів розвитку регіону, а також сприяє скороченню видатків вже

на стадії планування та прогнозування. Окрім того, сценарне прогнозування дає змогу здійснювати низку випробувань щодо впровадження тієї чи іншої стратегії (сценарію) в життя та отримання інформації щодо рівня ефективності кожного із робочих варіантів стратегії соціо-еколого-економічного розвитку прикордонних територій.

Література до розділу 5.1

1. Науменко Т. О. Модель регіональної системи економіки знань / Т. О. Науменко, С. М. Доценко // Вісник Національного університету. – №778. – 2013. – С. 327-333.

2. Королюк Ю. Г. Міжрегіональна взаємодія у контексті регулювання соціально-економічного розвитку регіону: системний підхід / Ю. Г. Королюк // Щоквартальний науково-інформаційний журнал Економічні науки «Статистика України». – 2009. – №2 (45) – С. 102-107.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

4. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории: Пер. с англ. / В. Б. Занг. – М.: Мир 1999. – 335 с.

5. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск: Вид.-во Томск. універс. – 1973. – 431 с.

6. Бідняк М. Н. Виробничі системи на транспорті: теорія і практика: монографія [Текст] / М. Н. Бідняк, В. В. Біліченко. – Вінниця: УНІВЕРСАМ. – Вінниця, 2006. – 176с.

7. FIBL and IFOAM. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://shop.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1698-organic-world-2016.pdf>.

8. Григоренко В. О. Інтеграція економічних та інформаційних процесів: сучасний стан і перспективи розвитку: колективна монографія за заг.ред. Л.М. Савчук / В. О. Григоренко, Б. А. Карпінський, О. Б. Карпінська. – Дніпропетровськ: Герда, 2015. – 500 с.

5.2. Роль соціальної відповідальності в забезпеченні екологічної рівноваги Запорізького регіону

5.2. The role of social responsibility in the maintenance of ecological balance of Zaporozhye region

В умовах науково-технічного прогресу та науково-технічної революції виникає безліч суперечностей щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження навколишнього середовища, запобігання екологічним стихійним лихам. Катастрофічна деградація оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини сприяла розвитку концепції «сталого розвитку». Ще в 1992 році у Ріо-де-Жанейро відбулась конференція ООН присвячена концепції сталого розвитку світового співтовариства, яка закликала країни стати на шлях стійкого розвитку, щоб забезпечити спільну еволюцію людини і природи [1]. Оскільки суспільство може жити і розвиватись тільки всередині біосфери і за рахунок її ресурсів, тому важливо усвідомлювати свій вплив на неї та бути зацікавленим в її збереженні.

Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, при якій забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища, коли нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, не позбавляючи майбутні – задовольняти власні. Сталий розвиток передбачає збалансованість розвитку економічної, екологічної та соціальної систем і одночасну їх здатність до саморегуляції та відтворення [2, с. 11]. Тобто, незважаючи на стан економіки, важливо дотримуватись екологічних стандартів, щоб не спричинити екологічних катастроф.

Найбільш економічно розвинуті країни в основному завершили перехід до високопродуктивної ресурсозберігаючої економічної діяльності, що створює достатні умови для вирішення складних екологічних і соціальних завдань. Проте для країн з невисоким соціально-економічним розвитком економіки проблеми сталого розвитку набувають першочергового значення, хоча можливостей до цього існує набагато менше ніж у розвинутих.

Проблеми сталого розвитку є особливо важливими для України, яка в даний час знаходиться в стадії постійних реформ (і псевдореформ) економіки та переживає глибоку еколого-економічну кризу. В Україні продовжує зберігатись екстенсивний тип розвитку економіки, що веде до нераціонального використання природних ресурсів і неминучої деградації середовища існування людей. За даними державної служби статистики України протягом 2013-2015 рр. найбільший обсяг викидів здійснювався в Донецькій та Дніпропетровській областях, а в Запорізькій – на рівні 4 позиції (табл. 5.2.1) [3].

Таблиця 5.2.1

Найбільші обсяги викидів в атмосферу в Україні, тис. т

Регіони України	2013	2014	2015	Питома вага, %
Україна	4295,1	3350,0	2857,4	100
Донецька	1448,1	1043,0	917,6	32,1
Дніпропетровська	940,5	855,8	723,9	25,3
Івано-Франківська	202,9	228,8	223,9	7,8
Запорізька	245,9	206,7	193,7	6,7
Вінницька	149,5	124,5	134,7	4,7

Основними джерелами забруднення атмосферного повітря є промислові підприємства – найбільші забруднювачі, викиди яких становлять 60-70% від загального валового обсягу викидів забруднюючих речовин.

Запорізька область входить до числа регіонів України, які складають основу її економічного й промислового потенціалу. В області зосереджені практично всі основні галузі промисловості, серед яких провідне місце посідають електроенергетика, металургія, машинобудування, металообробка та хімічна промисловість. Тобто поряд з отриманням матеріальних благ погіршується (руйнується) середовище проживання та підривається основа існування людини як біологічного організму, соціального індивіда і духовної особистості.

За даними екологічного паспорту Запорізької області викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря здійснюють стаціонарні джерела, а саме підприємства промисловості (табл. 5.2.2).

Таблиця 5.2.2

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря найбільшими підприємствами Запорізького регіону в 2015 [4]

Назва об'єкту	Частка викидів забруднюючої речовини		Частка оснащення джерел викидів установками очистки газу, %	Заходи, спрямовані на зменшення викидів	
	Всього викидів, т/рік	До загального обсягу викидів (населеного пункту), %		Загальний обсяг витрат за кошторисною вартістю, тис. грн.	Фактично витрачено з початку виконання заходу, тис. грн.
ВП Запорізька ТЕС ПАТ «Дніпроенерго»	103253,3	99	12,35	55696	54633,0
ПАТ «Запо-ріжсталь»	59124,810	71	40	22000	140813,0
ПАТ «Запорі-зький завод феросплавів»	12986,538	16	62	1665,1	1665,1
ПрАТ «Запо-ріжкокс»	2316,17	3	26	-	4787,4
ПАТ «Україн-ський графіт»	1150,6	1	52,0	-	-
ПАТ «Дніпро-спецсталь»	641,36	1	80,6	-	-

Основними забруднювачами атмосферного повітря регіону (84%) є ВП Запорізька ТЕС ПАТ «Дніпроенерго» (м. Енергодар) (на 9,3 тис. т менше обсягів викидів ніж у 2014 р. за рахунок покращення якості палива та ефективності вловлювання твердих частинок) та ПАТ «Запоріжсталь» (на 163,1 тис. т менше – за рахунок введення в експлуатацію газоочисток) [4]. За 2015 рік ПАТ «Запоріжсталь» забезпечило зниження обсягу викидів на 319,0 т/рік та сірчаної кислоти на 75 т/рік за рахунок інвестування в модернізацію 990583,7 тис. грн., а ПАТ «Запорізький завод феросплавів» – на 835,977 т/рік та оксиду вуглецю на 3500,0 т/рік – за 91386,2 тис. грн [4].

Основними проблемами забруднення атмосферного повітря в Запорізькій області, як і в Україні загалом, продовжують залишатися: застарілі технології та устаткування, на базі яких функціонують підприємства; основні підприємства міста побудовані в тридцяті роки й функціонують до сьогодні з відповідним обладнанням (мартенівські печі, агломераційні машини та домені печі ВАТ «Запоріжсталь» експлуатуються 50-60 років; сталеплавильні печі ПАТ «Дніпроспецсталь» – в середньому 30-40 років; коксові батареї ПАТ «Запоріжжкокс» понад 25 років); значна частка газоочисного обладнання, яке експлуатується на підприємствах, морально і фізично застаріла (уловлює в основному тільки пил, а найбільш шкідливі з'єднання – окисли азоту, вуглецю, фенолу, сірчисті, фтористі сполуки – викидаються без очищення); великі обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від неорганізованих джерел, які сприяють значній загазованості житлових районів; постійно збільшуються обсяги викидів від автотранспорту.

Оскільки в процесі свого культурного і науково-технічного розвитку людина так і не змогла повністю ізолюватися від навколишнього зовнішнього середовища, природне середовище зберігає своє визначальне значення у формуванні здоров'я населення. Відповідно існуюча негативна екологічна ситуація, яка склалася на території регіону здійснює значний вплив на стан здоров'я населення (табл. 5.2.3).

Таблиця 5.2.3

**Найпоширеніші захворювання
в Запорізькому регіоні [11]**

Роки	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань, усього, тис	Хвороби системи кровообігу	Хвороби органів дихання	Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	Хвороби сечостатевої системи	Травми, отруєння
2005	1098,0	55,2	483,3	69,2	50,3	83,7	85,3
2006	1050,2	63,6	439,7	65,6	50,8	86,0	87,1
2007	1086,7	58,2	485,5	71,9	51,4	78,7	81,5
2008	1043,1	62,0	453,0	65,3	49,3	81,4	78,9
2009	1049,0	55,5	493,0	62,2	46,5	77,3	75,2
2010	1070,2	56,0	509,6	65,2	47,5	74,7	77,1
2011	1053,1	55,6	492,1	62,9	48,8	75,5	74,0
2012	1003,0	60,6	438,0	66,1	48,3	74,9	74,0
2013	1010,3	57,5	462,2	64,4	44,8	72,6	67,2
2014	1024,2	55,9	481,9	65,9	51,3	72,2	66,4
2015	1034,0	54,7	492,1	65,7	51,9	73,7	63,1

Показник захворюваності регіону у 2015 р. склав 1034,0 тис. осіб, що більше показника 2014 р. на 9,8 тис. осіб чи 0,95%. Найбільша частка захворювань припадає на органи дихання (47,6%), хвороби системи кровообігу та сечостатевої системи.

Здоров'я людини є найдорожчою цінністю як окремого індивіда, так і всього суспільства. Саме здоров'я керує усіма сферами життєдіяльності людини і здійснює вплив на розвиток всього людства, виступає головною передумовою формування якісного людського капіталу, без якого неможливий ефективний розвиток країни, економічне процвітання та благополуччя населення. Тому доцільно не залишати без уваги стан навколишнього середовища та стан здоров'я населення, здійснювати зусилля щодо підвищення соціальної відповідальності держави, підприємств та кожного індивіда. Тобто одним з найвпливовіших важелів впровадження сталого розвитку в Україні та її регіонах є соціальна відповідальність.

Підприємствами регіону сьогодні здійснюються певні зусилля щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, що обумовлене залученням підприємств до соціальної відповідальності. Проте ці кроки в Україні є несуттєвими та несистемними.

В сучасному світі існує безліч трактувань поняття «соціальна відповідальність». Так Савченко І.Г. визначає соціальну відповідальність як форму регуляції соціальної поведінки, що має дихотомічний характер і означає сумлінне, відповідальне ставлення людини, посадової особи, органу державної влади до своєї діяльності (поведінки) [5, с. 55]. Тим самим автор визначає основу соціальної відповідальності держави перед суспільством. Хачатуров Р.Л. підкреслює рівність у взаємодії соціальної відповідальності суб'єктів суспільних відносин і держави, розуміючи під терміном дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а у випадках безвідповідальної поведінки, що порушує норми чи суспільний порядок, вони зобов'язані

нести додатковий обов'язок особистого чи майнового характеру [6, с. 51]. М. Н. Семякін описує соціальну відповідальність як обов'язок індивіда виконувати відповідні політичні, юридичні та моральні вимоги, які встановлюються суспільством, державою чи колективом [7, с.85]. У науковій праці [8, с. 28] соціальну відповідальність визначають як соціальне явище, яке являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм. Тобто корпоративна соціальна відповідальність — це система економічних, соціальних, екологічних заходів, а також етичних норм і цінностей компанії, які в сукупності забезпечують суспільну корисність її діяльності, реалізуються на основі постійної взаємодії з зацікавленими сторонами і спрямовані на довгострокове поліпшення іміджу та ділової репутації компанії, а також на набуття конкурентних переваг та стратегічної стійкості бізнес-структури.

Отже, будь-яке рішення в організації має прийматися з урахуванням економічного, соціального та екологічного ефекту не тільки безпосередньо для організації, але й для суспільства в цілому. При цьому важливо зазначити, що підприємство, яке сповідує принципи соціальної відповідальності, з одного боку, повинно дотримуватись усіх законодавчо передбачених зобов'язань і правил, а з другого — брати на себе додаткові зобов'язання з реалізації різноманітних соціальних програм як усередині організації, так і в зовнішньому середовищі [9, с. 69].

Для вирішення існуючих екологічних проблем в Україні розроблені проекти нормативів ГДВ підприємств, установ і організацій, діють природоохоронні програми щодо

поліпшення стану навколишнього природного середовища, на законодавчому рівні визначено необхідність створення державної системи моніторингу довкілля та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Однак, зазначене не стримує зростаючий негативний вплив на екологічну ситуацію, оскільки великі хмари смогу, які не розсіюється вітром, свідчать, що це питання на сьогодні вирішується недостатньо. Тому важливо стимулювати розширення природоохоронних заходів з скорочення обсягів викидів забруднюючих речовин та приведення їх до гранично-допустимих нормативів, а також контролювати викиди.

З кожним роком питання корпоративної соціальної відповідальності стають усе актуальнішими для України, що пов'язано з такими групами причин: підприємства зазнають дедалі сильнішого впливу зовнішнього середовища і мають відповідно реагувати на його виклики, зокрема щодо соціальних орієнтирів; у міру інтелектуалізації праці, збільшення ролі людського капіталу поступово змінюється розуміння працівниками поняття гідного робочого місця, справедливості винагороди за працю, ефективності зайнятості, зростають їхні вимоги до компанії роботодавця; поширення принципів відкритості і прозорості діяльності компаній робить доступною для працівників і споживачів будь-яку інформацію про функціонування компанії, отожд, значення доброго іміджу дедалі зростає; підвищується зацікавленість потенційних інвесторів до інформації про конкурентоспроможність компанії, турботу про довкілля, соціальну відповідальність тощо [9, с. 66]

В сучасних умовах більшість вітчизняних підприємств у своїй діяльності не намагається дотримуватись принципів

соціальної відповідальності, оскільки відбувається загальне знецінення прагнення бути соціально відповідальною людиною. Дані обставини загострюються на фоні відсутності сприятливого соціального, нормативно-правового, управлінського, духовно-ціннісного та інформаційного простору для закріплення в громадській свідомості позитивного образу соціально відповідальної людини.

Впровадження системи соціальної відповідальності потрібно починати з державного рівня. В час реформ та становлення України як сильної та незалежної європейської країни, має зростати довіра населення до центральних та місцевих органів влади, правоохоронних органів та судової системи. Необхідно провести низку заходів щодо розвитку соціальної відповідальності: внести зміни й доповнення до Конституції України та ряду Законів України з визначення і конкретизації положень щодо соціальної відповідальності держави; розробити системи економічних і правових механізмів матеріального стимулювання підприємств для підвищення екологічної відповідальності; створити механізм суспільного контролю за дотриманням сторонами соціального діалогу взятих зобов'язань і відповідальності за їх виконання; сприяти здійсненню та фінансуванню наукових досліджень з проблем соціального управління, соціальної відповідальності, людського розвитку; сприяти раціональному використанню природних ресурсів; збільшити інвестиції на витрати щодо охорони та використання природних ресурсів.

Наявність великих підприємств у Запорізькому регіоні, регіональна влада та громада має використовувати для спільної користі, популяризуючи соціальну відповідальність, яка здатна подолати проблеми не лише довкілля, а й інших

соціально-економічних напрямів. Крім того, необхідний більш якісний суспільний контроль екологічної ситуації, взаємодії влади та різних суспільних інститутів і бізнесу [10, с. 123].

Забезпечення соціальної відповідальності підприємств слід почати з їх інформованості та обізнаності. Підприємці мають усвідомлювати переваги соціальної відповідальності та дотримуватись соціально відповідальної поведінки. Підприємствам слід розробляти стратегії соціальної відповідальності. Це забезпечить гідну рекламу та підвищить престиж компанії-виробника, а також дасть змогу отримати схвалення серед населення та споживачів, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції підприємств та збільшенню інвестицій.

Соціальна відповідальність має стати обов'язком кожного індивіда. Розуміння, усвідомлення та дотримання принципів соціальної поведінки сприятиме підвищенню благополуччя всього населення, що в свою чергу допоможе розвиватись і процвітати не лише окремому регіону, а і всій країні.

Література до розділу 5.2

1. Концепція стійкого розвитку (конференція ООН у Ріо-де-Жанейро, 1992) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/11-51310.html>

2. Охріменко О.О. Соціальна відповідальність: навч. посіб. / О.О. Охріменко, Т.В. Іванова. – Національний технічний університет України «КПІ». – 2015. –180 с.

3. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Екологічний паспорт Запорізької області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/docs/protection1/zaporizka/Zaporzka_ekopasport_2015.pdf

5. Савченко І.Г. Соціальна відповідальність в контексті розбудови соціальної держави в Україні / І.Г. Савченко // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр.: у 2 ч. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ, 2005. – № 24. – Ч. 1. – С. 55-63.

6. Хачатуров Р.Л. Юридическая ответственность / Р.Л. Хачатуров, Р.Г. Ягутян. – Тольятти : ВГУ им. В.Н. Татищева, 1995. – 200 с.

7. Семякин М.Н. Источники российского гражданского права: проблемы теории и практики / М.Н. Семякин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 389 с.

8. Карпенко А.В. Роль соціальної відповідальності в період розбудови економіки України / А.В. Карпенко, Н.М. Карпенко, О.І. Сенік // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2015. – №5 (86). – С. 24-30.

9. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.] ; за заг. ред. д.е.н., проф. А.М. Колота. – К. : КНЕУ, 2015. – 519 с

10. Карпенко А.В. Соціальна відповідальність як основа подолання екологічних проблем промислових регіонів / А.В. Карпенко, О.І. Сенік // Глобальні проблеми економіки та фінансів : зб. тез IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ – Прага – Відень, 28 груд. 2015 р.) : в 2 т. – К., 2015. – Т. 2. – С. 121-123.

5.3. Маркетингова стратегія екологічного розвитку компаній в регіоні

5.3. The marketing strategy of ecological development of companies in the region

Сьогодні в економіці України постійно відбуваються зміни, які носять різносторонній характер, приймають різні форми і стосуються як економіки країни в цілому, так і окремих

регіонів. Вимоги часу потребують від вітчизняних підприємств упровадження нових механізмів і критеріїв розроблення стратегій їх розвитку, на засадах перебудови й модернізації наявних та введення нових виробничо-торговельних потужностей.

Разом з тим зростання мотивації покупців до придбання та споживання екологічно чистих товарів та послуг свідчить про нагальну потребу запровадження новітніх інструментів маркетингу, які спрямовують керівництво підприємств регіону на пошук інноваційних технологій виробництва і реалізації товарів, виведення на ринок товарів з оновленими характеристиками, що забезпечать умови їх тривалого успішного розвитку, збереження та відтворення сприятливого навколишнього середовища.

Основними критеріями успіху стають швидкість і якість впровадження сучасних технологічних систем та управлінських методів, які дозволяють виявляти та контролювати ті фактори, що допомагають підприємствам підвищити прибутковість діяльності та конкурентоспроможність на ринку і значною мірою забезпечити високу якість життя, збалансоване рішення проблем соціально-економічного розвитку, якісних перетворень в соціально-економічних системах з огляду на еколого-орієнтовані цілепокладання.

У економічній літературі науковцями подаються різні тлумачення екологічного маркетингу. Під ним розуміють особливий вид людської діяльності, спрямований на задоволення нестатків та потреб за допомогою обміну, але який не завдає шкідливого впливу на довкілля [1, с. 114].

Екологічний маркетинг представляють як вид управлінської діяльності у складі загальної системи

маркетингу підприємства, спрямований на визначення, прогнозування і задоволення споживчих потреб таким чином, щоб не знижувати рівень екологічної безпеки, зокрема не порушувати екологічну рівновагу в довкіллі і не впливати на загальний стан здоров'я суспільства [2, с.37].

Екологічний маркетинг визначають як функцію управління, яка організовує та спрямовує діяльність підприємств, пов'язану з оцінкою і перетворенням запитів споживачів в екологічно орієнтований попит на товари і послуги, що сприяють збереженню якісного та кількісного рівня основних екосистем, задовольняють потреби як окремих осіб, так і організацій або суспільства в цілому [3].

На нашу думку, екологічний маркетинг є системою заходів, спрямованих на оптимізацію екологічної складової розвитку підприємств регіону.

Водночас сучасне вирішення проблеми забезпечення економічного розвитку підприємств регіону неможливо без урахування екологічної політики, побудованої на довгостроковій маркетинговій стратегії.

Підприємства регіону (на прикладі Чернівецької області), маючи прямий вихід до таких країн, як Румунія та Молдова, здійснюють свою діяльність у різних галузях економіки. При цьому вони повинні запобігати негативному впливу на природне середовище та знижувати ресурсозберіганню шляхом техніко-технологічного, інноваційного, організаційного та соціально-економічного вдосконалення виробничо-торговельної бази.

Промисловий потенціал регіону представляють як старі, так і нові промислові підприємства, обсяг виробництва яких становить 0,45% від загальнодержавного обсягу. Асортимент промислової продукції, що виробляється у

регіоні, постійно розширюється та завойовує нові ринки. Так, зокрема, у машинобудуванні провідним є виробництво нафтогазопереробного устаткування; у лісовій і деревообробній промисловості – виробництво пиломатеріалів, фанери, меблів; у промисловості будівельних матеріалів – виробництво цегли, толі, кераміки, залізобетонних конструкцій; у легкій промисловості – виробництво швейних і трикотажних виробів, бавовняних тканин; у харчовій промисловості – виробництво цукру, хлібобулочних виробів, спирту, соняшникової олії, м'яса, молока, плодоовочевих консервів [4, с.82].

Запровадження нових технологій виробництва товарів має спрямовуватись на перетворення техніко-технологічного способу виробництва, оновлення технологій на основі інновацій та модернізації підприємств, зміну товарного ринку та відповідно на зміну купівельної поведінки споживачів та постачальників сировини, матеріалів, товарів і т.п., а через них передаватись на інших незалежних учасників ринку. Модифікація ціннісних та цільових пріоритетів зорієнтує підприємства на інноваційні нововведення, екологічні інвестиції, а споживачів на слідування екологічно направленої системі конкурентних переваг.

Процес виробництва товарів має базуватись на впровадженні ресурсозберігаючих технологій, заміні неекологічних факторів виробництва та запровадженні екологічно чистих інновацій, екологічних методах виробництва товарів, технології вторинної переробки та утилізації.

Відповідність інтересам споживачів створює умови успішної інноваційно-маркетингової діяльності, забезпечує економічний ріст та екологічну безпеку підприємств.

Разом з тим маркетингову стратегію екологічного розвитку підприємств регіону необхідно розглядати як сукупність взаємопов'язаних управлінських процесів, які забезпечать інтеграційний аспект впровадження інституційних, організаційно-управлінських, техніко-технологічних та економічних інновацій. Високий рівень ділової активності та самоорганізації населення регіону, відносно високий рівень розвитку малого та середнього бізнесу, показники якого вищі, ніж у середньому по Україні, досвід ведення бізнесу з іноземними партнерами призведуть до формування нового торговельно-виробничого профілю для сталого функціонування, стійких конкурентних переваг та забезпечення довгострокового розвитку підприємств у динамічно мінливому соціально-економічному просторі.

Основою маркетингової системи є діяльність, яка пов'язана із систематичним збором обробкою, аналізом інформації, визначенням тенденцій розвитку. Такі дослідження стають основою прийняття рішень, формуванням стратегій і цільових програм.

Маркетингове середовище функціонування підприємств регіону також є об'єктом дослідження. Воно складається із чинників, що впливають на формування попиту, результати діяльності, реалізацію цілей та завдань підприємств і органів влади, формування рекомендацій для практичної реалізації стратегії еколого - економічного розвитку підприємств регіону.

Аналіз внутрішнього середовища підприємства розкриває його можливості та виробничий потенціал, дозволяє правильно сформулювати цілі та місію. Аналіз зовнішніх факторів впливу на розвиток підприємств регіону дає

можливість врахувати екологічні наслідки використання, наявність обсягів ресурсів. Важлива роль відводиться SWOT – аналізу, який передбачає виявлення можливостей і загроз як результат дії зовнішнього впливу, так переваг і недоліків внутрішнього середовища. Проведений нами SWOT – аналіз показав, що в діяльності підприємств регіону враховуються як інтереси безпосередньо самого підприємства, так і екології регіону. При цьому головний акцент зосереджується на нововведеннях екологічних програм регіону, що реалізуються на принципах раціонального природокористування, екотехнологій та охорони навколишнього середовища.

Водночас основну увагу необхідно приділяти стратегічному плануванню маркетингу, який допоможе поширити інструменти маркетингу на весь процес стратегічного управління підприємствами регіону, визначити потреби головної цільової аудиторії, що призведе до орієнтації більшої частки населення регіону як головного споживача екологічних товарів та послуг. Зокрема, станом на 01.01.2015 року у Чернівецькій області проживало 910 тис. осіб, з них 407,4 тис. є економічно активним населенням.

Однак, як свідчать статистичні дані, починаючи з 2010 р. відбувається зростання рівня збитковості діяльності підприємств регіону та їх залежність від зовнішніх джерел фінансування [5].

Стратегічне планування дозволяє здійснювати постійний моніторинг розвитку зовнішнього середовища, виконання визначених завдань та досягнення поставлених цілей, виконувати коригування стратегічних пріоритетів та операційних завдань тощо. Маркетинг надає вихідні дані для

розроблення стратегічних планів та дозволяє розробити стратегію виконання завдань, поставлених у них. Таким чином, формується нова система планування розвитку підприємств регіону, яка спрямована на поступове усунення негативних явищ і розв'язання складних екологічних проблем на базі широкого використання як внутрішнього потенціалу регіону, так і можливостей, які створює зовнішнє оточення.

Маркетинг допомагає визначити споживачів підприємств регіону, виявити їх інтереси та очікування, надає вихідні дані для розроблення стратегічних планів, допомагаючи виявити можливості ринку і небезпеки, а також оцінювати потенціал підприємств. Проведені нами дослідження засвідчили, що даний регіон є одним з лідерів за індексом людського регіонального розвитку, а його населенню (потенційним споживачам) характерно високе почуття патріотизму, релігійності з орієнтуванням на українські традиції.

Організація та впровадження стратегії екологічного маркетингу створює інформаційно-комунікативну основу розвитку підприємств регіону, формує інструментарій та оптимізує вибір його застосування. Це, у свою чергу, передбачає вироблення спеціальних орієнтирів, до яких можна віднести формування екологічно-орієнтованих механізмів, пакету цілепокладання еко-модернізаційних змін та економічних інструментів управління модернізаційними зрушеннями, розвиток оптимальної інституційної інфраструктури соціально-економічної системи регіону [6, с. 200].

Найбільший вплив на формування сучасних маркетингових стратегій підприємств регіону вчинили: глобалізація економіки, світова ринкова конкуренція,

зменшення обмежень з боку влади та управління, зміна принципів та цілей розвитку, зміна характеру регіональних органів влади, які стають головними особами, відповідальними за соціально-економічний розвиток, включаючи їх екологічну безпеку.

Проте існує багато проблем на шляху впровадження стратегії екологічного маркетингу підприємствами регіону, які пов'язуються із нестачею фінансових ресурсів, недооцінкою вагомості маркетингового механізму, асоціюванням його лише з рекламною діяльністю, відсутністю фахівців з питань екологічного маркетингу тощо.

Стратегія розвитку підприємств регіону повинна виступати інструментом узгодження державних, територіальних і галузевих інтересів та планів. Стратегічне планування розвитку регіону має здійснюватися на засадах сталого гармонійного розвитку, яке визначає, що це соціально, економічно й екологічно збалансований розвиток, спрямований на формування повноцінного життєвого середовища на основі раціонального використання наявних ресурсів, зокрема природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо, технічного переоснащення й реструктуризації підприємств; удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, виробничої, транспортної, екологічної інфраструктур, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття природного середовища та збереження культурної та історичної спадщини.

Таким чином, необхідна розробка індикативних програм розвитку регіонального товарного ринку, виходячи з потреб

потенційних та реальних покупців, пошук оптимальних шляхів реалізації товарних потоків шляхом формування ефективного маркетингового ланцюга від виробника до споживача, що мінімізує число посередників та скорочує лаг між виробництвом та споживанням продукції, стимулювання виробничої та торговельної діяльності з метою постійного оновлення асортименту товарів, підвищення їх якості; формування іміджу та підвищення інвестиційної привабливості підприємств регіону.

Література до розділу 5.3

1. Бородин А. И. Механизмы реализации эколого-экономического управления предприятием / А. И. Бородин // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – №6. – С. 112–123.

2. Владимірова М. С. Формування екологічного маркетингу на підприємстві / М. С. Владимірова. // Економічні науки / «Молодий вчений»/. – №4. – С. 35–38.

3. Вічевич А.М., Вайданич Т.В., Дідович І.І., Дідович А.П. Екологічний маркетинг: Навч. посібник. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – 248 с.

4. Кифяк В. Ф. Реалістичний сценарій соціально-економічного розвитку приграничного регіону (на прикладі Черновицької області) /В.Ф. Кифяк //Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2016. – Вип. I (61). Економічні науки. – с. 82.

5. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2014 рік. – Чернівці, 2015. – 586 с.

6. Шкарупа О.В. Маркетингові стратегії екологічної модернізації соціально-економічних систем /О.В. Шкарупа //Збірник тез доповідей ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг інновацій і інновації у маркетингу. – Суми: СДУ, 24-25 вересня 2015. – С.199-200.

5.4. Екологічний маркетинг як інструмент забезпечення екологічної безпеки: економіко-правові аспекти

5.4. Environmental marketing as a tool environmental safety, economic and legal aspects

Стратегічний вектор руху України до вступу у ЄС, а також наростаюча внутрішня екологічна криза – це ті умови, що характеризують реалії сьогодення для вітчизняних виробничо-торговельних підприємств, які намагаються конкурувати за споживачів на внутрішньому та міжнародному ринках. Вирішення проблеми екологічної безпеки в глобальному та національному масштабі наразі потребує не тільки традиційних для екологічного управління вдосконалень. Особливої актуальності набуває впровадження нових механізмів, які працюють на принципах маркетингових концепцій.

В шостій програмі дій ЄС з охорони довкілля наголошується, що для продовження прогресу людство має вже зараз поставити проблеми довкілля в основу при прийнятті рішень з будь-яких питань і надалі у всі аспекти зовнішніх стосунків ЄС будуть включати екологічні питання [1]. Оцінюючи цю позицію європейської спільноти, слід відзначити її важливу роль у інтенсифікації процесів екологізації виробництва і споживання, що своїм прикладом і екологічними вимогами спонукають й інші держави здійснювати екологічні вдосконалення.

Завдання розробки механізмів збереження стану економічної системи шляхом забезпечення екологічної безпеки даної системи постають особливо гостро перед науковцями, а також у щоденному пошуку знаходяться

виробничі підприємства та підприємства роздрібної торгівлі, конкурентною перевагою яких може стати пропозиція екологічно чистих товарів та сформований у свідомості споживачів відповідний імідж, вартий довіри. Так, маркетинговий підхід до вирішення еколого-економічних проблем розглянутий в роботах С.М. Ілляшенка, А.В. Кучмієвої, І.О. Пригари, О.В. Прокопенко, О.В. Садченко та ін. Проте, не зважаючи на увагу науковців і практиків до пошуку шляхів виходу із екологічної кризи, досі залишаються невирішеними питання наскрізного управління екологічною безпекою економічних систем різних рівнів, що обумовлює необхідність формування концептуальних основ управління екологічною безпекою на засадах маркетингу.

В багатьох наукових працях екологічний маркетинг трактується як функція управління, яка організовує і спрямовує діяльність підприємств, пов'язану з оцінкою і перетворенням потреб споживачів в екологічно орієнтований попит [2].

Часто використовуються такі синоніми екологічного маркетингу, як зелений, довкільний, екологічно спрямований, екологічно орієнтований, проте окремі з них стосуються лише певних видів екологічного маркетингу.

З позиції підприємства, що орієнтується на виробництво екологічних товарів, екологічний маркетинг – це вид діяльності підприємства, спрямований на виявлення та задоволення екологічних потреб окремих споживачів та суспільства в цілому кращим способом порівняно із конкурентами, в результаті якого забезпечується конкурентоспроможність і прибутковість підприємства [3].

Екологічний маркетинг покликаний сприяти зростанню споживання, розширенню споживчого вибору та споживчого

задоволення зростанням якості життя, підтримці стійкого, збалансованого розвитку територій, збереженню високої якості довкілля.

Метою екологічного маркетингу на регіональному та державному рівнях є створення таких економічних умов для суб'єктів господарювання, при яких вони будуть зацікавлені в модернізації технологій виробництва і прагнути раціонально використовувати, зберігати та відновлювати природно-ресурсний потенціал регіону (або компенсувати суспільству шкоду, яка завдається) [4].

На рівні підприємств основною метою екологічного маркетингу є виявлення незадоволеного попиту в екологічно чистих умовах довкілля, екологічно чистих товарах, техніці та технологіях з метою орієнтування виробництва на задоволення екологічних потреб, тобто забезпечення виробництва та реалізації екологічних товарів, на які на ринку існує попит.

Екологічний маркетинг регулюється великою кількістю нормативних актів, зокрема: Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Законом України «Про екологічний аудит», Законом України «Про захист прав споживачів», Законом України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», Законом України «Про рекламу», Законом України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», Постановою Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» тощо.

17 жовтня 2007 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 року. Вона стала фундаментом для прийняття таких нормативно-правових актів, як Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. і розроблений Кабінетом міністрів України у травні 2011 р. відповідний до закону «Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011 – 2015 роки».

В основу формування державної екологічної політики покладений принцип, відповідно до якого екологічна безпека є важливим елементом і складовою національної безпеки держави.

Зокрема, це підтверджують Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року та Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року, які називають основними цілями національної екологічної політики досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища, поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки, а одним із завдань у цій сфері є запровадження до 2020 року системи екологічного маркування товарів і продуктів харчування [5, 6].

Безумовно, екологічні норми й вимоги стають нині одним з найбільш важливих інструментів взаємин між країнами, загострення боротьби за ринки збуту продукції,

екологічними бар'єрами для обмеження ввозу в країну багатьох видів промислової та сільськогосподарської продукції.

Впровадження міжнародних стандартів у сфері ресурсозбереження, охорони навколишнього природного середовища, використання надр, систем екологічного управління та екологічних критеріїв до товарів та послуг надасть можливість вітчизняному товаровиробнику покращити екологічні аспекти виробництва і продукції та рівень конкурентоздатності на міжнародних ринках.

Стандартом, що дозволяє підтвердити якість різних аспектів роботи вітчизняного підприємства, є група стандартів ISO 9000 – серія міжнародних стандартів управління якістю та підтвердження якості.

Стандарти ISO 9000 розроблено Міжнародною організацією зі стандартизації (International Standard Organization - ISO) і утворюють основу нового підходу до питань якості. Їх концептуальною основою є те, що організація створює, забезпечує і покращує якість продукції за допомогою мережі процесів, які повинні піддаватися аналізу і постійного поліпшення.

Стандарти серії ISO 9000, прийняті більш ніж 90 країнами світу в якості національних, застосовні до будь-яким підприємствам, незалежно від їх розміру, форм власності та сфери діяльності.

Також з метою підготовки національних підприємств і організацій до виконання правил світової торгівлі, розуміючи, що наявність сертифікованої системи управління навколишнім середовищем може стати невід'ємною частиною вимог торговельних партнерів, Україна першою серед країн СНД підготувала та впровадила міжнародні стандарти ISO серії 14000, які є основою екологічної сертифікації.

Екологічна сертифікація – це добровільна форма гігієнічного тестування та висновку про можливість віднесення продукції до екологічно чистої. У випадку позитивного результату визначається рівень екологічної чистоти та видається сертифікат, який дає право на рекламу продукції як екологічно чистої.

Мета екологічної сертифікації – забезпечення нормативно - технічного, правового регулювання екологічної безпеки при розподілі, обміні, споживанні товарів та послуг.

Стандарт ISO 14000 покликаний захистити екологію від наслідків екологічно шкідливих технологій, а також процесів експлуатації, споживання або утилізації певних видів продукції, зорієнтувати усі без винятку виробничі, торговельні та експлуатаційні процеси на основоположні принципи екологічної безпеки.

Нині існує близько трьох десятків стандартів серії ISO 14000. В Україні, зокрема, діють у якості національних наступні стандарти, що встановлюють вимоги й вказівки по керуванню навколишнім середовищем: ДСТУ ISO 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад і опис елементів, провідних вказівок по їхньому застосуванню; ДСТУ ISO 14004-97. Системи управління навколишнім середовищем. Загальні провідні вказівки по принципах управління, системам і коштам забезпечення; ДСТУ ISO 14020:2003. Екологічні маркування та декларації. Загальні принципи; ДСТУ ISO 14021:2002. Екологічні маркування та декларації. Екологічні самодекларації. (Екологічне маркування типу II); ДСТУ ISO 14024:2002. Екологічні маркування та декларації. Екологічне маркування типу I. Принципи й методи; ДСТУ ISO 14025:2008. Екологічні маркування та декларації. Екологічні декларації типу III. Принципи та процедури та інші.

Досвід екологічної сертифікації виробництва і споживання екологічної продукції в Україні підтверджує тенденцію до створення систем менеджменту якості, систем екологічного менеджменту, які дають виробникам такі економічні переваги: 1. Конкурентоспроможність продукції на внутрішніх і світових ринках. 2. Удосконалення управління витратами. 3. Економія сировини, енергії та матеріалів. 4. Кращі умови для одержання кредитів у банках та страхових компаніях. 5. Поліпшення контактів з кваліфікованими партнерами. 6. Підвищення довіри з боку інвесторів та споживачів. 7. Спрощення процесу одержання ліцензій та дозволів.

Екологічна сертифікація відіграватиме роль завершальної ланки в системі державного економічного і екологічного контролю, який включає:

- екологічну експертизу, яка не допускає реалізацію збиткових програм або програм з негативним впливом на навколишнє середовище;
- ліцензування;
- обов'язкову і добровільну сертифікацію, яка визначає міру відповідності видів діяльності, продукції вимогам природоохоронного законодавства [7].

Одним із найбільш дієвих інструментів екологічної споживчої політики є введення екологічного маркування. Покупець, при певному рівні, що сформувався, добробуту й екологічної свідомості, реально одержує можливість обирати той чи інший товар, віддаючи перевагу «екологічно чистому». При цьому сам факт існування на ринку товарів з екологічним маркуванням вже є потужним елементом мотивації, переконання, підвищення екологічної свідомості суспільства, стимулом для споживачів – купувати, а для виробників – продавати таку продукцію.

Під поняттям «екологічне маркування», «екологічна декларація», відповідно до стандартів ISO серії 14020, мається на увазі твердження, у якому зазначені екологічні аспекти певної продукції або послуги. Ці твердження можуть бути представлені у вигляді формулювань, символу або зображення на етикетці, що прикріплюються до продукції або упакування, а також можуть міститися в документації на продукцію, технічних бюлетенях, у рекламних матеріалах, тощо.

Метою екологічних маркувань і декларацій є сприяння шляхом передачі інформації про екологічні аспекти продукції або послуги, розширенню попиту на ту продукцію або послугу, що найменшим чином впливає на навколишнє середовище.

Обов'язкове екологічне маркування наноситься згідно з чинним законодавством для інформування про відповідність продукції екологічним вимогам (національний знак відповідності) чи про екологічну небезпеку певної продукції (вантажу).

Добровільне екологічне маркування здійснюється для екологічного маркетингу і регулюється ДСТУ ISO 14020-2003; ДСТУ ISO 14021-2002; ДСТУ ISO 14024-2002; ДСТУ ISO 14025-2008. Рішення про застосування екологічного маркування приймається товаровиробником добровільно.

Право маркуватися знаком екологічного маркування отримує виключно продукція, яка пройшла екологічну сертифікацію і відповідає вимогам міжнародних екологічних стандартів, які є значно вимогливіші, ніж законодавчо встановлені норми.

Знак екологічного маркування свідчить про гарантовану найвищу якість та безпечність маркованої продукції відносно її впливів на стан довкілля та здоров'я людини.

Органом з екологічного маркування цим знаком є Всеукраїнська громадська організація «Жива планета». Право на маркування українським знаком екологічного маркування надається після проведення перевірки органом з екологічного маркування і укладення з ним угоди про передачу права користування національним знаком екологічного маркування.

На підставі рішення Координаційної ради вказаного органу з екологічного маркування від 7 квітня 2011 р., з 1 липня 2011 р. змінилось формулювання надпису навколо логотипу знаку екологічного маркування – знак «Екологічно чисто та безпечно» замінений на «Екологічний сертифікат». Це дозволить споживачу зрозуміти значення знаку екологічного маркування як знаку оцінки відповідності чітко визначеним стандартам та отримати більше інформації про екологічні переваги сертифікованої та маркованої продукції в мережі Internet [8].

Під знаком розташовується код екологічного стандарту, на відповідність якому пройшла сертифікацію маркована ним продукція. Також товаровиробникам рекомендовано розташовувати під кодом екологічного стандарту посилання на сайт програми екологічного маркування в Україні.

Екологічне декларування – це оформлення заяв про екологічні характеристики продукції, підприємства чи екологічні заходи і передача їх державним органам чи іншим зацікавленим особам.

Розрізняється обов'язкове й добровільне екологічне декларування. Обов'язкове екологічне декларування здійснюється згідно з вимогами екологічного законодавства.

Ст. 10 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року передбачає обов'язок

щодо оформлення декларації безпеки об'єкту підвищеної небезпеки [9].

Добровільне екологічне декларування здійснюється на таких самих засадах, що й добровільне екологічне маркування і регулюється тими самими державними стандартами.

Крім розглянутих стандартів Україна прийняла в якості національного стандарт ДСТУ ISO 19011:2012 [10], що об'єднав аудит систем управління якістю і екологічний аудит.

Отже, стабільний соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає збалансоване функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва. В умовах сьогодення екологічний маркетинг може виступати дієвим інструментом механізмів сталого розвитку та слугувати базою для забезпечення екологічної безпеки національної економіки.

Література до розділу 5.4

1. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища / [відп. ред. та упоряд. : Н. Андрусевич ; пер. : Н. Андрусевич, Т. Будякова]. – Львів: Екоправо, 2004. – 192 с.

2. Екологічне управління : [підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів] / [В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.

3. Жарова Л.В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління: монографія / Л.В. Жарова, Є.Ю. Какутич, Є.В. Хлобистов ; [за ред. Б.М. Данилишина]. – Суми: Університетська книга, 2009. – 240 с.

4. Герасимчук З.В. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізм забезпечення / З.В. Герасимчук, А.О. Олексик. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 278 с.

5. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-p>

6. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : затв. Законом України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

7. Пригара І. О. Екологічна сертифікація як один з напрямків екологічного маркетингу [Електронний ресурс] / І. О. Пригара. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Ecologia/17934.doc.htm

8. Офіційний сайт органу екологічної сертифікації та маркування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecolabel.org.ua/koordinatsiy-na-rada/new1.html>

9. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.

10. Настанови щодо здійснення аудитів систем управління (ISO 19011:2011, IDT) : ДСТУ ISO 19011:2012 [Електронний ресурс]. – [Чинний від 2013-07-01]. – Режим доступу : <http://document.ua/nastanovi-shodo-zdiisnennja-auditiv-sistem-upravlinnja-iso-1-nor24674.html>

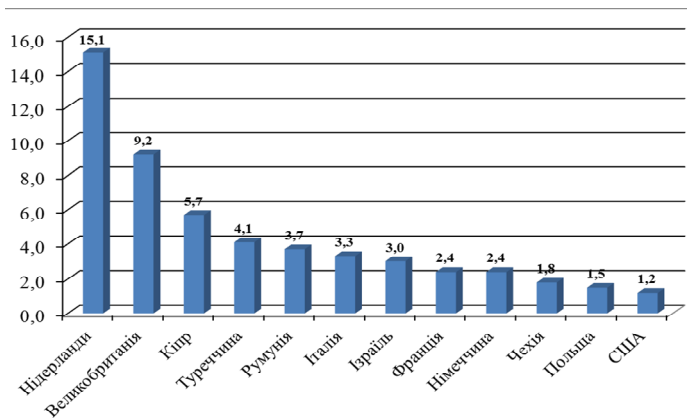
5.5. Транспортна інфраструктура як важливий фактор розвитку екотуризму

5.5. Transport infrastructure as an important factor of ecotourism development

Розвиток транскордонного співробітництва зумовлений необхідністю створення цілісної ефективною системи співробітництва між державами та окремими регіонами, яка відкриває перспективи для налагодження партнерства та забезпечення цілеспрямованого та стабільного виконання регіональної складової загальнонаціонального курсу України на інтеграцію у світове співтовариство в цілому та формування позитивного міжнародного іміджу Чернівецької області, а також стимулювання сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад області. Позитивне сприйняття Чернівецької області міжнародними організаціями, іноземними державами та громадянами є фактором, який безпосередньо впливає на розвиток регіону і сприяє задоволенню його зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних потреб, розв'язанню внутрішніх соціально-економічних проблем, зокрема через залучення зовнішніх ресурсів, у тому числі коштів міжнародної технічної допомоги та іноземних інвестицій.

Основний обсяг прямих іноземних інвестицій за 2012-2015 роки надходив до проектів альтернативної енергетики, розвитку АПК та лісопереробки. За обсягом прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одиницю населення наростаючим підсумком з початку інвестування, Чернівецька область посідає 24 місце серед регіонів України (59,3 млн. доларів США). Співвідношення між основними країнами-інвесторами, на які припадає 93,9% загального обсягу прямих інвестицій, має вигляд, представлений на рис.5.5.1.

Рис. 5.5.1. Прямі іноземні інвестиції (в млн. дол. США) країн світу в економіку області станом на 31.12.2015р. [1]

Загалом підприємства регіону здійснюють операції на ринку послуг із партнерами 78 країн світу. У структурі експорту послуг провідне місце припадає на послуги з переробки матеріальних ресурсів (40% від загального обсягу наданих послуг). У структурі імпорту послуг переважають транспортні послуги (більше 60% від загального обсягу одержаних послуг).

Незважаючи на політику підтримки експорту, яка проводиться керівництвом країни та регіону, загальний рівень експорту товарів та послуг є нестабільним та потребує комплексної підтримки на всіх рівнях. У сучасних умовах актуалізується проблема активізації підтримки експорту послуг регіону, зокрема підтримки в просуванні регіонального туристичного продукту.

Коливання темпів зростання обсягу іноземних інвестицій та обсягу експорту товарів – один із чинників, який не дає реалізувати економічний потенціал області, вирішити стратегічні завдання соціально-економічного розвитку.

Постійний дефіцит вільних фінансових ресурсів, недостатнє покриття експортом імпорту товарів та недостатні внутрішні заощадження роблять неможливим динамічний розвиток економіки виключно на основі внутрішніх інвестиційних ресурсів. За таких умов, збільшення обсягів інвестицій, їх залучення в реальний сектор економіки та підвищення таким чином рівня життя громадян, що проживають на території області, є нагальною проблемою.

Процеси залучення іноземних інвестицій та реалізації експортного потенціалу є конкурентними. Враховуючи єдине правове поле у всіх регіонах України, Чернівецька область може конкурувати з іншими областями лише географічним положенням [2], наявністю певних природних ресурсів та якістю надання адмінпослуг. Також до переваг інвестиційного клімату регіону слід віднести бізнес-клімат, імідж регіону та наявність достатньої кількості якісної інформації, яка дозволяє прийняти рішення про інвестування.

Одним із напрямів діяльності повинен стати пошук нових перспективних ринків збуту продукції регіонального виробництва, а також стимулювання її реалізації на світовому ринку. Нині найбільші обсяги експорту товарів здійснюються до Румунії, Німеччини, Туреччини, Російської Федерації, Китаю, Польщі, Італії.

Особлива увага приділяється питанням транскордонного співробітництва та поглибленню співпраці з Євросоюзом. Реалізація проектів в рамках європейських транскордонних ініціатив дозволила залучити в економічну і соціальну сферу області більше 16,0 млн. євро. Область залучена до підготовки нових програм прикордонного співробітництва «Румунія – Україна» та «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» Європейського інструменту сусідства на

2014-2020 роки. До переліку великих інфраструктурних проектів, які отримують фінансування в рамках програми прикордонного співробітництва «Румунія – Україна» включено проектну пропозицію від Чернівецької області «Покращення транскордонної інфраструктури – відкриті ворота до Європи» із загальним бюджетом більше 4 млн. євро, яка передбачає будівництво під'їзних шляхів до КПП «Красноільськ».

Враховуючи вагомий потенціал, який покладено в основу Стратегії ЄС для Дунайського регіону, розроблено систему проектних пропозицій регіонального розвитку, які відповідають 11 її пріоритетам. У контексті реалізації Стратегії Чернівецька область залучена до розробки Дунайської транснаціональної програми на 2014-2020 роки з метою забезпечення фінансування проектів, що відповідають цілям та пріоритетам Стратегії.

У 2015 році розпочато практичну реалізацію Програми територіального співробітництва «Україна – Молдова» через проведення конкурсного відбору проектів із загальним бюджетом 3,3 млн. євро. Реалізація проектів за вказаною програмою розпочнеться у 2016 році.

Очікуваними результатами поживавлення транскордонної співпраці мають стати: активізація інвестиційної діяльності через розширення джерел, механізмів та інструментів залучення інвестицій, включно з міжнародними фінансовими інституціями; збільшення кількості та якості проектів транскордонного співробітництва у рамках Програм сусідства, які будуть реалізовуватись на території Чернівецької області на умовах співфінансування; збільшення обсягів виробництва та асортименту продукції, що, в свою чергу, сприятиме розвитку виробництв,

збільшенню кількості робочих місць, відрахувань у бюджеті всіх рівнів, створення умов для сталого розвитку регіону, підвищення рівня життя населення, подолання безробіття; налагодження нових ділових контактів з потенційними іноземними інвесторами та зарубіжними імпортерами; підвищення позитивного інвестиційного іміджу Чернівецької області та рівня конкурентоспроможності товаровиробників в умовах інтеграції країни у міжнародні інституції; підвищення рівня поінформованості громадськості щодо можливостей залучення коштів зовнішньої допомоги та підвищення рівня реалізації проектів міжнародної технічної допомоги; покращення показника сальдо зовнішньоторговельного обороту області з країнами світу; посилення позиції регіональних експортерів на зовнішніх ринках; розробка та реалізація стратегічних інвестиційних проектів Чернівецької області; створення якісного, конкурентоспроможного, регіонального туристичного продукту.

Уже неодноразово розглядалося питання проблем та перспектив розвитку транспортної інфраструктури області [3, 4]. Тим більше, що географічне положення області є надзвичайно сприятливим.

Перед Першою Світовою війною статистичні показники розвитку прикордонної транспортної системи Буковини не поступалися таким всесвітньо відомим транзитним перехрестям і центрам туризму у Європі як Зальцбург чи Карінтія. І на сьогодні показники щільності шляхів сполучень вздовж кордону з Румунією знаходяться на рівні найвищих (табл. 5.5.1):

Розбудова мережі доріг, що перетинають українсько-румунський кордон, дозволяє одночасно використовувати 3 основні напрями:

1. Основна дорога вздовж коридору від Чернівці – Порубне – Сірет – Сучава має виходи на північ через вже частково збудовану кільцеву магістраль навколо Чернівців, а також, обминаючи місто, через райцентри Глибоку та Герцу ще двома додатковими нижчеописаними напрямками.

2. Колишня основна дорога з Росії на Відень та Балкани через Сторожинець і місцевий пункт пропуску «Красноільск – Вікову-де-Сус» дозволить найповніше використати туристично-рекреаційний потенціал по обидва боки кордону, а також скоротити шлях у напрямку Трансільванії в об'їзд Сучави на Бистрицю [5].

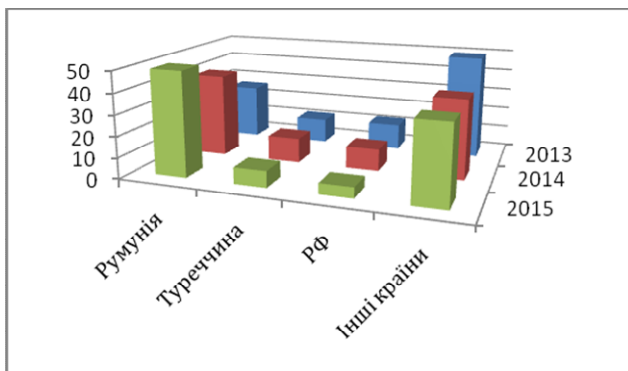
3. Найближчим до транспортної розв'язки Чернівців є місцевий пункт пропуску «Дяківці – Раковець» на дорозі регіонального значення, що йде через райцентр Герца у напрямку міст Дорохой та Ботошани і далі найкоротшим шляхом на Яси, Галац. Водночас ця дорога може мати найкоротше з'єднання біля Новоселиці (село Маршинці) з дорогами у напрямках на Київ, Одесу та Республіку Молдова, а також у північно-західному напрямку.

Таблиця 5.5.1

Щільність шляхів сполучень по областях (км на 1000 км² території)

	Україна	Львівська	Закарпатська	Івано-Франківська	Чернівецька	Одеська
Залізничні	37	59	49	36	51	32
Шосейні	272	382	259	299	356	239

Статистичні показники транспортного експорту за 2013-2015 роки демонструє значну активізацію співпраці з румунською стороною (рис.5.5.2).

Рис. 5.5.2. Розподіл експорту транспортних послуг за деякими країнами (у відсотках) [6]

Оптимізація транспортної мережі, приведення її стану до європейських норм, залучення громадськості до проведення контролю за режимом експлуатації та розвитком транспортної інфраструктури повинні сприяти додатковому залученню інвестиційного капіталу в область, і, в першу чергу, в туристичну галузь.

При цьому важливо, щоб на рівні обласної влади були дотримані «правила гри», зокрема:

- приведені у відповідність статистичні показники з показниками, які використовуються при підрахунках і розробках регіональних програм;
- проведений детальний аналіз доцільності витрачання коштів за напрямками, зазначеними у різноманітних Програмах;
- розроблена прозора, науково-обґрунтована методика розрахунку показників ефективності регіональних програм;
- при реальному переході до децентралізації фінансових відносин розглянута на рівні обласної та інших місцевих рад можливість пільгового оподаткування, субсидування та

інших видів фінансової підтримки туристичної галузі як однієї з таких, що формує бюджет Чернівецької області;

- розглянуті й інші можливості підтримки доступності туристичних послуг у регіоні, особливо для соціально малозабезпечених верств населення (діти, студенти тощо).

Література до розділу 5.5

1. Головне управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс] : Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/> (10.04.2016). – Заголовок з екрану.

2. Бурачек В.Р. Перспективи розвитку транспортної інфраструктури Чернівецької області / В. Р. Бурачек, В. Д. Пепеля / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Комп'ютерні системи і технології в управлінні виробництвом і економікою», 20-21 березня 2014, Чернівці (Україна), с.91-95.

3. Бурачек В.Р., Пепеля В.Д. Перспективи розвитку транспортної інфраструктури Чернівецької області / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Комп'ютерні системи і технології в управлінні виробництвом і економікою», 20-21 березня 2014, Чернівці (Україна), с. 91-95.

4. Бурачек В.Р., Дрінь І.І. Транспортна інфраструктура як складова розвитку туристичної галузі / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм як пріоритетний напрямок соціально-економічного розвитку регіону», 23-24 квітня 2015, Чернівці (Україна), с. 411-413.

5. Програма розбудови та облаштування місцевого пункту пропуску «Красноільськ» через державний кордон України, що розташований на території району, на період до 2015 року.

6. Транспорт і зв'язок Чернівецької області 2013 : статистичний збірник. – Чернівці : ГУС Чернівецької області, 2014. – 30 с.; Транспорт і зв'язок Чернівецької області 2014 : статистичний збірник. – Чернівці : ГУС Чернівецької області, 2015. – 31 с.; Транспорт і зв'язок Чернівецької області 2015 : статистичний збірник. – Чернівці : ГУС Чернівецької області, 2016. – 29 с.

ANNOTATION

Part 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR ACHIEVING ENVIRONMENTALLY FRIENDLY SOCIETY

1.1. Luchik Svitlana, Luchik Margarita. Theoretical and legal basis ecological safety in Ukraine. Studies show that ecological safety in Ukraine is one of the most urgent issues regarding national security policy and a strategic goal of the state policy in the field of ecology. Ecological safety should be viewed as state of the environment where there is an interaction of natural, technical and social systems and safety of human lives and health is secured. There have been definitive improvements to match the European norms and standards of the legal, regulatory, institutional and methodical framework of environmental policy to ensure ecological safety in Ukraine.

1.2. Semykina Marina, Volchkova Halina. Cohesion and trust as a preconditions of forming ecologically safe society. Problems of ecological and economic development of Kirovohrad region was considered. The reasons for the low civic participation in solving environmental problems was analyzed. The importance of cohesion and trust as prerequisites of ecologically safe society was discovered. The lack of cohesion and trust prevent the solving of social, ecological and economic problems. The limitation of community's activity in deploying environmental, medical and demographic crisis in the region was disclosed. The

dependence of environmental and social capital in the global dimension was derived.

1.3. Carmen Nastase, Khariuk Inna. Theoretical approaches to ensure eco-friendly society. The article is devoted to methods and approaches which can be applied in building ecologically friendly society. Possible positive changes in the level of economic and social development due to eco-friendly orientation of economic activity are proved in the article. Profitability, economic profit and total economic indicators increasing are grounded through the dimension of the creation of ecologically-friendly environment. Objective characteristic features, some peculiarities, advantages and disadvantages of movement toward such eco-friendly society are investigated.

1.4. Bagrii Konon. Inefficiency modern environmental policy in Ukraine. Currently, environmental problems have become global. This is because in the planning and realization of material progress of society were not taken into account the ecological basis of human life and the lives of other creatures. As the environmental problems that have become a kind of ecological crisis in Ukraine has been increasingly sounding the requirements necessary to conduct environmental policy. The degree of the defence of the national ecological interests from the threats is depended on the level of ecological safety, which guarantee must be the principal goal of ecological policy, which affectivity is depended on the competence of persons, who admit decisions on environmental sphere.

1.5. Nikitishin Andriy. Current tax regulations as a part of state environmental policy. This article analyzes the international experience of using environmental tax instruments. The paper presents an analysis of income from various types of environmental taxes in some countries. We present the classification of instruments for regulating the environmental impact in it.

1.6. Vlasova Tatyana. Ecological culture: essence and trends of progress. Essence and trends of progress of ecological culture are examined. The necessity of theoretical and methodological bases' formation of ecological culture research and its essence are defined as the ratio of the concepts of "culture" and "ecology". The functions of ecological culture are specified. The current status, problems of formation and trend of progress of ecological culture in Ukraine are considered.

1.7. Vdovichen Anatoly. Disproportionality elements of the national economic system in terms of global challenges. With the expansion of economic, political, cultural interactions globalization promotes disproportionality in different areas, creating a new level of global challenges, risks and threats. In the global economic development, above all, strengthening imbalances become components of the national wealth and reproductive structure of GDP of world trade in goods and services and capital markets, investment processes and territorial development, leading sectoral shifts in national economies and institutional disparities. All this

requires the formation of a holistic view of the macroeconomic course change globally and determines the relevance of research main global imbalances and the risks of their impact on the economy of Ukraine in the context of the policy of economic growth.

Part 2. ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

2.1. Burak Inna. Aspects of development of ecological account. The necessity of realization of ecological account is reasonable. The brought basic aspects over of development and becoming of account of ecological activity in a world economy and in Ukraine in particular. Economic maintenance of concept "ecological account" is investigational in scientific literature.

2.2. Romanchuk Alla. Environmental accounting: "a fad" or a practical necessity? The article is devoted to disclosure of essence of the concept of "environmental accounting", its theoretical and methodological features and the feasibility of practical use in the national accounting system. Special attention is paid to the coverage of the modern experience of domestic enterprises account for the generalization of environmental information. The author reveals the peculiarities of application of environmental accounting in foreign countries.

2.3. Skrypnyk Mykola. Methodological aspects of environmentally-oriented accounting. The problems of environmental accounting in Ukraine accounting for environmental costs and taxation were investigated. The problems forming the basic methodological elements environmental accounting were studied. It identified the main problem direction of environmental accounting. It was proposed recommendations for domestic enterprises to improve their environmental safety.

2.4. Manachynska Iulia. Ecological and economic regulation of activities based on an actuarial accounting. Meaningful content, subject, objects and actuarial calculation method in the context of ecological and economic regulation of the company are considered in the article. The author focuses on actuarial data account for an effective system management entity in an ecologically safe environment.

2.5. Skrypnyk Natalia. Principles of formation parameters reported on sustainable development. The article considers importance of reporting on sustainable development of domestic enterprises. Basic international standards researches establish requirements for reporting on sustainable development. Basic principles formation of the information proposed to use when preparing reports on sustainable development and given them a description.

Part 3. CONCEPTUAL APPROACHES TO ENVIRONMENTAL AUDITING AND MONITORING

3.1. Yevdoshchak Volodymyr. Conceptual approaches to ecological audit. Conceptual approaches to ecological audit in Ukraine are considered in the article. The author analyzes the legislation governing of the ecological audit and offers to improve its classification. The organizational model of environmental auditing company are proposed in materials, which based on the basic principles of its effective organization in modern conditions.

3.2. Musteca Irina. Ecological audit in Ukraine - actuality and problems of introduction. Result undertaken a study is an estimation of methodological principles of organization of ecological audit on the enterprises of Ukraine. Certain basic directions of ecological audit, his aim and value. An ecological audit in Ukraine only begins to develop, as a vector of market economy, instrument of realization of constitutional rights for citizens on a safe environment and ecological safety at the level of enterprises, territories and state.

Before with the aim of improvement of ecological situation in our state it is expedient to activate the legislative and executive branch of power, and also organs of local self-government, enterprise and organization, bringing over ecological public accountants to the collaboration. Also ratification at state level of international standards of ecological management and audit of series of ISO 14000

3.3. Chaplinskyi Yurii, Chaplinska Alina. Theoretical aspects of environmental audit. The article studies scientific approaches to the definition of environmental auditing of domestic and foreign scientists and legal documents. Study of problematic issues of implementation of environmental audit in Ukraine. Given the advantages of implementation of environmental audit at domestic enterprises.

3.4. Stolyar Lyudmyla. Cost control in environmental management enterprise. In the article the importance of monitoring the implementation of environmental costs in the enterprise. Studied subjects, objects control environmental costs. Determined based on the function of environmental service company. Characterized the task of monitoring environmental costs paints companies. A report on the environmental costs and environmental activities of the company - a flexible management tool environmental costs within the enterprise.

Part 4. FINANCIAL AND MANAGERIAL ASPECTS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC REGULATION OF ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES

4.1. Adamova Irina. The role of environmental and economic analysis in the information system of enterprise management. The theoretical and methodological basis of environmental economic analysis has been considered. The essence of ecological economic

analysis has been explored, its main components and features have been determined. The purpose, objectives and main consumers of information received during the environmental economic analysis have been identified.

4.2. Rylieiev Serhiy. Environmental and economic analysis in enterprise management. The authors elucidate the role of environmental and economic analysis in the management of industrial enterprises in the current economic conditions. Particular attention was paid to the system of environmental accounting and analytical support for environmental management as a prerequisite for preserving the environment and improving the efficiency of financial and business enterprises.

4.3. Trufina Zhanna. Theoretical aspects of providing ecological expences at the industrial enterprises. The paper deals with the theoretical principles of ensuring environmental expences at the industrial enterprises. Organizational and technological features of paints and varnishes production and their effect the environment are described. For the most accurate results when assessing the estate, usually the following methodological approaches: cost, income and comparative, each of which has its advantages and disadvantages.

4.4. Luchik Vasil, Luchik Svitlana, Luchik Margarita. The assessment of agriculture's environmental safety in Ukraine. There has been estimated agriculture's environmental safety in Ukraine by creating the appropriate comprehensive index. It is proved that agriculture takes a

leading position in solving economic and environmental problems of the state. There has been calculated indexes of Ukrainian agriculture's environmental safety during 2010-2014 yy., analyzed and compared those results with their threshold values. There has been set up dynamics of Ukrainian agriculture's complex index of ecological safety.

4.5. Mironenko Mark, Pol'ova Olena. Socio-economic importance bioenergy in the formation of greening production. The article investigates the opportunities and prospective development of bioenergetics in Ukraine as alternative energy sources. Shows basic types of biotechnology-based innovations introduced with the position of renewable energy. Proved that bioenergetics has a very important socio-economic development.

Part 5. ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND MARKETING AS TOOLS OF ENVIRONMENTAL SECURITY

5.1. Hryhorenko Valentyn, Koroliuk Yurii. Social, ecological and economic dominants development of frontier regions. Present-day situation of frontier regions social, ecological and economic systems demands from experts, scientists and authorities to lead scientific exploration as to stimulating effective mechanisms formation in their development. In the course of investigation we have made a system of frontier regions social, ecological and economic development dominants. In contrast to existing strategies and programs of frontier regions development the

offered system of dominants is aimed at emergent environment formation and reaching the synergic effect according to endogenous developmental factors activation within the frontier region social, ecological and economic system.

5.2. Karpenko Andrii, Yamchuk Anna. The role of social responsibility in the maintenance of ecological balance of zaporozhye region. In the article examines the role of social responsibility as a factor of providing ecological balance of Zaporizhzhya region. Researched emissions of pollutants into the atmosphere by the largest enterprises of Zaporizhzhya region and morbidity. Are exposed basic problem of air pollution. Substantiated measures to improve the environmental situation in the region: increasing investment spending on the protection and using of natural resources; to encourage the introduction of economic and legal mechanisms of material incentives for businesses to improve environmental responsibility; to implement public monitoring compliance with commitments by the parties and the responsibility for their implementation; to promote the rational using of natural resources.

5.3. Losheniuk Irina. The marketing strategy of ecological development of companies in the region. It was considered establishment and ecological role of marketing in the region. The directions of regional policy and necessity of ecologisation of enterprises in the region were investigated. The mechanisms of activation of ecological enterprise, reasons of consumption of ecological commodities were reflected. Marketing strategy of ecological development the region's enterprises was stipulated.

5.4. Kovalenko Natalia, Lyubkivska Galina. Environmental marketing as a tool environmental safety, economic and legal aspects.

The essence of environmental marketing, which creates an opportunity for domestic manufacturers to improve the environmental aspects of production processes and products and enhances their competitiveness in international markets. Analyzed the current system of international standards on environmental management and environmental criteria for products and services.

5.5. Burachek Viktor. Transport infrastructure as an important factor of ecotourism development.

Studies concerning the conditions of transport infrastructure Bukovina region as an important factor in attracting investment capital and to ensure compliance with the environmental component of the economy.

ABOUT THE AUTHOR

PART 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR ACHIEVING ENVIRONMENTALLY FRIENDLY SOCIETY

1.1. Luchik Svitlana - Doctor of Economic Sciences, Professor, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine;

Luchik Margarita - PhD in Economics, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, Ukraine

1.2. Semykina Marina - Doctor of Economic Sciences, Professor, Centlaluksrainian National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Volchkova Halina - PhD (Economics), lecturer; Centlaluksrainian National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

1.3. Carmen Nastase - Professor, PhD: Management of firm, University Stefan cel Mare in Suceava, Suceava, Romania;

Khariuk Inna - senior lecturer, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNUTE, Chernivtsi, Ukraine

1.4. Bagrii Konon - PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

1.5. Nikitishin Andriy - PhD in Economics, Vinnitsa Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Vinnitsa, Ukraine

1.6. Vlasova Tatyana – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

1.7. Vdovichen Anatoly – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

PART 2. ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

2.1. Burak Inna – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

2.2. Romanchuk Alla – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

2.3. Skrypnyk Mykola – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

2.4. Manachynska Iulia – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

2.5. Skrypnyk Natalia – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

Part 3. CONCEPTUAL APPROACHES TO ENVIRONMENTAL AUDITING AND MONITORING

3.1. Yevdoshchak Volodymyr – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

3.2. Musteca Irina – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

3.3. Chaplinskyi Yurii – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine;

Chaplinska Alina – Assistant Department of Accounting and Auditing, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

3.4. Stolyar Lyudmyla – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

Part 4. FINANCIAL AND MANAGERIAL ASPECTS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC REGULATION OF ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES

4.1. Adamova Irina – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

4.2. Rylieiev Serhiy – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

4.3. Trufina Zhanna – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

4.4. Luchik Vasil – Doctor of Economic Sciences, Professor, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

Luchik Svitlana - Doctor of Economic Sciences, Professor, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

Luchik Margarita – PhD in Economics, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, Ukraine

4.5. Mironenro Mark – Doctor in Public Administration, Professor, Vinnitsa Trade and Economic institute Kyiv National Trade and Economic University, Vinnitsa, Ukraine

Pol'ova Olena - Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Vinnytsa National Agrarian University, Vinnytsa, Ukraine

Part 5. ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND MARKETING AS TOOLS OF ENVIRONMENTAL SECURITY

5.1. Hryhorenko Valentyn – assistant of Finance department, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine;

Koroliuk Yurii – Doctor in Public Administration, Professor, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

5.2. Karpenko Andrii – PhD in Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine;

Yamchuk Anna - laboratory assistant, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

5.3. Losheniuk Irina – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

5.4. Kovalenko Natalia – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

Lyubkivska Galina – senior lecturer, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

5.5. Burachek Viktor – PhD in Economics, Chernivtsi Trade and Economic institute of Kyiv National Trade and Economic University, Chernivtsi, Ukraine

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Лучик Світлана Дмитрівна, Багрій Конон Леонідович

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИКЛИК СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТУ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРІ

Колективна монографія

За редакцією С.Д. Лучик

Друкується в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Технічний редактор
Верстка

В.М. Кіндій
В.Й. Петрушко
С.О. Галамашевич

Підписано до друку 14 грудня 2016.
Формат 60x84/16. Гарнітура Verdana.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 17,32. Обл.-вид. арк. 14,5.
Тираж 300 прим.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
та розповсюджувачів книжкової продукції
серія ДК №617 від 02.10.2001 року

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58022 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел./факс (0372) 58-53-12, тел.: 58-53-11

Друк ФОП Глібка О. В. Тел. 0372 58-54-54. Зам. 777.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
м. Чернівці, Центральна площа, 7